

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BÁNYAI JÁNOS: KÖZÉP-EURÓPA PEREMVIDÉKE

NÉMETH ISTVÁN ESSZÉI, JÓDAL RÓZSA
ÉS VASA PAVKOVIĆ NOVELLÁJA

GOBBY FEHÉR GYULA HANGJÁTÉKA

HÓDI SÁNDOR, UTASI CSABA,
JUNG KÁROLY, KUNKIN ZSUZSANNA
TANULMÁNYA

MOLTER KÁROLY A TIBOLD MÁRTONRÓL

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

2002

Január

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LXVI. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Kéziratgondozás:
Buzás Márta

TARTALOM

- Bányai János*: Közép-Európa peremvidéke (Adat a kisebbségi kultúra természetrajzához) 1
Németh István: Papírszeletek (esszé) 8
Jódal Rózsa: Araszolás (novella) 12
Verebes Ernő: Szkizofónia, avagy Isten csendje (Késő kamaszkori kihallások) 19
Kalapis Zoltán: Hangya András levelet fest . . . (Hangya András levelei Nagy Ferenchez, II.) 35
Vasa Pavković: Az éjszaka utolsó védenca (novella) 56
Dragan Jovanović Danilov: Ikonosztáz a világ végén (regény, IX.) 60
Gobby Fehér Gyula: Eljön a felhőkön (hangjáték) 65

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Hódi Sándor*: Önazonosságunk útvesztői (tanulmány) 82
Utasi Csaba: A dekoratív nyártól a történelmi télig (tanulmány) 99
Jung Károly: Zrínyi-hagyományok a Balkánon (Vázlatos alkalmi áttekintés) 106
Kunkin Zsuzsanna: Régi magyar és magyar vonatkozású könyvek a szabadkai Városi Könyvtárban (tanulmány) 119
Jara Ribnikar: A fordítás bölcsessége (esszé) 131

KÖZÉP-EURÓPA PEREMVIDÉKE

Adat a kisebbségi kultúra természetrajzához

B Á N Y A I J Á N O S

A *perem* valaminek a széle, azt is mondhatom, valaminek a vége, ami után már más kezdődik, egy másik tárgy, történet, egy másik világ. De a perem nem lakatlan, nem kietlen része az őt megnevező teljesnek és egésznek. Nem lakatlan, ám legtöbbször félreeső és elhanyagolható része. Ezért a peremlét alapvetően hátrányos létforma. Ez a hátrány azonban nem üresség és nem hiány. A peremnek is vannak esélyei és lehetőségei, még ha ezek végletesen silányak, mellékesek, és minden bizonnyal könnyen feledhetők is.

A *peremkultúra* szóösszetétel is hátrányt jelöl, a kultúra hátrányos helyzetét, amelybe a perem mint valaminek a széle és vége sodorta. Így a hely, ahol a peremkultúra létezik, nem sok jóval kecsegteti a műveltség távlatait; felismerhető és megkülönböztető jegyeit meg jeleit a teljesnek és egésznek mondott kultúrája a lenézés és legyintés, ritkábban az elnéző megbocsátás gesztusaival minősíti. A teljes és az egész a középpont kultúrája, amely a peremen ér véget, ott van a széle és határa, ami a mindennapok szintjén leginkább abban nyilvánul meg, hogy oda (a peremre) csupán szállítani lehet, legtöbbször nem is igazán jó minőségű árut, de onnan átvenni legfeljebb nyersanyagot szokás, igen sokszor legfeljebb egzotikumot a további (akár kulturális) feldolgozás számára.

A kisebbségi kultúrák helyük és helyzetük folytán peremkultúrák; a mindenkor teljesnek vélt nemzeti kultúrák szélén és végén léteznek, amelyen túl már egy másik, az idegen kultúra világa kezdődik. És erre fontos odafigyelni. A peremen túl nem a hiány létezik, hanem a másik,

az idegen kultúrája kezdődik, amellyel a kisebbségi peremkultúrák helyhez kötöttségük révén érintkeznek és találkoznak. Hátrányos helyzetükben ez előnyt jelent, vagy legalábbis valamilyen esélyt és lehetőséget. Ha másban nem, abban mindenképpen, hogy nemcsak ismerik, hanem beszélnek is a peremen túl kezdődő másiknak, az idegennek a nyelvét. A nyelvismeret nyitja meg számukra a másik, az idegen kultúrájának világát. A közlekedés ebben az irányban is egyoldalú. A másik, az idegen nem vagy csak nagyon ritkán beszél a kisebbség nyelvét; nem zárkózik el tőle, rendszerint nincs is oka az elzárkózásra, csak egyszerűen nem figyel oda a kisebbség kultúrájára.

Ezért mondható, hogy a kisebbségi kultúrák hiánya valójában a hiányzó párbeszéd akár a középpont teljes (nemzeti) kultúrájával, akár az idegen, a másik nyelv kultúrájával. A párbeszéd hiánya pedig semmivel sem pótolható. A hiányzó dialógus az elhagyatottság, a magáramaradottság érzését kelti a kisebbségi kultúrában. Ezért kötődik rendszerint oly szorosan a helyihez, a lokálishoz, a vidékihez. Minden lehetséges kimozdulás ebből a helyzetből a provinciálissal való polémia. Sok irányból folytatható ez a polémia. Akár a középponthoz való szoros és egyre szorosabb kötődéssel, akár az idegen nyelv kultúrájában való otthonkereséssel. Ám könnyen belátható, hogy sem a középponttól való szándékos függőség, sem az idegenbe való szintén szándékos integrálódás nem vezet a provinciális kritikai feldolgozásához, sokkal inkább vezet a kisebbségi kultúra lényegének a felszámolásához. Ezt azonban csak abban az esetben lehetne valóban bizonyítani, ha tudnánk, ha tisztázódott volna egyszer is, mi valójában a kisebbségi kultúra lényege. Az nem lehet, hogy „tudjuk” ezt a lényegét, csak éppen nem mondhatjuk ki, mert valahol a kimondhatóság határán túl van. Annyi azonban mindenképpen elmondható róla, hogy sem a középpont irányából, sem az idegen távlatából nem olvasható el pontosan a kisebbségi kultúra lényege. Belülről kellene tehát rálátni. De ennek a nézőpontnak is van egy fontos feltétele. Sokszor, sajnos, meg is feledkezünk róla. A kultúra, és valószínűleg nemcsak a perem-, illetve a kisebbségi kultúra, megkülönböztető jegyeinek összessége, amit lényegnek is mondhatunk, nem az elkülönítés és elhatárolás útján közelíthető meg, sokkal inkább az összehasonlítás „keresztútjain”. Paradoxon ugyan, de igazságtartalmú paradoxon, hogy a hasonlóság többet mond és mondhat az egysről, mint a különbözőség; a kisebbségi (vajon csak a kisebbségi?) kulturális

identitás beszédmódja a hasonlóság megértése, nem a könnyebben belátható különbözőségé.

A kisebbségi mint peremkultúra hátrányos helyzete tölti fel tartalommal ezt a különös paradoxont.

A hátrány valaminek a hiányáról beszél. Mi hiányzik hát a peremkultúra világából? Aligha lehet a kérdésre pontos választ adni. Főként azért nem lehet pontosan megválaszolni, mert a peremkultúra hiányai nem sorolhatók fel hiánytalanul. Mondható, hogy a kisebbségi mint peremkultúrának hiányzanak, vagy legtöbbször hiányzanak, az intézményei, illetve hogy a meglévő intézmények legtöbbje a középpont vagy az idegen kultúra mintájára épült ki, holott más lenne vagy lehetne a funkciója. Különös, de nem értelmetlen mozzanat, hogy a középpont vagy a többségi mintájára kiépült peremvidéki intézményrendszert működtető tartalmak is máshonnan, azt is mondhatom, „kintről” származnak, és így sokkal inkább a központ vagy az idegen elvárásait és nem a peremkultúra szükségleteit fejezik ki. Vagyis teljes azonosságra és azonosulásra kényszerítik a lényege szerint csupán hasonlót. És így megszüntetik azt a különleges, vagyis paradox vonását a peremkultúrának, hogy sajátossága nem a különbözőben, hanem a hasonlóban rejtőzik. Ez a rejtőzködő az, amit a peremkultúra lényegének mondhatnánk, ha ki lehetne mondani. Más szóval nem a hiánylistákról olvasható le a kisebbségi mint peremkultúra hátrányos helyzete, hanem a csupán hasonlóban feltárható rejtőzőről.

Hátrányos helyzetét jelölő hiányként értelmezhető a peremkultúra nyelvének fokozatos és szembetűnő archaizálódása. A peremkultúra felismerhetően másként beszél a nyelvet. És itt nem egyszerűen a tájnyelvi sajátosságokra kell gondolni. Hanem azokra a hangtani és morfológiai különlegességekre, amelyek a beszélőt csalhatatlanul helyezik el a kultúra peremvidékén. A peremkultúra nyelve lassabban változik. Ezt a lassú változást lemaradásként is meg lehet élni. A lemaradással azonban nem különül el, inkább megőriz valamit abból, amit a nyelv alakulástörténete során elfelejt és kielejtöz önmagából. A peremkultúra beszédmódjának ebben is felismerhető fokozatos „elkülönböződése” azonban nem elhatárolódás. Lényege éppen a hasonlóságok feltárásában rejlik: a peremkultúra nyelve a hasonlóságok, nem az azonosság, sem a sokszor kikényszerített különbségek nyomán lesz felismerhetően saját nyelv.

A nyelvromlás a peremkultúra hátrányos helyzetének a következő jele. Nem múlhat véletlenül, hogy a peremvidéki nyelvészet elsősorban nyelvművelés, sem az, hogy a köznyelvre irányuló nyelvművelésnek a peremkultúrákban szigorú kritériumai és elvárásai vannak. A nyelvromlás folyamatai azonban csak nehezen szoríthatók vissza a nyelvművelés eszköztárával. Sokkal hatékonyabb lenne, lehetne a nyelvműveléssel párhuzamos szabad nyelvhasználat feltételeinek jogi és közösségi megteremtése.

De nem erről akarok szólni. Inkább arról, hogy miként változhat a nyelvromlás ismét paradox módon a peremkultúra értékévé. Az utóbbi évtizedekben a vajdasági magyar irodalom mint a perem-, illetve kisebbségi kultúra egyik, ha nem is legfontosabb, de mindenképpen elhanyagolhatatlan reprezentánsa két, megjelenésük óta kultikussá alakult művet hozott létre. Az egyik Végel László *Egy makró emlékiratai* című regénye, a másik Domonkos István *Kormányeltörésben* című hosszú verse. Mindkettő a nyelvromlásról szól. Végel regényében a peremre szorult, az utcára került nyelvről, amely nem válogat a kifejezés és közlés lehetőségei között, hanem az egyetlen lehetséges szót és mondatot mondja, a még megmaradottat, ezzel együtt az esetlegest és a véletlent. Az esetleges és a véletlen beszédmód könnyen kontaminálódik idegen szavakkal és idegen(es) nyelvi fordulatokkal. A makró beszédmódja már nem a könnyen változó hangtani és szótani szabályok ellen vét, hanem a sokkal szívósabb és alig változó szintaktikai, vagyis a nyelvi rendszer szabályai és törvényei ellen. A közvetlen megszólalás nyelvi esetlegességei és véletlenjei azonban Végel regényében az esztétikai és poétikai megformálás eszközeivé váltak. Így kiléptek saját, nyelvromlásként is érthető meghatározottságukból, és a megértésben, a megértés történéseiben esztétikai érvényességre tettek szert. Aligha kell hangsúlyozni, hogy ezáltal a nyelvi esetlegességek és véletlenek fel is számolták önmagukat. Már nem is tekinthetők nyelvromlásnak, sokkal inkább vehető a szerzői szándékot is megváltoztató nyelvi alakításnak. A makró világát tehát a nyelv uralja, a nyelviség nagyon határozott alakzatai.

A *Kormányeltörésben* ennél is radikálisabban szól a nyelvromlásról. Azért radikálisabban, mert nem a nyelvi véletlenek és esetlegességek uralják a mű szövegét, hanem a nyelvi lefokozás és lebontás. Uralkodó alakzata a versnek a létige infinitivusa. A szótári mozdulatlanúságba merevedett „lenni”, amely már nem töltheti be a megszólalás világor-

máló szerepét. A „lenni” ilyen alakjában már nem mondható, csak jelezhető. Ha nem mondható, akkor már nem is értelmezhető. A létege főnévi igenévi alakja csupán „van”, de nem „létezik”, hiszen mozdulatlanságra ítéltetett a versben. Ez egyúttal menekülés a jelentéstől, menekvés egy olyan nyelvi minimumba, amelyet átlépni már nem lehet, ott – ideig-óráig – csupán megmaradni lehet, és ez a maradás az infinitívusban semmiféle reményt nem kínál, mert a nyelv határáig jutott, amelyen túl már csak a „semmi kéz” (Tandori Dezső) keresgélhet a megtalálás minden illúziója és reménye nélkül. És itt, a nyelv mozdulatlanságában fordul át a vers az esztétikumba; létesülése a megértésben már nem függ a mondástól, a mondás alakzataitól sem, csupán a „van” függvénye.

A fenti két példa nem a kisebbségi mint peremkultúra hiányokból, ezúttal a nyelvromlásból következő hátrányos helyzetének lehetséges felszámolásáról beszél. Arról szól, hogy a hátrány elmélyíthető, mégpedig az esztétikumig, a kultikusságig hatóan. Van valahol egy küszöb, amit az *Egy makró emlékiratai* és a *Kormányeltörésben* átlépett. Ezt a küszöböt a hagyományból és a nyelvből építkező kultúra alakította. A peremkultúra, aminek lényege, metonimikusan szólva, éppen ez a küszöb. Aminek átlépése a regényt is és a verset is értelmezhetővé tette mind a teljes nemzeti, mind az idegen többségi kultúra számára. Ezekről pedig éppen hasonlóságaik alapján különböztethetők meg.

A peremkultúra hiánylistáinak ez a két többfelé ágazó eleme, a kulturális intézményrendszer, valamint a nyelviség hiányosságai írják körül a – most már talán kimondható – ambivalensen hátrányos helyzetű kisebbségi kultúrát.

Az ambivalencia pedig a peremkultúra létformája. Ezt nagyon szemmel láthatóan fogalmazta meg Mészöly Miklós a *Bolond utazás* című hosszú elbeszélésében, amikor a „legénységi mitológia” „Szutorisz” nevű „csillagának” portréját rajzolta meg. Szutorisz „a kárpátaljai Egyesült Magyar Dalárda basszistája” volt, és „nehézsúlyú bokszoló, az ungvári Vasúti Talpfa Megmunkáló Vállalat sportegyesületének súlycsoportelsője”. Majd így folytatódik a portré:

„De növelte külön tekintélyét a *félreeső* (kiemelés: M. M.) ország-rész is, ahonnét származott. A bizonytalan hovatartozás történelmi félhomálya, a havasokkal határolt erdőrengeteges zug, ahonnét csak módjával szivárogtak le hírek az ország mindennapjaiba, de egyúttal emlékeztetve is rá, hogy Rákóczi táborába innét sereglettek hűségesen

a bocskoros magyarok, és nem magyarok, később sem szakítva a bizonytalanság hagyományával, sorba próbálgatva a magyar, az osztrák monarchiás, a cseh, a szlovák, végül a várható szovjet fennhatóságot. Szutorisz unikum volt, kissé mulatságos kurvája a sehová nem tartozásnak, aki négy különböző nyelven tudott bekéredzkedni a legkülönbözőbb ágyakba.”

Az idézett novellarészlet a kisebbségi mint peremkultúra eddig ismertetett vonásait foglalja össze a szépirodalom diszkurzusában. Az elbeszélés szövegében kiemelt „félreeső” ugyanis a *perem* szinonimája ebben a kontextusban, Szutorisz pedig, aki belakja ezt a teret, a peremvidék mitikus hőse, aki valóságatlanságában is valóságos, hiszen alakját, miként a „*félreeső* országrészt”, „a bizonytalan hovatarтоzás félhomálya” veszi körül. És beleíródott a *perem* szóba a történelem is a sorozatos és kiszámítható impériumváltásokkal, lázadásokkal és halálokkal együtt. És a nyelvek világa, a „legkülönbözőbb ágyakba” vezető négy nyelv, amelyek archaikusak, mert nemcsak innen szivárognak le hírek „csak módjával”, hanem ide is ritkán jutnak el a hírek, és a hírekkel a nyelv mindig megújuló formái.

A „*félreeső* országrészben”, mint a kultúra e különleges terében, minden egy időben „unikum” és „mulatságos kurva”. Sajátossága, megkülönböztető jegyei, miként Végel regényének és Domonkos hosszú versének megkülönböztető jegyei, nem a különbözésben, hanem a nehezen felismerhető és ezért gyakran elhanyagolható hasonlóságban rejlenek. És itt is a peremkultúra kialakította küszöb, amelyet Szutorisz úgy lép át, hogy lépésével a mitológiába, a „legénységi mitológiába” hatol be, az emlékezet kifürkészhetetlen tereibe.

Martin Heidegger azt kérdezi *A művészet és a tér* című írásában, hogy „Miről beszél a nyelv és a tér szóban?” Mivel a perem a tér egyik lehetséges alakja, én is megkérdezhetem, miről beszél a nyelv a *perem* szóban? Heidegger azt válaszolja, hogy „A tér-nyerés (Raumen) szól benne.” Majd így folytatja: „Ez azt jelenti: irtani, szabaddá tenni a vadont. A tér-nyerés hozza el az ember letelepülése és lakozása számára a szabadot, a nyíltat.” A kisebbségi mint peremkultúra itt ismertetett hátrányos helyzete is „tér-nyerés”, a „vadon”, más szóval a provinciális és banális irtása, hogy a peremlakó ember számára, Szutoriszok és mások számára elérhető legyen a szabad és a nyílt.

Ha így értem a kisebbségit mint peremkultúrát, akkor nyomban feltehetem azt a kérdést, amely a fenti gondolatmenetnek a háttérben

rejlik, hogy a Nyugat és a Kelet peremén kétszeresen is peremvidékként konstituálódott Közép-Európa vajon miért nem viszonyul nagyobb belátással és megértéssel a kisebbségi kultúrákhoz? Annál is inkább, hiszen a közép-európai kultúra, a közép-európai kultúrák peremkultúráként is értelmezhetők. Ezek a kultúrák önmagukat láthatnák meg, ha jól megnéznék maguknak a kisebbségi peremkultúrákat. A „jól megnéznék maguknak” pedig azt jelenti, hogy lemondanának uralkodó szándékukról a peremkultúrák felett. Ezáltal, ha más nem, legalább a központ és a perem, a többség és a perem közötti dialógus válna lehetővé. Ehhez legfeljebb még a másik nyelvét kellene megtanulni, amely nem is mindig idegen nyelv. A peremkultúra mostani helyzetéből ez akár túlzott elvárásnak is vehető.

A hátrány tehát valóban nem üresség és nem hiány. A hátrány megértése a beszélgetést teszi szabaddá: a kisebbségi mint peremkultúra hátránya „tér-nyerés” a dialógus számára.

PAPÍRSZELETEK

NÉMETH ISTVÁN

Augusztus vége, friss reggel, kristálytisza ég, szikrázó napfény. Egy emeletes ház előtt ácsorgok, váraokozok. Várom a nyolc órát, az üzletnyitást. Az épület ferdén kapja a napot. Ezt abban a pillanatban észlelem, amikor a fejem felett, háttal állva a Napnak, az első emeleti terasz alól kinyúló, fölágaskodó növény, virágféle éles árnyékát pillantom meg az erkély világos falára – mintegy mozivásznonra – vetítve. Tehát a növénytör nem takarja az árnyékát, nem közvetlenül mögötte, hanem mellette áll, minthogy a fény oldalról, pontosabban a fényforrás oldalról éri. Miközben ezt konstataóom magamban, valamint azt, hogy nem a tárgy, a tulajdonképpeni virágszál a szembetűnő, hanem annak az árnyéka, valami megnevezhetetlen szorongás, szomorúság árad szét bennem. Néhány lépést teszek a ház fala felé, hogy közelebről lássam azt a valamit – a falból kinövő leveles ágacska – , aminek az árnyéka oly erős, mint a vakító fehér lapra ragasztott sötét árnykép. És maga a virágszál, az ágacska? Közelebb lépve a falhoz is alig kivehető. Talán mert már veszi a színét, fakul, hervad, búcsúzik. Búcsúzik a nyártól, önmagától. Haldoklik. Árnyéka egykori önmagának. Vele szemben a fehér falra vetülő árnyéka viszont olyan, mintha fekete tussal húzták volna ki . . . Azóta már tudom annak a nevét, ami ott, abban a pillanatban szíven ütött.

*

Néhányszor már megpróbáltam leírni, milyen hangulatot vált ki belőlem ennek a – ha hajnalban szólal meg – frissítő, vidáman harsány

ébresztőnek a hangja. No de ezek a harcias tyúkpásztorok, vagy ha úgy tetszik, háremőrök nem csak pirkadatkor szólalnak meg. Hangjuk ugyan napközben sem változik, mégis más és más hangulati aláfestést nyernek az emberben azáltal, hogy a nap melyik órájában zengnek fel. Hallottátok már kora délelőttöként, amikor a falu minden kakasa egymást tüllelkesítve világgá kiáltja azt az életörömet, amely nemcsak az ő szívüket, de a világmindenség szívét is átjárja? Álmos nyári délutánokon viszont mintha még a mindig vidám kakasszó is még inkább elandalítana.

Ott, ahol lakom, ritkán lehet kakasszót hallani. Akad ugyan a környékünkön néhány baromfiudvar, a kakas szava azonban csupán egyből hangzik fel. Amikor mostanában meghallom, érezni vélem a Tér és Idő végtelenségét. Érdekes és megfejthetetlen számomra, hogy ezt az érzést vagy hangulatot nem valamelyik nagy zenemű váltja ki belőlem, hanem egy egyszerűnek, megszokottnak, hétköznapiinak mondható kakasszó. Abban a percben, ahogy meghallom, végtelen tereket száguldok be, ugyanabban a pillanatban vagyok jelen mindenütt, a végtelen idő hömpölyög át rajtam, aki ennek a végtelen térnek és időnek parányi, por szemnyi részecskéje vagyok, bezárva önmagam börtönébe, ahonnan csak ritkán szabadulhatok, olykor egy-egy elnyújtott, nagyon távoli kakasszó hallatán, hogy azután újra visszazuhanjak oda, ahová végzetes, e világi sorsom rendelt.

*

Meghökkenve látom a város főterén, hogy a templomot fenyegető behemót bronzember fölemelt kezében egy galambot tart, s épp megcélozni készül az Isten házát.

Épp egy galambbal? – áll el bennem egy pillanatra a lélegzet.

Mi történik itt, ha már ide jutottunk? – töprengek el földbe, illetve kőbe gyökerezett lábbal.

A galamb eddig a béke szimbóluma volt, ő volt az, aki az Özönvíz után visszatért Noé apánk bárkájába, csőrében a reménység olajágával, ő jelent meg a Szentlélek képében, utoljára Picasso tolla vagy ecsete röpitette fel a „békeharcosok” örömére s T. O. nem kis megrökönyödésére. (Ezen utóbbi nem mintha ellensége lett volna a mindenkori békének, megrökönyödése bizonyára abból származott, hogy a Mester propagandarajzocskája méltatlan volt művészetéhez.)

Az említett főtéri szobor – Meštrović mester, szintén T. O. megállapítása szerint, nem a legsikeresebb alkotása –, mint tudjuk és mindennap láthatjuk, a templommal szemben áll, hátat fordítva a régi városházának. Mintha onnan lépett volna ki a térre, a mindenkor földi hatalom barlangjából s ennek a hatalomnak a képviselőjeként fenyegetné meg az égi hatalom e világi hajlékát. Pedig, ha az emlékezetünk nem csal, a szoborra merevítettnek eleven korában éppenséggel és mindenekelőtt a földi dolgokban volt vagy lett volna eligazítanivalója.

Arról aligha tehet, hogy szoborra merevítve az Isten házára emelje a kezét.

Ebben a pillanatban úgy, hogy egy galambot akar a templomajtóba vágni.

A béke, a szelídség madarával célozza meg az Irgalmasság házát.

Mintha az ember bronzba örökítve is következetes maradna egykori hús-vér önmagához. Minden érvét és fegyverét elvesztve a béke szimbólumát vágja a Teremtő arcába.

*

Veled egykorú vagy náladnál is korosabb férfiak jönnek veled szemben s mint ahogy te az övékét, ugyanúgy ők a te pillantásodat, arcodat fürkészik. Rájöttél már, nem azért, mert régi, elfelejtett barátot vélnek benned fölismerni. Valami mást kutatnak az arcodon. Pontosán azt, amit te az övékén. Hogy hanyadikat taposod s mennyid van még hátra. Összehasonlítanak. Ott járhatsz te is a hetven, a hetvenöt körül, de nem ez a gond, hanem hogy meddig húzhatja még az illető, pontosabban jómagam. Ezt szeretnéd az ő arcáról leolvasni, mint ahogy ő is a te arcodról. Egymás tükreivé váltatok. Soha ilyen mély és őszinte érdeklődéssel nem fordultatok egymás felé, mint most, az út végéhez közeledve. Miközben néma párbeszédet folytattok egymással. Ez a szótlan párbeszéd drámaibb és lényegretörőbb, mint amit hangos szóval, legjobb barátként folytattok hosszúra nyúlt életemek folyamán. Többé nincs szükség szavakra. Elegendő egy néma pillantás, amit egymás mellett elhaladva cseréltek egymással. Nem tudom, idős asszonyok között folyik-e hasonló „párbszéd”? Szelíd pillantásuk nyugalmat tükröz, mint akiknek nincs miért tartaniuk attól, Ami és Aki várja őket.

*

Hányszor megverselték, megfestették! Talán egyik legszebb évszakunk. Mindenesetre a legszínompásabb. Ha az idő kegyes hozzá, és szépen beérhet. Az idej ilyen volt.

Találkoztam vele. Egy kis téren, magas hasáb- meg kockaházak között. A teret, pontosabban egy ott álló magas nyárfát úgy érte, úgy találta telibe a fénynyalábként betörő kora délelőtti Nap sugara, hogy azt tetőtől talpig elöntötte, mintegy reflektorfénybe állította. Egyedül ezt a fát, semmit a közvetlen közeléből. Szinte kiemelve az egyébként szürke környezetéből, amelybe maga is beolvadt volna, ha nem éri ez a csodálatos, isteni kézzel ráirányított „reflektorfény”.

Meg kellett állnom. A nyárfa remegett a fényben. Minden levele remegett. Nem szél remegtette – a levegő mozdulatlan volt –, hanem valami belső izgalom, az a gyönyör, amit ebben a pillanatban érzett, átélt. Minden levele az arany színében izzott. Jóllehet a rájuk zúduló szikrázó fénytől mégis úgy tűnt, maguk gerjesztik és önmagukból lövellik szét ezt az arany izzást.

Az izzó aranyba öltözött nyárfa levelei ezt susogták: Nézz meg jól, mert megtörténhet, hogy hátralévő életedben hasonlót nem fogsz többé látni. És mondd el mindenkinek, hogy találkoztál velem, mégpedig abban a kivételes pillanatban, amikor legszebb önmagamát tudtam megmutatni. Megmutatkoztam hát neked, a többi már rád tartozik.

*

A parki sétányt finom, mézsárga hercegovinai dohánylevéllel hintette be az ősz. Az avar ennek a csodálatos dohánynak az illatát leheli. Elkábít, mint valami könnyű drog. Az egész park egyetlen hatalmas arany bálterem. A fiatal párok az ajtajában izgulnak. A zenekar már elfoglalta a helyét, a zenészek buzgón hangolnak, a termet valami égi zsongás, önfeledt kakofónia hangjai töltik be. A bál még el sem kezdődött, de te, magányos vendég, máris a holnapra gondolsz, amikor itt sűrű, csípős köd gomolyog s a mai ragyogásnak csak a fájó emléke marad. Talán ezért van, hogy nem tudod magad teljesen átadni a jelen nagyszerű pillanatának, a jelen létnek és a jelenlétnek; régi verssorok szólalnak meg benned *szeptember végéről*, meg Párizsról, ahová, akárcsak ide, *beszökött az ősz*, miközben megfeledkezel arról, hogy jelen léteddel s jelenléteddel te is *egy nagy ismeretlen Úrnak a vendége voltál*.

ARASZOLÁS

JÓDAL RÓZSA

Amikor ájultságából fölneszelt, legelőször a fotel homok- és rókaszín kockás huzatát pillantotta meg, a támla precíz pikéit, varratait, amelyek az első percek egymásba folyó tompa összevisszaságában és ködös bizonytalanságában holmiféle mesebeli sakktáblának látszottak. Lehunyta a szemét. Úgy érezte, feje hordónyira nőtt, és valami légüres térben lebeg. Teste furcsán zsibongott, „jelzett”. „Nem szabad annyi altatót bevennem. Még majd függővé válok. Hány óra lehet?” A falióra hatszögletű, lépsejt alakú kerete fémesen csillámlott, közepében szunnyadó „méhpetéje” azonban, a számokkal, valami tejszerű, bizonytalan ködbe veszett. „Nincs rajtam a szemüvegem. Ezt a vaksiságot! Apusnak haláláig jó volt a látása, csak anyus küszködött a tyúkvaksággal. Szegény anyus . . . Biztosan eladták már a tejet. Mi az a tíz-valahány liter egy egész környéknek. Mert többet nem tartanak, nem kifizetődő. Hat dinárért. Közben a termelőktől háromért vásárolják fel, Ilcsi rokona mesélte. Mi meg vegyük a drága sajtokat, krémtúrókat. Ha volna miből.” Korogni kezdett a gyomra. „Meg kellene reggeliznem.” Fel akart tápáskodni, de valami visszahúzta. „Mi ez itt az ölemben? Madzag? Valami nejlonsineg.” Meg akarta tapintani, s csak akkor tudatosult benne, hogy a karja hátra van csavarva, s a széktámlához van kötözve. Mint villámcsapás szemvakító fénye tért vissza egy szempillantás alatt az emlékezete. Az a fültépő, erőszakos csengetés, s az ajtóban a két munkásruhás férfi. „A villanyhálózatot jöttünk ellenőrizni.” Milyen megyerő volt az arcuk. „Tessék, csak tessék. Nem kell levetni a cipőjüket.

Amíg végeznek, főzök egy jó kávét.” Még örült is nekik. Hetekig senki nem nyitja rá az ajtót. „Melyikük ragadott meg először? Nyilván a kék szemű. A barna szemű kezdettől fogva barátságosabb volt. Meleg őzikezeme megnyerően ragyogott rám, hát nem furcsa?” Amikor betömtek a száját, pánik fogta el. „Az »Öreg Tyúkok Egyesülete« – ahogy szegény boldogult Tóni csúfolt bennünket – az én öreg barátnőim, azt tanácsolták, ha baj ér valamelyikünket, ragadjunk meg bármit: vázát, gyertya- vagy hamutartót, és vágjuk az ablakba. Egyenesen a közepébe. A zajra, csörömpölésre majd csak fölfigyel valaki. De mire én elértem volna bármit is, már hátracsavarták a karomat. Hú, de fáj! Legalább egy picit meglazíthatnám ezt a vacakot. A lábom is összekötötték.” Most észlelte csak, mekkora zsidvásár közepén ül. A szekrények kinyitogatva, sarkig tárva, a fiókok, dobozok, ládikák kirázogatva, minden a szoba közepén, egymás hegyén-hátán fekszik. Mi lehet a többi szobában? Amennyire kötelékei engedték, igyekezett oldalt fordulni, de látóköre a háta mögötti szekréynsornak csak a két sarkát fogta be, előttük a töméntelen kiborogatott, szakadt és törött holmival. A rózsafa asztalkán ott sötétlett a rádió. Azt meghagyták. De minek is vitték volna el, hisz ő öreg. „Mit is kerestek? Pénzt, ékszert. A kék szemű vigyorgott, majd fojtogatni kezdett és . . .”

Felberregett az előszobacsengő. „Istenem! Nyilván nem zárták be maguk után a bejárati ajtót, mert mivel, és minek is. Csak le kellene nyomni a kilincset. Istenem, add, hogy az illető rájöjjön, add, hogy véletlenül megnyomja, hogy bejöjjön, hogy bejöjjön, hogy ne rám várjon, senkire se várjon, Istenem . . .”

Még egy csengetés. Vad erővel fészkelődött a székén, megpróbálta magát székestül előrelódítani, kiáltani . . . Nem, az illető feladta. Már csak lassan elhaló lépteinek kopogása visszhangzik a lépcsőházban. Ki lehetett? Elsírta magát, de inkább mérgében, mint kétségbeesésében. A csengetés bizakodással töltötte el. Ha egy volt, lehet még több is.

Az ablakon betűzött a nap, odakapta a tekintetét. A széles, fehérre lakkozott ablakpárkányon felborogatva heverték a cserepes virágai: a foltos levelű dieffenbachia, a hölgyliliom, amelynek merev, nyílegyenes szárán éppen bomlani kezdtek a vérvörös rügyek, a sárga szegélyű, húsos levelű agávé, a félénken rácsára kapaszkodó viaszvirág, az ősz leheletű, színt játszó krotón, a játékosan gömbölyödő, szúrós kis pozsgások és a

szívárvány minden színében kéklő-liluló-rózsaszínlő fokföldi ibolyák. Földjük kiszóródva csorog a szőnyegre, az agávė cserepe megrepedt, de – méhében a földlabdával – még áll, csak percek, esetleg órák kérdése, hogy szétessen, kétfelé zöbtyenjen, a flamingóvirág pedig, amelyet alig néhány napja szabadított meg levéltetveitől és hosszan tartó ápolással, idegméreggel a gyökereit rágó ászkától, most derékba törten, holtan hever meggyalázott társai között. „Ki az az őrült, aki azt hiszi, hogy virágcserepbe, vagy cserep alá bármit is el lehet rejteni! Vagy ez is csak a rombolási vágy értelmetlen-féktelen kielégítésére szolgált? S miért fáj nekem jobban a virágaim haldoklása, mint a herendi cserepei a földön, vagy a késsel felhasogatott jogimatrac ott a heverőn?”

Sajgott és egyre jobban elzsibbadt a karja. „Ma még be sem vettem a gyógyszereimet. Olyan korán jöttek.” Kakaószagot szimatolt és nagy, aransárga, csöpögő mézű vajas-mézes kenyerek lebegtek a lelki szemei előtt. „Meddig lehet éhen kibírni? Azt hiszem, hetekig is. Csak víz nélkül szárad ki az ember . . . Az a szerencsém, hogy nem sebesítettek meg. Meg is ölhetek volna . . . Nyilván ki is nyiffantanak, ha nem adom oda nekik . . . A kék szemű eltorzult arccal egyre erősebben pofozott, és azzal fenyegetett, hogy sütögetni is fog . . . de akkor az őzikeszemű sűgott neki valamit, mire az folytatta a vad kutatást, ő meg ideűlt a székem karfájára, megsimogatta a karom és halkan, bizalmasan arról próbált meggyőzni, hogy nekem is jobb lesz, ha nem ellenkezem tovább . . . Ő ismeri a barátját, az egy vadállat, mindenre képes . . . Szóval legjobb lesz, ha önszántamból (még hogy önszántamból!) árulom el, hol tartom a pénzem, aranyam, s akkor ők elmennek . . . Isten büntetése. Mondd, mit tettem rosszul, Istenem, mit vétettem, hogy így büntetsz? Milyen szépen rendben tartom Józsi sírját! Minden héten . . . jó, nem éppen minden héten, de legalább háromhetenként friss virágot viszek, még a szomszédos sír előtt is megkapálgatom a földszegélyt, tavaly új keresztet is csináltattam . . . Hát igen. Goromba voltam hozzá, amíg élt. *Nagyon* goromba. Állandóan zsémbeltem, perlekedtem vele, »büntettem«, de hát Te is tudod, hogy egyre jobban ivott, mi mást tehettem? . . . Az örökösödésnél is önző voltam. Rábeszéltem, rekessze ki végrendeletéből a saját rokonságát, hogy mindent én örökölhessek. De hát én nem is magamra, hanem a gyerekeimre gondoltam. Az első házasságomból való fiamra elsősorban, aki olyan szerencsétlen. És mond: hát nem

vagyok önzetlen, nem vagyok adakozó? Minden vasárnap, templomból kijövet, öt dinárt adok az *én* koldusomnak . . . Néha tízet is. Karácsonykor húszat adtam. A kihízott ruháimat, régi cipőimet is mind elvittem a Vöröskereszt gyűjtőhelyére. Ne haragudj rám! Igaz, a kocsit nem adtam oda az ő fogadott fiának, de hát mit csináljak, ha Dezsőke éppen akkoriban törte össze a magáét, és neki a munkájához kell a kocsi, az fontosabb mint csak úgy furikázni. Majd . . . most imádkozok . . . Tíz miatyánkot mondok el . . . meg tíz üdvözlégyet is, csak segíts! És, ha megjön a nyugdíj, ígérem, ötven . . . nem, hatvan dinárt adok Szent Antalnak!”

Arra ébredt, hogy teljes erővel tűz be a nap. Egyenesen a szemébe, a tüzelő szembogarába. Most az óra számlapját is jobban látta. „Két óra. Úgy látszik, elaludtam. Vagy elájultam?” Lüktettek a végtagjai, s a mellkasában valami furcsa, tompa fájdalmat érzett. Végigpillantott magán, látta, hogy a pongyolája végig ki van gombolva, a kombinéja széthasítva. „Mit csináltak ezek velem? Szent Isten! . . . Nem, egyáltalán nem emlékszem!” A könyékhajlatai és a kulcscsont környéke is furcsán, tompán fáj. „Mégis megkínoztak volna?” Egyszeriben az őzikeszeműt látta, amint ördögi vigyorral parazsat közelít feléje, s a parázs, a paraszak mint csillagszórók sercegnek, sziporkáznak, minden tűzvörös fényben izzik. „Mennyből az angyal, lejött hozzátok . . . Hozzád, kedvesem!” énekelte az őzikeszemű és erősen szájon csókolta, de akkor már nem is ő volt az, hanem . . . Megrázta magát. „Álmodtam. Nyilván csak álmodtam . . . De az öreg Togyerást tényleg megkínozták, kiszúrkálták a szemeit, sütögették, vagdalták, kitepték a mellbimbóját, és végül, mint a disznónak, elvágták a torkát. És mit találtak nála? Száz pisis márkát, vagy még annyit sem. Az újságok természetesen hallgattak az esetről, jellemző! De mi tudjuk. Mi mindent tudunk, mindent elmondunk egymásnak. Tavaly télen Ilkát is meglátogatták. Éjjel. De neki szerencséje volt. Ébren volt még, hallotta, hogy valaki neszez a konyhában, de nem mert mozdulni. Amikor a szobájába is benéztek, és föléje hajoltak, úgy tett, mintha aludna, szándékosan mélyeket lélegzett. Reggelre kelve aztán volt mit látnia: valósággal kisépérték, »kinyalták« a mélyhűtőjét, elvitték belőle a maga nevelte, télire felpuolult csirkeállományát, a napokig fejtett borsót, meggyet, a pedánsan tasakolt – Ilka mindig olyan precíz mindenben – zöldbabját, karfiolját, mángoldját, nehéz tele lehe-

tett szegénynek. »De legalább a tyúkszaros életemet meghagyták!«, nevetett kínjában. No, nekem is meghagyták . . . Istenem, mennyi, mennyi betörés! Az utcánkban már minden második, harmadik házba, lakásba betörték. Velikiécék vadonatúj lakásába – alig egy hete vagy kettő, hogy beköltöztek – az ereszcatornán másztak be . . . Tóthékhoz a pincén át jutottak be. Hozzájuk háromszor is betörték. Először »csak« a pénzt és az ékszert vitték el, másodszer a tévét, videót, a számítógépet, miegymást, harmadszor . . . harmadszorra nem tudom, mi volt a szándékuk, de megállította, megzavarta őket a frissen beszerelt riasztóberendezés. Mintha meg volnának az emberek vadulva. Mindenki csal, lop, rabol . . . de mit is akarnak, mit is akarhatnak tőlünk, hisz alig van már valaki állásban, csupa-csupa kényszerszabadságolt, kényszernyugdíjazott lézeng itt körülöttünk, csupa éhes árnyék, éhes, vézna kisgyerek, kukákban kotorászó öregek, és az a rengeteg szélnek eresztett kutya . . . Istenem, miért hagyod? Miért nem ütsz már a fejükre egy nagyot? Bennünket, nyugdíjasokat is hogy becsapnak! Három teljes havi nyugdíjunkkal tartoznak, és most ki akarják szűrni a szemünket holmi bonokkal, nyomtatott elismervényekkel. Nohiszen! A villanytelep nem akarja őket elfogadni – noná! – azt hangoztatják, hogy nekik pénz kell, nem papír, a fatelepeken meg se fa, se szén. Pedig a bonokat kimondottan fűtésre adják, másra nem is lehet őket költeni. Hát akkor ki itt a hülye? Aki adja, vagy aki elfogadja?» Váratlanul felderült az arca. A kékre-zöldre vert, véraláfutásoktól puffedt kis öregasszony arca. „Azért mégis kifogtam a »látogatóimon«! A gyűrűimet, nyakláncaimat odaadtam . . . a fülbevalóimat is . . . meg a nappaliban tartott pénzt. De arról már nem regéltem, hogy nekem a spájzban is van ám egy kis dugipénzecsém! Nem sok, de mégis valami.” Jóleső, kaján elégtételt érzett, és dicsérte az eszét, hogy nem rejtett mindent egy helyre. Mégsem olyan vén szenkő ő, mint amilyennek látszik!

Ismét csengettek, de nem nála, annál sokkalta gyengébben hallatszott a berregés. Alighanem valamelyik szomszédnál. A szájába gyömöszölt kendő alatt úgy üvöltött, mint állítólag napéjegenlőségkor a farkasemberek, de hát mit ért az?! A berregés elhalt, a látogatót nyilván beengedték . . . Azért előbb-utóbb kijön ismét. Ki *kell* jönnie! S ha ő addig . . . Dereka feszegetésével megpróbálta székét az ajtóhoz irányítani, de a nyomorult alkotmány csak egyfelé mozdult, araszolt: a szekrényos

felé, mindig csak a szekrény sor felé, jobbra egy istennek se! Megkísérelte székestül előretolni magát, de a szék megint megmakacsolta magát, neki meg egyre az volt az érzése, hogy felborul, fejfelé előrebukik, ha tovább kísérletezik. Mi lesz, ha megsérül, ha betöri a fejét? Nyilván itt pusztul el nyomorultul. A kínos manőverezés közben rájött, hogy ha a széket előre nem is, de hátra azért még képes tolni, csúsztatni. Ez az! Összeharapott szájával – kötelékei fájdalmasan martak bele a húsába –, centiméterről centiméterre csúsztatta, toltta magát hátrafelé . . . S akkor váratlanul elsötétült előtte a világ. Székestül hátrazuhant.

Csak nagy sokára tért magához . . . vagy ki tudja . . . Az óra már nem volt a látószögében, a nap sem süttött már, nem tudta, azért-e, mert már sötétedik, vagy csak azért, mert felhő takarta el, aznap van-e még vagy másnap, de már nem is érdekelte. Azt már felfogta, mi történhetett vele: székével hátrálva nekiment a küszöbnek, felborult, beverte a koponyáját, és elájult. Ki tudja, mióta fekszik itt. Baj, nagy baj, de még mindig jobb, mintha csukva lett volna a szobaajtó. Így legalább már félig, deréktől felfelé, kilóg az előszobába.

Most meg a telefon szólalt meg! . . . Keserűen elmosolyodott. Itt van, majdnem a feje fölött a készülék, és hiába! *Hiába! Tehetetlen*, teljesen tehetetlen . . . No lám, már el is hallgatott. A barátnői nyilván azt hiszik, látogatóban van valakinél. Tegnap voltak együtt Médinél „babazsúron”, jövő szerdán Idánál várják őket. Addig nem is nagyon fogják keresni. Egy hét! Addig éhen hal. Nem, egy hét alatt nem halhat éhen, de akkor is . . . Az a szerda sem biztos. Ki tudja, talán azt hiszik majd, azért nem jelentkezik, mert elutazott az anyjához. Vagy . . . Nekik is annyi gondjuk, bajuk van. Egy hónap is beletelhet! . . . A szomszédék most kísérhetik ki a vendégüket. Vagy ez már másik szomszéd, másik vendég? Szófoszlányok, búcsúzkodás, ajtócsapódás. Rettenetesen fáj a háta, a végtagjai, a melle. És a feje, a feje! Mintha ketté volna hasítva. Mélyeket lélegzett. Megint érezte könyökhajlatában, csuklóiban s a váll környékén a tompa fájdalmat. „Csak infarktust ne kapjak, mert akkor végem!” Most háton fekve toltta magát székestül az előszobaajtó felé. Sérült feje annyira hasogatott, nyilallt, hogy (a szájába gyömködött rongy mögött) ordított, vinnyozott a fájdalomtól. „Valami van a fejemmel . . . Jól odavághattam, csak nem repedt meg?! Most nincs idő rá gondolni. *Nem szabad!* . . . Így képtelen vagyok haladni. Mit is? . . . Mit is? . . . *Meg*

kellene fordulnom! Térden kúszva talán könnyebb lesz.” Az egész vállalkozás olyan kilátástalan volt, olyan fájdalmas és rettenetes, hogy közben nyilván többször is eszméletét veszítette, de végre sikerült székestül megfordulnia! Kimondhatatlanul gyengének, elcsigázottnak érezte magát. Valami émelyítő szagot is érzett, közvetlenül az arca – az égő, feszülő, sajgó arca – előtt, de az előszobában olyan sötét volt, hogy nem láthatta, mi az, ami bűzlik. Váratlanul hasított bele a felismerés: „Hiszen ez vérszag! Nyilván a homlokomról, vagy az arcomról, fejemről csepeg a vér.” Máskor talán rosszul lesz, de most az életösztön legyőzte undorát. „Kicsit megpihenek, aztán megindulok. Hadd pihenjek egy kicsit.” Lehunyta a szemét, fújtatott. Nehezen nyelte a nyálát. „Istenem, segíts! Segíts meg engemet! Ígérem... mit is ígérjek? Jó leszek. Hogy jó leszek... ezután mindig... Istenkém... Csak most. Adj erőt... Még egy kis erőt!” Sebes, vérző homlokát, majd térdeit csúsztatta felváltva centiről centire, milliméterről milliméterre előre, s közben húzta, cipelte magával a hátán a már szintén törött, eresztékeiben meglazult széket, amelynek roncsolt, behasadozott támlája mindegyre a bordái közé szúrt, nyomakodott. Időről időre arca esett, ilyenkor úgy érezte, orrcsontja már szilánkokra tört, s valahányszor ismét rázuhan, az agyáig, az agyveleje közepéig hasít fel valami megnevezhetetlen, kibírhatatlanul éles fájdalom. Ilyenkor elalélt, hagymázás álmfélébe zuhant, de amikor feleszmélt, ott folytatta, ahol abbahagyta. Minden sötét volt körülötte és benne. Nem tudta, milyen nap van már, és milyen napszak, mi volt ezelőtt és mi lesz ezután, csak egyvalami hajtotta konokul és megállíthatatlanul: elérni az ajtót, egy *ajtót*, amelynek ott kell valahol lennie, s akkor csak verni, *verni*, sérült, meglékel, vérző koponyájával csak ütni, kopácsolni, kopogtatni, mint harkály a fát, valaki egyszer csak meghallja, mert *élni* kell, élni, élni... S akkor hobbant féléberségében énekelni kezdett a kendő mögött – lehet, hogy inkább csak magában, hangtalanul – egy, valahonnan a gyerekkorából felrévült régi-régi karácsonyi dalocskát: „Istengyermek, kit irgalmad / Közénk lehozott, / Angyaloknak énekével / Néked áldozok. / Terjeszd fölém kezedet, / Hogy az Isten-szeretet / Töltse el ma / szívem, lelkem, / Jászolod tövén.”

SZKIZOFÓNIA, AVAGY ISTEN CSENDJE

Késő kamaszkori kihallások

V E R E B E S E R N Ő

Mindenki Isten csendjében él, még ha füttyent is egyet valaki.
Mert e csend a várt válasz hiánya.

*

Ha előrehajolsz, majd egészen le, hogy két lábad között lásd a hátad mögött elterülő tájat, az eredendő formát látod, esetleg egy mikrofont, mely – mint egy olcsó filmben – belelóg a képbe. Az alapállás idején, ha minden rendben folyik, a tanulmányozandó tér fokozatosan kitérül. Természetellenes testtartásodra legfeljebb a fejben jelentkező vértolulás utalhat – akár a szülő nőknél –, kikenél viszont éppen e nyomás hivatott a legtermészetesebb úton világra hozni az újszülöttet. S ezzel az apropóval, visszaszámlálásunk célidejét is meghatároztuk.

A majdan mélyvízbe bukó, temetőjáró próféta (Én) ismét vízben lesz kénytelen úszni, most azonban saját anyamedencéjébe visszaiparkodván. Mert az eredendő bűntől való effajta megszabadulás a legegyszerűbb számára – számomra – is.

A táj eredendően ismerős. Langyos tál-vizek növekednek hatalmas rizsföldekké meg halastavakká. A tenger még nem látszik, de ha látszana is, csak egy üres lábast sodorna. Édes és testmeleg e világ. Ujjaim tétován áznak, s érzem, egyszer el kell hagyynom e helyet.

Jobb oldalt az ablak, hóval fedett fenyők néznek be rajta, a rózsaszínű függöny fázik a fényben. Bárgyú mosolyt érzek arcomon, miközben némán, jövődöbeli tartozásaimat számolom.

Emlékek híján, hisz ez az idők kezdete maga, utamat csak előre vetíthetem, míg múltbeli támaszom, csupán egy újabb köröm az ujjamon. De célom vajon kedvemre való-e? Elhagyni e helyet, csakhogy tanúja lehessen hitelezőim számonkérésének? Ellenszerem nincs. Vagy talán felhők áttetsző szépsége, mihaszna hegyoldalak, s azon felfelé mászó hajók? Majd a csúcs, s ismét víz, langyos tál-vizek. Kényszerrel érzek. Úgy látszik, ma ismét hashajtós napom volt.

Gubbasztok őrhelyemen. Ez a pár hét mely még előttem áll, hatalmas idő. A megszokás meddővé válik, helyét lassan a viszonyulás veszi fel. Erő, tömeg, sebesség harcol egymással, s békél majd meg olcsó képletekben, az idő túlpartján. Zavarban vagyok, hiszen mint jövőbeli eszköze az előbb említett fizikai fogalmaknak, még híján vagyok minden felismerésnek, melyek nélkülözhetetlenek a már megszületett ember számára. Még félelem sem gyötörhet, s öreg bölcsek élettapasztalatait sem lelhetem meg olcsó könyvekben itt . . . vidéken, mi több, a világon kívül.

Ha tehetném, nagyanyám jutna eszembe: „Fiacskám, sose félj!” – fogja mondani húsz év múlva, de én akkor már nem hallgatok rá.

A fényforrás közeledik árnyékához, a hang visszhangjához. Amikor alszom, utcán sétálok, ébrenlétem összkomfortos cellám. A kültér lassan beltérre húzódik. Idők egyesülnek nemsokára, míg testem az első tű fokán áthalad. Rögződik a pillanat: vájt odúm elhagyom.

Időm elindul.

A fényben csak hangom hallatom.

*

Fehér szakajtóban tündöklöm, s tudom: a Próféta megtalálta szavát. Szerepemet betöltöttem. Most már azt is tudhatom, hogy *valaki*, aki a világot megmutatni képes, mert elbújt előlem, nem létezik. Melyik világot? Megmutatni? Hisz csak vagyok az időben, idővel a testemben. Véleményem semmiről sincs, s ha volna is, az is olyan lenne mint egy kiszáradt budi. Vágyaimról nem tudok semmit, mert még csak vágyakozom utánuk. Valami azonban mégis velük lehet kapcsolatban, ugyanis egyszer majd utolérem magamat, amint az utcán sétálok, s amit akkor tapasztalok, láttelete lehet mindannak, ami már túl van a vágyakon: ami örök nyomorúság, örök tetvesség, örök szájalom, örök kegyelem, örök boldogság, örök lankadás, örök adósság, örök vereség, örök harc, örök

győzelem, örök látomás, sőt ez mind egyszerre, s még sorolhatnám is annak árán, hogy elmúlik felettünk az idő. (Különben is elmúlik, csak nem vesszük észre.)

*

A horrornaszád útra kél. Uraim, ne féljenek! Szívünket átlukasztották, agyunk fűrészipor, lelkünk a hajókéményen át távozott. De haladunk! S amink megmaradt, azt megcáfolni már úgysem lehet.

Hajóink a sziklafalon másznak felfelé, s nemsokára a parnasszus csúcának párás legelőin várnak ránk anyáink és feleségeink langyos tál vizekkel és bennünket csodáló tágra nyílt szemekkel, melyekből a színes jószág száll felénk útközben kékesfehérre fagyva, s koppintva bennünket homlokon. Aztán csak leülünk, és a kálvária jut eszünkbe a városka terén, melynek talapzatán ottfeleedtük piros-fehér pettyes lábasunkat benne a zsírral, amellyel a kezünkbe nyomott kenyeret kellett volna megkennünk.

Ott fenn, de még a Naptól innen, lehajtott fővel mormoljuk fazonzsebkendőnkbe: a csodák nem hazudnak. Csak a csodálkozók. Aztán hálás tekintettel hátrálunk a szakadék felé. Akik kísérnek, pedig piros traktorokon ülve, kendőbe kötött fejjel szántják a még megmaradt fennsíkot, s melegen integetnek viszontlátást. A többire nem emlékszem, talán füttyentett valaki.

*

Mindenesetre a zuhanásban van valami felemelő. Szakemberek szerint ez egy atavisztikus álomkép, melynek folytán a csecsemő az anyja után, mi pedig egy faág után kapunk. Sőt, tesszük mindezt hűvös homlokkal, hisz a több évezredes gyakorlat kifacsart már belőlünk minden izgalmat és izzadságot.

Így hullunk vissza, s itt kell őszintén megvallanom: egyike vagyok azoknak, akik vízbe esvén nem kapálóznak azonnal felfelé, sőt ékszerűen mind lejjebb és lejjebb hatolva, fittyet hányva a víztömeg nyomására, bátran várják ki, míg levegővel telt tüdejük ki nem veti őket a felszínre.

Ez a nagy pillanat. *Most!* – Túléltük! – ziháljuk már fejjel a víz fölött, s másnap az összes temetőt könnyezve járjuk végig, szívünk friss vérvi-

rágait hullajtva szét a száradókra. Hisz mi mindnyájan itt születünk, a rothadás gyakorlóterén.

Habár hideg szél fúj, könnyű átmeneti kabátomban sétálok a néhaiak poligonjának rendetlen fűvén, hátam mögött fekete kovácsoltvas kerítés. Valahol messze, mintha hangszeren gyakorolnának. Szememet résznyire húzom. Nézek mindenfelé, s tekintetemmel végül egy égbe nyúló, száraz ágon akadok fenn. Madár ül ott, s fújja. Felismerem. Legyen zsák a bendóm, eke a fogam, csak kimondani lehessen, csak kimondhassam: *hallottam az Istent.*

*

Fehér szakajtóban tündöklöm, s rámosolygó szemekből világokat kiolvasva, immár leírhatom: a Próféta megtalálta szavát. Szerepemet betöltöm.

Az ugrálókötél árnyéka árkokat váj, ezekben botladozom. Boldogság ez, vagy kudarca látószögeknek?

Alakulok. Már egy pont festményem, versem egyetlen betű. Gögöm még száraz, szívem vájt odúban bujkál, vashoz csak véletlenül nyúlok.

A pék korán kel, s taligán tolja gezemicéjét. S mintha én lennék, éneкли:

*. . . nyelvem rőfös kötél húzza
beleráng a fütty mit fújok
boldog rosszullét hogy zabál
kemencébe belebújok
sártapasztott poklom hasán
kezem pihen jóllakottan
vigyorogva örül szívem
koromban hogy megmosdhattam
ennyi jut hát erőmből
a tornácig hol fejet hajtok
s eljátszom az ünnepet
hol tort ülnek nagy néma arcok . . .*

- Ez a vers nem csupán egy betűből áll.
- Tényleg nem.
- Pedig az előbb azt mondtad, hogy versed egy betű.

- Igen, valóban azt mondtam.
- Akkor nem értem az egészet.
- Nem is értheted. A te időd még nem érkezett el.
- De hisz itt vagyok, és beszélgetek veled.
- Te nem vagy itt. Csak voltál, és leszel.
- Hol vagyok akkor szerinted?

Elég volt. Bár csak tudnám, hogy nem létező emberekkel van tele a világ, és egy vagyok én is közülük. De semmiről sincs véleményem, s ha volna, az is olyan lenne, mint egy kiszáradt budi.

Verset pedig nem írok többé. Betűket igen.

*

De ezt most hiába olvassátok, mert hosszú napok következnek, telve üvegyöngyök csilingelésével. Tartozásaim csillagászati méreteket öltöttek. Már ereimben úsznak, és minden kör után újjászületnek.

*

Nem szabadulhatok egy furcsa látomástól, melyről egyszer már szó esett. Ha kimondanám ismét, nagy baj történhetne. Talán egyszer még megpróbálom.

Addig is mindennapos borotválkozásokkal telik az idő, habos szőrt hagyva a mosdóban, muladéku. A tükörben időtlen a képmás: képmás az időtlen tükörben. Mindig egy adott pillanatot tükröz, mely viszontlátja önmagát – látja viszont.

Leteszem a pengét, és lemosom az arcom egy langyos tál-vízben.

*

Így, útra készen állok most az ajtóban.

Kikukkantok, azután visszalépek, kikukkantok, azután visszalépek, kikukkantok, azután visszalépek, kikukk . . . A tüköreffektust gyakorolnám? Á, nem. Csak bentről még várok valakit. Alkonyodik, az utca egy kicsit latyakos.

Mégis magam indulok el.

*

A városnak van egy tere. Kicsi, szabálytalan háromszög alakú, valamikor egy nagy nyárikonyha lehetett. Alacsony házak teteje felett süt be a nap, itt mindig délután van.

Szendergő mosónő gyalogol a nemrég megboldogult gyógyszerész háza előtt, s a feszület felé tart. A kálvária betontalapatát kovácsoltvas kerítés veszi körül rozsdásan immár, s a járda melletti fű gazba serdül. A mosónő elhalad a kereszt előtt, és fel sem nézve, egy piros-fehér pettyes lábast tesz a talapzatra. Aztán csak tovacsoszog fekete posztó-mamuszában.

A lábas tele van disznózsírral.

Ami ezután történik: Krisztus leszáll a keresztről, lehajol, hogy a gaz majdnem teljesen eltakarja testét, majd egy kis idő után ismét kiegyenesedve, visszahelyezkedik a feszületre.

Bevallom, szerintem az egész történezből senki nem látott semmit.

Három napra rá, arra sétálván, a lábas tele zsírral, még mindig ott volt a feszület talapzatán.

Csak negyednapra tűnt el, s ezt már látták néhányan: egy cigánygyerek felkapta, s elszaladt vele. Messziről hallatszott az ének:

*. . . sártapasztott poklom hasán
kezem pihen jóllakottan
vigyorogva örül szívem
koromban hogy megmosdhattam . . .*

*

A város másik sarkában, egy padlásszobás ház tűzlépcsőjén vártam Amál nénit. A lépcső hosszú volt és kacskaringós, régi, zöldre festett kovácsoltvas korlát szegélyezte. A lépcsőfokok természetellenesen magasak voltak, majdnem térdig értek.

Kissé feljebb, az egyik fordulónál egy kék-fehér rúdra erősített *kikötni tilos* hajózási táblát vettem észre, amely mellett jobbra, a tetőn, egy kellő medermélységre utaló jeltábla meredezett. A lépcső kövei nagyrészt kikoptak vagy kimaródtak, köszönve ezt valószínűleg az itt elhaladó hajóknak.

Felnéztem Amál néni ajtaja felé, s e pillanatban, mintha süppedni kezdett volna a talaj. Egyszeriben rajzfilmmé vált a világ: egyetlen hatalmas lyukban tűnt el fa, bokor, házfal, lépcsőfok. Hátraugrottam s futni kezdtem volna, de a földet már máshol is sűrű repedések szántották. Ugrálni kényszerültem, tánc lett belőle. Ugyanis egyszerre egy csodálatos hang szólalt meg, a 435 Hz-es „a” hang. Szökkenésekkel

mentve felszínen maradásomat, lihegve füleltem, hisz ma az „a”-kat már a magasabb 440, sőt 443 Hz-re hangolják, emiatt a szimfóniák szinte húrpuccolásig feszülnek, rikítóan fémszerű hangzataikban tivornyáznak a kiművelt világ. A frekvencia egyre nő, az amplitúdók fázósan húzódnak össze, az *értelmindenség* fel és még feljebb hangolódik, kedélyünk már a pszichotikus mánia határait súrolja, dagadt erezetű lábunk akaratosan küszködik a tánc ritmusával, a dobütések is egyre erősebbek, s egyszer, egy nagy *most*-ban, valaminek be kell következnie. Talán *most*. Vagy épp *most*. Talán megállnak futtukban a gyerekek. Vagy megszólalnak az öregek. Talán valaki felfelé tekint egy lépcsőn, és ekkor meghallja ezt a csodálatos hangot, mely immár a felismerhetetlenségig a miénk, s úgy zeng, mintha Isten, egy fa tetejéről, pont nekünk énekelne.

Közben az árkok egyre nőnek, és temetik a felszín gazdagságát. Az utca ürül, s mindjobban hasonlít ahhoz, ami önmaga előtt volt: egy hatalmas térhez. Végre a távolban meglátom Amál nénit, amint felém közelít. Küszködik a széllel, mely hasadékokat átugró lomha elrugaszkodásai során odébb-odébb löki. Arcán látom, hogy csodálkozik az egész cirkuszon. Pedig a csodák nem hazudnak . . .

Amál néni hitetlenül tekinget a lyukakba tűnő betondarabok után. Mintha egy hatalmas homokóra lepergését figyelné. Kíváncsian nézem, vajon fél-e. Én félek.

Teszek még egy lépést, aztán megszűnik alattam a talaj. Zuhanni kezdek. Hogy honnan, nem tudom, de hirtelen látom, hogy Amál néni is velem esik lefelé, egy tágas, szakadéknak is beillő repedésbe. Lábán fekete posztómamusz, s egy piros traktor kormányába kapaszkodik.

*

Mindenesetre a zuhanásban van valami felemelő. Szakemberek szerint ez egy atavisztikus álomkép, melynek folytán a csecsemő az anyja után, mi pedig akár az orángután, egy faág után kapunk.

*

A legyeket agyon kell csapni, mert még így is vannak legyek. És legyek légy, ha számuk nem növekedett. Ezért a legyeket igenis és folyamatosan agyon kell csapni. Méghozzá az én legyeimet nekem magamnak, hogy ne legyek kivétel, s hogy a legyek, mint faj, tovább élhessenek, és ne legyenek egymás testvéráldozatai a Kánaán szűk kapujában. Tehát csap-

juk őket agyon nyugodtan, e túlélő legyeket egyszerűen agyon kell csapni.

Furcsa töprengések mögé bújva érek talajt Amál nénivel együtt, aki most végre elengedte a kormányt. A közvetlen életveszély elmúltával láthatjuk, hol vagyunk. Hogy merről szűrődik a fény, azt szintén mindenki láthatja, s mindenki hallhatja azt a bizonyos hangot, mely a földinduláskor megszólalt, és most azzá lett, ami. Csenddé. Amál néni tátott száján most ez a csend kukucskál. Kikukkant, aztán visszanez. Kikukkant, aztán visszanez. Kikukk . . . De a most megszólaló zene – valaki a közelben szemtelenül fütyörész –, fülén át a fejébe jut, s ott is reked, sőt egyre gyülemlik a szájából kukucskáló csend mögött. Félttem őt, nehogy felrobbanjon. Hisz a koponyacsontok csak részben tágíthatók.

Ordítás lesz ennek a vége.

*

– Akkor most már megmondom.

– Mit?

– Hát tényleg nem emlékszel?

– Nem emlékszem. Nem is emlékezhetem.

– Igaz, régen történt. Milyen könyvet viszel?

– Vastagot.

– Neked most van a jelenésed?

– Ebben a könyvben nincs semmi.

– Akkor még új vagy.

– Én írom tele.

– Mit?

– Hát tényleg nem emlékszel?

– Nem emlékszem. Nem is emlékezhetem.

– Igaz, régen történt. Vagy várj csak! Valami nem stimmel. Viszel te egyáltalán könyvet?

– Dehogyan viszek.

– Akkor itt tényleg . . .

Ebben a pillanatban hatalmas ordítás.

– Jó, jó, abbahagyjuk.

*

Amál néni csak lassan nyugszik meg. Bibircsókos orra halványodik, keze ki-be jár ruhája zsebéből. Mindketten óvatosan körülnézünk: nem, ez nem lehet az a tér. Ami itt hasonlít, azok csak mi vagyunk. A túldoldalon, egy zöldre meszelt házból oboaszó szűrődik ki. Már ez is valahogy idegen. Az oboa csak gyárilag hangolható. Átvágunk a térségen. A gazos fűből egy betontalapat áll ki. Odamegyek, és felállok rá. Amál néni gyanúsán néz rám, és nem hajlandó közelebb jönni.

Lassan hajolok előre, majd egészen le, hogy két lábam között lássam a hátam mögötti teret; az eredendő formát, esetleg egy mikrofont, mely – mint egy olcsó filmben –, beelég a képbe. Az utcai lámpák nem gyúlnak ki, mert nincsenek is. Pedig esteledik.

*

Egyre húzom az időt, hogy látomásomról beszéljek. Valami visszafog. Csak gubbasztok őrhelyemen, hogy szerepemet betöltsem, és ismét hosszú napok következnek üveggyöngyök csilingelésével. Szőrcomók maradnak a mosdóban muladékul, és időtlen arcom fintorog vissza rám, ha feltekintek.

Ez így már szinte unalmas.

– Neked nem?

– Nem.

– Akkor jó. És miért nem?

– Mert nem figyelek rád.

– Akkor jó. És miért nem?

– Mert nem rád figyelek.

– Hát kire?

– Magamra.

– Az nem unalmas?

– De igen.

Ebben a pillanatban ismét Amál néni ordít.

– Igen, persze, abba hagyjuk.

*

Útra készen állok most az ajtóban. Kikukkantok, aztán visszalépek, mert bentről még várok valakit. Bealkonyodott, a latyak fekete tükörré fagyott.

Mégis magam indulok el.

Vajon miért csúszik a jég? Valamilyen súrlódás meg hőfejlődés miatt, mely a jégfelület és a talpunk között egy nagyon vékony vízréteget hoz létre. De vajon ez a hó, abban a pillanatban képes csúszóssá tenni a jeget, amikor ráléptünk? A pillanat erre képes?

*

Tél van, a nagy csúszások ideje. Éppen találkára igyekszem, amolyan időpont nélkülire, amikor, ha biztosan nem is, de véletlenül biztosan találkozunk.

Már majdnem elértem az általam megálmodott helyet, amikor látom, hogy a hölgy, akivel találkozni szerettem volna, nagy léptekkel fut felém, arcából csak villogó szemei látszanak, s így, ide-oda ugrálva közelít a járókelők között, miközben nyitott kabátja hatalmas alakot kölcsönöz neki.

Valami nagy baj történhetett. Kezdek ideges lenni, s ösztönösen megállok, hogy bevárjam, hogy futásának méltó távlata és célja legyen. Közben furcsamód eszembe jut, hogy a rohanás alig gyorsabb a gyaloglásnál, ha vészhelyzetről van szó.

Ilyenkor inkább ordítani kellene.

De kedvesem közben egyre csak fut, és ahogy közelebb ér, észreveszem, hogy kezében egy piros műanyag tálat tart, melyre, úgy tűnik, nagyon vigyáz. Megkövülök. Az asszony hozzám ér, megáll, s egy hirtelen mozdulattal felém libbenti a tál tartalmát. Ijedtemben félrehajolok, de a tálból nem repül ki semmi. Hideg pillantás, majd még egy próbálkozás. Ismét semmi.

Értetlenül nézek rá, a nőre, aki zavarában ajkait harapdálja. Ne haragudj, lihegi, meg szerettelek volna keresztelni. Ez a víz a Jordánból való, csak útközben megfagyott.

*

A szakadék, mely ezután következett, csak egy útburkolati hiba volt a hátam mögött.

*

Úgy érzem, soha nem sikerült belépnem egy olyan világba, amilyenbe szerettem volna.

Az én hibám volt. A küszöbön megállva mindig kedvemet szegte egyetlen lépés, az utolsó, mely könnyűvé tette volna magát a történet.

Most már tudom, a belépésnek ára van. Nem is akármilyen, magáé a vállalásé. Ennek árán röppenhettem volna fel kétes magasságokba, ahol a kitartás az erő, s az erő maga a kitartás. Tökéletes egyenlőség, egyetlen dimenzió.

- Komolyan hangzik.
- Minden, ami ismeretlen, kívülről nagyon sötét.
- A hordó meg belülről.
- Ne menjünk ilyen messzire.
- Pedig ez van közelebb.
- Gondolkodj csak el rajta egy kicsit!
- A sötétben?

*

Mindnyájan Isten csendjében élünk, még ha füttyent is egyet valaki. Mert e csend a várt válasz hiánya.

*

A szentmisén mindenki csendben van.

A jobb oldali mellékhajó elülső részében álldogálok, abban a templomban, mely egy kis térre néz, és melyet nagyon régen kezdtek el építeni. A befejezés még messze van, de az épület áll.

Fel is pislantok az ódon falakra, melyeken tizenkét, Krisztus keresztségét ábrázoló festmény látható.

A harmadik összeesés után már csak a kifeszülés következett. A drótot is hajlítgatással a legkönnyebb megtörni. Pillantásom egy hatalmas fakeresztre téved, mely a mellékhajó szemben lévő falára van kifüggesztve.

Egy fiatal nővér éppen az Isten bárányát kezdi énekelni, amikor hideg légáramlat borzongatja meg hátamat, mely az ajtó csukódásával meg is szűnik. Egy kisfiú furakszik át a tömegen szűk posztókabátban, zöld kötött sapkáját hóna alatt szorongatva. Kint még tél van, a nagy csúszások ideje.

A gyerek a főhajóba ér, s tétován megáll, mintha keresne valakit. Kezében nagy piaci szatyor, s szemmel láthatóan zavarban van a megrovó pillantások miatt.

A főhajó túloldalán, az oltár felől, e pillanatban megjelenik az adományokat gyűjtő perselyező.

A kisfiú kipirul, s határozott léptekkel megindul a bácsi felé, a hívők sorai között. Látom, amint odaér hozzá s tenyerét felfelé tartva kinyújtja kezét. A tömegen a megdöbbenés moraja fut végig. Az atya könyörgésre széttárt kezei közül bámulja a jelenetet.

A szentmise lassan a Nagy Áldozathoz ér. A sekrestyés gyorsan körbetekint, majd perselyébe nyúlva pénzt nyom a kisfiú markába, és átveszi a neki nyújtott piaci szatyrot. S míg az Úr, azon az estén, midőn átadta magát a szenvedésnek, és kezébe vette a kenyeret, hogy megtörje, a gyerek sarkon fordult, s a főhajón át kiszaladt a templomból.

Nem sokkal később, amikor a fejek visszafordultak, a kórus már zengett. Az Isteni bárány mindenkit meghívott vacsorájára, a plébános az áldozók kitátott száját figyelte. A perselyes ember pedig, befejezve az adománygyűjtést, egy piros pettyes, fehér lábast tett a falon függő nagy kereszt alá, melyre senki sem volt felfeszítve.

Az edény csörrent a kövön. Mindenki tudta, hogy üres.

- S a horrornaszád útra kél.
- Már megint?
- Mi az, hogy megint?
- Még egyszer?
- Törődj inkább a könyveiddel.
- Éppen az egyikben olvastam, hogy már egyszer útra kélt.
- A horrornaszád?
- Igen.
- Miféle könyvben olvastad te ezt?
- Egy elég vastagban.
- Ki írta ezt a könyvet?
- Többen írták. De főleg én.

*

Uraim, ne féljenek!

Szívünket átlukasztották, agyunk fűrészpor, lelkünk a hajókéményen át távozott. De amink maradt, azt megcáfolni már úgysem lehet.

- Dehogynem.
- Hallgass! A Parnasszushoz közel ez már úgysem érdekes.
- Dehogynem.
- Semmit sem tudsz. Hajóink már a sziklafalon másznak felfelé.
- Úgyan már. A horrornaszád el sem indult.

- Dehogynem. Másznak felfelé.
- A nyavalyát másznak.
- Felfelé.

Itt ordításnak kéne következnie, ha azonban Amál néni nincs a közelben, légyzümmögés, majd egy csattanás is megteszi.

- Tudjuk már, tudjuk.

*

Egyre azon a látomáson töröm a fejem, amelyben már részem volt egyszer. Eddig nem mertem szólni róla, most meg már nem is tudnék, mert azt hiszem, elfelejtettem.

*

Valóban, a félbe vágott disznó eldőlt az ólban. Egyensúlyozott egy darabig két lábán, aztán röfögve eldőlt, éppen a vágott felére. Ekkor lépett be Amál néni, és látván ezt, bosszúsan mormogott valamit. Az állat, így fekvé, egy rendes, egész disznóra hasonlított, csak laposabb volt egy kicsit.

Meggörnyedve álltam az alacsony ól belső sarkában, és arra gondoltam, hogy ki kellett volna támasztani, vagy a fal mellé állítani, hisz most moshatjuk az egész félállatot. A disznóganéj nagyon bűdös. Odatocsogtam Amál néni mellé, mire ő lefelé mutatva megkérdezte, hogy hol ennek a másik fele. Nem tudom, mondtam, mi ezt kaptuk, a másik fele biztosan egy másik ólban van kitámasztva. Erre megnyugodott, és azt mondta, támasszuk ki mi is ezt a felét, ne feküdjön így a ganéjban. Nekiveselkedtünk, és Amál néni, korát meghazudtoló erővel segített nekem falhoz állítani az állatdarabot.

Aztán azt javasoltam, csináljunk fából egy mesterséges támasztékot, melyen kerekék is vannak, így a koca sétálhatna egy kicsit az udvarban, mielőtt leszúrák. De Amál néni ebbe már nem egyezett bele. Sőt, azt mondta, ne humorizáljak, ő tudja, hogy ez az egész nekem úgysem fontos. Köszöni, hogy segítettem neki hazatámogatni a féldisznót, de most akár el is mehetek.

Kissé megbántva léptem ki az ólból, de azért visszafordultam, hogy elköszönjek. Amál néni egyik kezével a disznó fülét fogta, talán, hogy az újból el ne dőljön, a másikat pedig saját homlokára téve, nagyokat szuszogott. Azt hittem, ordítani fog, de nem történt semmi.

Zajt hallottam a hátam mögül. Lassan megfordultam, s láttam, ahogy a baromfiudvar túlsó végéből nőm fut felém lélekszakadva, kezében egy piros tállal. Odakiáltottam neki, hogy forduljon vissza, az ő jelenése most nem ide tartozik. De ő csak rohant, észre sem vett, kabátja szélesen libegett utána. Az utolsó pillanatban félreugrottam előle, mire ő berohant az ólba.

– Jó, hogy meghoztad a vizet! – hallottam Amál néni hangját. – Teljesen bebűdösödik szegény. Gyere, segíts, mossuk le!

Tétlenül álldogáltam a baromfiudvaron. Az ég sötétedni kezdett, a fák égbe nyúló, kopaszodó ágait hideg szél borotválta.

A ház felől emberi hangok hallatszottak, a meghívott vendégek érkeztek csoportokban.

A be nem teljesülés feszültsége ívelt a magasban távoli villámként, a meg nem érkezése, mely maga a boldogság, egy útközbeni állapoté, mely maga az indulás és érkezés.

Hirtelen nagy csend támadt. Az ég némán feketélt, a fák hangtalan mozgása ijesztővé vált. A kerítés mellől néztem, ahogy életre kel a Magány és a Félelem. Nagymamám jutott eszembe: „Fiacskám, sose félj” – mondta volna, de már nem figyeltem rá.

A vendégek lassan közeledve hang nélkül beszélgettek, szájuk tátogva nyelte a sötétet. Az udvarból mintha kiszippantották volna a levegőt.

Mind a tizenketten itt vannak, állapítottam meg, s mivel engem ide senki sem hívott, a kapu felé indultam. A határtalan csenden kívül semmi nem hallatszott. Mégis tudtam, hogy a hátam mögött kezdetét veszi az éjszakai disznóvágás.

*

Útra készen állok már a kapuban. Kikukkantok, aztán visszalépek, mert bentről még várok valakit. Füttyörészni kezdem egy régi dal néhány sorát:

*. . . ennyi jut hát erőmből
a tornácig hol fejet hajtok
s eljátszom az ünnepet
hol tort ülnek nagy néma arcok . . .*

Teljes a sötét, az utca sáros. Mégis magam indulok el.

- Én itt vagyok.
- Tessék?
- Mondom, én itt vagyok.
- Nem hallak.
- Akkor honnan tudod, hogy beszélek?
- Nem tudom, hogy beszélsz-e.
- Saját szavaidat sem hallod?
- Nem hallom.
- Az előbb mintha fütyöréstől volna . . .
- Nem hallottam.
- Az ordítást sem hallod?
- Nem hallom.
- Pedig szóltak, hogy be kéne fejeznünk.
- Nem hallottam.
- Mondj még valamit, gyorsan.
- Nem mondok semmit.
- Akkor fejezzük be.
- Nem fejezzük be.
- Amál néni már háromszor ordított.
- Ne ordítson, úgysem hallom.
- Hát jó. Szólj, ha hajlandó leszel befejezni.
- Hiába szólnék. Akkor már te sem fogsz hallani.

*

Úgy érzem, soha nem sikerült belépnem egy olyan világba, amelyben szerettem volna. A küszöbön állva kedvemem szegte az utolsó lépés, mely már könnyűvé tette volna magát a történést. A gyújtópont örök sorsa ez, mely saját csendjében ég el, távol az ellipszis sikoltva izzó ívétől.

De vajon képes ez a hő csúszóssá tenni a jeget?

- Tessék?
- Igen?
- Nem hallom.
- Én semmit sem . . .
- Vagy csak egyvalamit . . . nem hallok?

Hát persze, hogy nem hallanak semmit. Meghaltak. Én még itt vagyok, mert vészhelyzetekben általában hajóra szállok és messzire utazom, hogy ne legyek itt. Mindenkit magammal viszek, és mindenkit itt hagyok. A legyeket nem lehet agyoncsapni. Csak röpködnek a fejünk felett, és folyton elszalasztjuk őket. De nekik sem sikerülne bennünket agyoncsapni, még ha hatalmasabbak volnának is nálunknál. Meghallanánk távoli zümmögésüket, apró robbanásaikat, ahogyan a hangsebességet törik át, s még idejében hajóra szállnánk, hogy felfalhassuk egymást ott messze, a Kánaán szűk kapujában.

Az alvó nem ásítozik, a halott nem táncol. Ők meghaltak. Én még itt vagyok, mert vészhelyzetekben általában hajóra szállok és messzire utazom, hogy ne legyek itt. Én még itt vagyok, mert vészhelyzetekben messzire utazom, hogy ne legyek itt. Amál néni! Hall engem? Én még itt vagyok, mert messzire utazom, hogy ne legyek itt. Értette? Hall engem? És hol vannak a többiek? Mind megsüketültek?

*

Csupa virág a szobám. Mintha a mennyezetből meg a falakból nőtt volna ki ez a rengeteg növény. Szeretem őket, mert semmi hasznuk. S amíg a hasznos dolgok mindig kérnek tőlünk cserébe valamit, ezek a jámbor lények, csendben, csak értünk léteznek.

Ha elszáradnak, ki kell őket dobni.

*

Így, ni! Majd kapok másikat.

Zenta, 1993. december–2001. június

HANGYA ANDRÁS LEVELET FEST . . . (II.)

*A Zágrábban élt festő korrespondenciája Nagy Ferencsel,
az egykori tartományi kormányelnökkel (válogatás)*

KALAPIS ZOLTÁN

16.

Zgb., 1977. június 3.

„A Magyar Szóból szó nélkül kibuliztak. Azt hiszem, jól tették, mert nyugodtabban dolgozhatok képeimen. Gyerekes ragaszkodással voltam Grimaszos, s ez nem illik egy ilyen vénemberhez. Terhes munka volt, az egyik kezemet – rajzolás közben – a szenteltvízbe mártogattam, hogy óvjon az ördögtől. Ennek ellenére is, egy kis rosszindulattal, akármi belemagyarázható karikatúráimba, az is, hogy rossz rajzok, az is, hogy témaválasztásuk kérdéses . . . Visszatérve a képekhez: Laci fiatok lakásába lesz kép. Egyelőre ennyit magamról. Kézcsókom Rózsa asszonynak (Nagy Ferencné, az újvidéki Petőfi Sándor Általános Iskola kiváló matematikatanára – K. Z. megjegyzése), Téged ölel, Bandi.”

17.

Zgb., 1977. június 15.

„Újságom még, hogy végre kiváltam a Grimaszból, illetve a Magyar Szóból. Csendesen, de biztosan. Mindig is »szerettek« ott engem. Harminc éven át gondoskodtak arról, hogy »jó« fizetést adjanak, valószínű, hogy nyugdíj helyett inkább tarkón lőttek volna, ha erre alkalom nyílik . . .”

Vulkánszerűen törtek fel Hangya régi averziói a *Magyar Szó* iránt. A mostani félreértés kulcsszava – mert, hogy elhárítható zavar volt, az majd kitűnik hamarosan –, alighanem a levélben is említett „szó nélkül” lehet. A szerkesztőség az idő tájt a Grimaszt is érintő nagy változásokra készült, s a legkisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy erről értesítse a Zágrábban élő nyugdíjasát. Az aránytalanul felduzzasztott szervezetek általában így viszonyulnak az egyedekhez: figyelmetlenül.

Az ötlet az volt, hogy „egy zsákba döngölik” a lap különféle igényeket kielégítő mellékleteit, tehermentesítve ezzel az anyalapot. A turpisság ebben az volt, hogy csak csökkentett terjedelemben értek be az új keretbe, a Grimasz is a korábbi egy oldalról fél oldalra zsugorodott. Hangya az újságból vette észre a változást, s mivel karikatúrái sem jelentek meg, kibulizva érezte magát. A munkatársak Grimaszának nevezték el a csökkentett terjedelmű satirikus mellékletet, olykor még Grimaszakának is. A két háború között megjelenő lap történetét és második világháború utáni továbbélését Petkovics Kálmán írta meg (Egy élclap története. *7 Nap*, 1987. november 27.–1988. április 8.). Hangya munkatársa volt a humoristák két évkönyvének is (*Marad a gyerek, ha látszik*, 1974; *Sok az eszkimó, kevés a móka*, 1975).

Hangya a Gál László által 1963-ban újraindított Grimasz szorgalmas munkatársa volt. „Nem is olyan egyszerű hetente kitalálni, mit is rajzoljon az ember – mondja a kismonográfiában közzétett nyilatkozatában. – Oda ötlet kell, az a munka kilencven százaléka.” Voltaképp nem is volt született karikaturistaalkat, ezért gyakran önmaga volt a gúnyrajz témája. Egy 1962. szeptember 8-án keltezett levélrajzában egy absztrakció feliratú hernyótalpas gépszörny palacsintává lapítja a szerzőt és kutyáját. Az öngúnynak egyik találó megnyilvánulása volt az a karikatúra, amelyen egy ketrec előtt állva kukoricaszemek szórásával próbálja becsalogatni a Pegazust, a művészetek szárnyas lovát, a tehetség és az ihlet jelképét...

Visszatérve levelének arra a mondatára, amely Nagy Ferenc fiára, Nagy Lászlóra, a levelezés megőrzőjére vonatkozik, csak azt mondhatjuk el, hogy gyermekkorra óta rajta volt a szeme. Egyik dátum nélküli levelében, diplomálása alkalmával, így sóhajtott fel: Istenem, hová sietnek ezek a „gyerekek”. A fészekrakó fiataloknak egyébként megérkezett az új lakásba az ígért kép: egy mátkapár ül a lovon.

Erről jut eszembe: a ló gyakori motívuma Hangyának. Az imént volt éppen szó a Pegazusról, de tudjuk azt is, hogy egyik nagyméretű szabadkai vásznan lovak és lovasok viaskodnak egymással. Crnjanski *Örök vándorlás* című regényének címlapján négy paripa alakja sejlik fel (az eredeti Steinitz Tibor utódainak tulajdonában van). Majtényi egyik könyvének borítólapján egy piros sipkás bohóc ül az egylovas batáron. Rajzainak 1960. évi gyűjteményes kiadása első lapján is egy fiákeres hajtja egylovas bérkocsiját, ha egy kicsit jobban odafigyelünk, hallhatjuk patáinak egyhangú csattogását is . . .

Egy lófejű leányt ábrázoló levélképről Pap József verset írt, az egyiket is, a másikat is közölte az 1984. évi kisonográfia. Ebben a nem túl terjedelmes kiadványban szintén megjelenik a fiáker, a kordé, a lovakat szállító komp. A *Felvonulás* című festményen egy cilinderes és egy félcilinderes (az egyik szerző tökhajkalapnak nevezi, s hangyai jelként tartja számon) lovas alak emelkedik ki a tömegeből, egy karikatúrisztikus vázlaton pedig egy ágrólszakadt pár (a szakáll mögé, a félcilinder alá rejtőzött szerző?) árulja két lovat ábrázoló portékáját.

A levelezésben is számtalanszor feltűnik a lovak, lovasok és fogatok motívuma, de ott van egy négy lábú az 1963. évi londoni kiállítási katalógus címlapján is.

Ahogy most szobám falára tekintek, legnagyobb meglepetésemre, hat lovat számlálok meg két Hangya-rajzon: az egyikken szegénylegény látható, mellette egy kanca áll csillagos homlokú csikójával, a láthatárból pedig, a rónaságra telepedő halvány ködből két lovas, karabélyos perzekutor alakja válik ki, a másikon pedig az elmaradhatatlan, örökké ismétlődő, soha unalmassá nem váló konflismotívum: két várakozó bérkocsi, egykedvű, fejüket lógató lovak.

Hirtelen mozdulattal kikeresem a hetedik lovat ábrázoló Hangya-képet is: egy 1974. évi újesztendei üdvözlőlapot. Egy mezítlásas, karikírozott alak szőréen üli meg pompás paripáját (talán éppen és újra az álruhás, maszkot viselő festő). Piros bojtos, felcsapott rostélysisak van a fején, mellpáncéljából kilátszik a csikos trikó. Mellette, a lóra felerősítve, egy dugóval elzárt, demizson alakú palack lóg, kezében pedig egy újságoldalnyi nagyságú papírlap az újévi jókívánsságokkal.

„Hogyha lovakat festek – mondta egy alkalommal Hangya András –, akkor nem azt festem, milyen a ló, hanem a lóról mondok, pontosabban szeretnék valami számomra fontosat mondani . . .”

18.

Zgb., 1977. július 15.

„A Híd szerkesztőségéből egy Bordás nevű fiatalember járt nálam, és a Forum-klub helyiségében rendezendő kiállításra szólított fel (kényszerített). Nem mertem elutasítani a kiállítási ajánlatot. Ez az év végén, decemberben lenne. A Híd közölné kritikát – a dolgaimról. Magunk közt szólva, nem örülök az alkalomnak, de ellentmondani sem akarok – semmiféleképp.

A kiállítandó munkákat (képeket) nem tudom a raktáramból előszedni, mindig az eladott képek árából éltem, s így nincs a raktáron (áru). Ezt Te már régen tudod, miután vagy húsz éve mecénási gyakorlatoddal kerestél gazdát a képeimnek. Említem ezt azért, mert ehhez a decemberi kiállításhoz Tőled is kölcsönkérnék tíz-tizenkét napra pár képet (a pasztell önarcképet, a Harlekint) . . . Még pár képet Szabadkáról is kölcsönöznék, így gyűjteném össze a kiállítási anyagot.

A múltkorjában felhagytam a Grimasszal. Koepeczky kért, működjek továbbra is közre (udvariasságból-e, vénségemre való tekintettel, nem tudom). Így most tovább rajzolok, habár az időmmel szűkében vagyok.

Rólad, Ferikém, már csak a tévé képernyőjén látok, hallok, meg legutóbb a Grimaszban is . . .”

19.

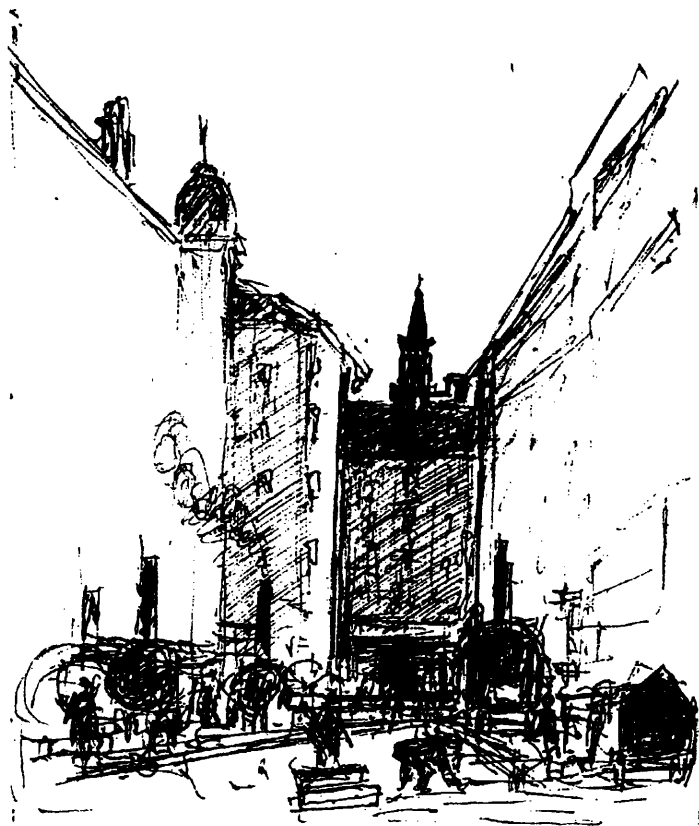
Zgb., 1977. december 15.

„A Forum-díj körüli bonyodalmak elintéződnek a márciusra halasztott tárlattal. Úgy látom, jobb újabb dolgokat kiállítani mint most kölcsönözni régebbi, a korábbi kiállításokon már látott képeket.

Koepeczky szerint én vagyok a »legtájibb« festő, azaz feltehetően a legszabadkaibb . . . Jól vagyok, dolgozok . . .”

A Grimasz-ügy lezárásának módozatairól olvashatunk a két levélben: Koepeczky Lászlónak, a satirikus melléklet akkori szerkesztőjének, a *Magyar Szó* jelenlegi nyugdíjasának, aki Gál László 1975. évi halála után

Aszfaltozó kazánok, aszfaltozó munkások egy zágrábi utcában

vette át a Grimaszt, sikerült kiengesztelnie, további együttműködésre bírnia az öregedő festőt.

A levélváltás fő témája azonban a Forum-díj, az ezzel kapcsolatos újvidéki kiállítás. Hangya szokásához híven bizalmatlanul, vegyes érzelmekkel fogadta a Forum nevében érkező Bordás Győzőt, a *Híd* segédszerkesztőjét (a főszerkesztő az idő tájt Bányai János volt), talán azért is, mert a díjazás tényét érthető okokból el kellett hallgatnia, csak a kiállítás megszervezésének igényét adta elő, s esetleg kéziratot is kért

a *Híd* készülő, 1978. évi számához. Persze partózkodását a régi sérelmek, a *Magyar Szó* és a Forum iránti ellenszenve, az Újvidéktől való idegenkedése is táplálhatta. A Forum-díjat is, lám, 1960-ban alapították, de rá csak 1977-ben „került sor”. A „Bordás nevű fiatalember” és a festő között idővel baráti és levelezőviszony alakult ki (ő lett egyébként a róla szóló kismonográfia társszerzője is). Ennek eredménye pedig egy csodálatos levélkép-gyűjtemény lett, amelynek nem egy darabja a folyóiratok lapjaira, a könyvek címlapjára került. Egy ízben a tengerről hazatérő Bordás, családjával együtt, benézett Hangyához, a legkisebbik gyermek azonban inkább a cirkuszba ment volna, s ezt az igényét unos-untalan ismételtette is. Hazatérésük után megérkezett a kiengesztelés: egy cirkuszi bejáratot ábrázoló pompás levélkép. A szaporodó korrespondencia lapjait a festő igen gyakran önarcképével illusztrálta, ezeket Bordás a *Híd* egyik tematikus számában tette közzé (Hangya önarcai, 1997. február–április).

Valamivel később Hangya tudomást szerzett az ellene készülő „mérnyeletről”, a díjátadáson azonban nem vett részt, s a tervezett kiállítás is „elbliccelte”: előbb 1979 márciusára halasztotta, majd végképp lemondta, bár készülődött rá. A legtöbb, amit megtett, az az volt, hogy Pályafutásom címmel megírta emlékezéseit a *Híd* 1978. évi márciusi számában, amelyben a festő tisztelői, kollégái méltatták művészetének jelentőségét.

Alighanem Bela Duranci találta fején a szöveget azzal a megállapításával, hogy Hangyát jelentkezése pillanatában túlértékelték, alkotóképességének teljében pedig mellőzték.

Duranci meghatározását közvetve Hangya is igazolta a *Híd* emlékszámában megjelent cikkében. Östehetségként ünnepelték, bár, mint közli is, „sem a rajzolásról, sem a krétahasználatról nem voltak még alapfokú ismeretei sem”. Még azt is hozzátette, hogy „képzőművészeti érdeklődésemet a politikai szempontok irányították”, azaz művészetével a szegények, a kismimizettek oldalára állt.

Amikor az ötvenes évek legelején a szocialista realizmus elvetésével a szociális festészet is elvesztette fontosságát, s előre törtek a divatos absztrakt irányzatok, Hangya elbizonytalankodott, nem találta fel magát a képzőművészeti életben, sebzetten bezárkózott műtermébe. „A hagyományos festészeti kritériumokhoz való ragaszkodásomat azzal indo-

Zgb. 26. 3. 1972

Csak úgy téblábolnak a világban . . .

kolom – írja Hangya –, hogy meggyőződésem szerint a képzőművészeti alkotómunkának nemcsak ma, de minden időkben is, az ember érzelmi életének volt a tükre, azaz a belső világ megtörténéseinek a hírnöke.”

Más helyütt így fogalmazott: „Igyekeztem mindig azt festeni, amiről mondanivalóm volt. Meggyőződésem és lelkiismeretem szerint cselekedtem . . .”

20.

Zgb., 1978. február 2.

„Ha nem is jelentkeztem, gondolatban többször »találkoztam« Veled. Nyilvánvaló, hogy nem mindegy: mit fogsz most csinálni. A Bijedić-évforduló tévéközvetítésén egy pillanatra Téged is lehetett látni, de azt nem, hogy gondterhelt-e az arcod. Drága Ferikém, bízik a tehetségemben és a baráti szeretet teljével kívánom, hogy a szerencse kísérjen. Tudom, hogy munkádat éppen olyan odaadással csinálod, ahogy én képeimet . . .”

21.

Zgb., 1978. augusztus 8.

„Tudod-e már, hogy Belgrádban maradsz-e, vagy hazajössz-e? Magamról: csinálom a képeket, ez az egyetlen és legfontosabb dolgom most. Szeretném, ha az egész kiállítás ezekből az új képeimből állna össze, esetleg kiegészítve még néhány Nálad található képpel . . . A tárlatot április első felében csinálnám. Máris úgy látom, hogy szállnak-repülnek a napok, kétségbeesetten nézem a dátumokat! De mit tehetek, ez van. Kedves kritikusatim nem akarom bosszantani (még látni sem).

Nem tudom, mit tegyek: haljak meg, vagy legyek egy újvidéki toronyház lakója, s találkozzak minél sűrűbben a kedves Ács Józseffel, meg a Durancival? Ilyen gondok kínoznak a nyoszolyámban (s nem asszonyi karok ölelnek). Erről jut eszembe, hogy nős s családos volnék, vagy talán csak inkább hamisítvány, mint a szabadkai képtárban levő képem, amelyet nem én festettem, de arra nagyon használható, hogy szemléltesse: lám ez a Hangya nem is tud festeni . . . Ezt is az Ács–Duranci együttes rendezzi . . .”

22.

Zgb., 1978. december 7.

„. . . nagyon fáradt, elfogult, zavart vagyok, pedig nagyon élvezném az új és gyorsabb kocsit, amit a Te fáradozásoddal, közbenjárásoddal szereztem . . .

A képeken teljes erőbevetéssel dolgozom, nagyon gyorsan közeledik március 8., amikor a Forumban kiállításom lesz . . .”

Nagy Ferenc viszonylag fiatalon (55) került ki a nagypolitikából, miután mentora, Džemal Bijedić miniszterelnök repülőszerencsétlenség áldozata lett 1977. január 18-án. Az egymással szembe álló vajdasági frakciók a második Bijedić-kormány alakítása során már nem jutottak egységes álláspontra Nagy Ferenc jelölését illetően, a huzavonára végül is a mandatárius tett pontot: politikusunk újra a szövetségi kormány tagja lett. „Így akarta a török” – magyarázgatta baráti körben, utalva a miniszterelnök bosnyák-muzulmán származására.

Miután kiesett a káderkombinációkból, rendelkezési állományba került, s így több ideje jutott a bélyeggyűjtésre, a kártyajátéokra. Bridzsklu-

Az arlecchino egyik változata

bot alapított Újvidéken, többször kereshette fel Hangyát, intézte autóvásárlásait, a kiszolgált kocsik eladását, de kézbe vette a festő többször elhalasztott kiállításának ügyét, s mint látni fogjuk, egy évben hármat is szervezett.

Még a hamisítványok megjelenésétől is óvta Hangyát (a rossz nyelvek szerint a szabadkai múzeum keretében levő képtárnak csak egy Hangya-festménye volt, az is bizonyítottan hamisítvány). 1979 legvégén

gyanút fogott, hogy a Forum 1980. évi újévi üdvözetén reprodukált akvarell is esetleg avatatlan kezek által készített utánzat lehet, s azon nyomban interveniált Győri Péternél, a Forum akkori helyettes igazgatójánál, aki rögvest berendelte a „tettet”, Bordás Győzöt, magyarázatot kért tőle, majd katonásan utasította, hogy azonnal hozza be az eredetit. Mivel ez valóban egy hiteles Hangya-levél illusztrációja volt, Nagy Ferenc, aki addig idegesen fészkelődött a fotelban, s ujjait táncoltatta a karfán, megnyugodott, a feszült légkör is feloldódott. Az akvarell egyébként egy félcilinderes, vonó nélkül hegedülő muzsikust ábrázol, amely majd Németh István 1989. évi kiadású, *Díszudvar* című kötetének címlapjára is rákerült.

Nincs kommentárom Hangyának az Ács Józseffel, Bela Durancival és másokkal szemben megnyilvánuló ellenszenvéről, olykor türelmetlenségéről is. Ebbe a hínárba nem lépnék bele, annál is inkább, mert ismertem a megboldogult festőt, még ma is találkozok néha a művészettörténésszel, mindkettőt kedves, okos emberként tartom számon, olvastam, illetve olvasom napjainkban is írásait.

Valahogy úgy vagyok ezekkel a kuszált emberi viszonyokkal, hogy ez egy örök ügy, csak éppen a személyek cserélődnek. A szomszéd nem tud szót érteni a szomszédval, a testvér a testvérrel, a művészek esetében az indulatok még mélyebbről törnek elő, a tyúkperek is „elméletileg megalapozott” magyarázatot kapnak.

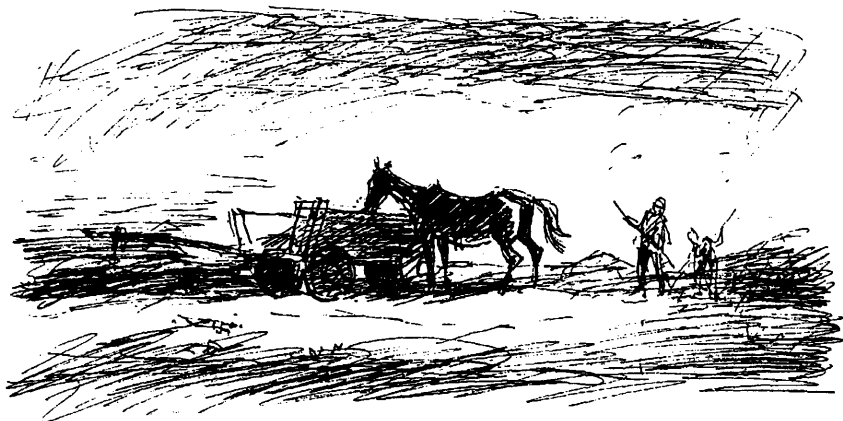
Ezernyi okfejtés lehetséges, az egyik a távolság okozta kapcsolathiány, de a legfőbb tapasztalat mégis az, hogy az emberek, beleértve a művészeket, értelmiségieket is, képtelenek megérteni egymást, meg aztán nem is törik magukat túlzottan, hogy kölcsönösen közeledjenek egymáshoz jóindulattal, a tolerancia jegyében . . .

23.

Zgb., 1979. július 19.

„Dolgozok, s remélem most már – pusztulásom helyett – inkább megérkezek »Zugvidékre«.”

Hangya sohasem szánta rá magát, hogy Zágráb elhagyásával Újvidékre költözzön, azaz „Zugvidékre”. Az előítéletek, a kételyek, a hullámzó hangulatok erősen munkálkodtak benne.

Drága Ferkeim!

Tegnap este és ma reggel előkészítettem

Szénagyűjtők

24.

London, 1980. január 10.

„Lehet, hogy tévedek, amikor azt gondolom, szívesebben fogadod e rajzot »szöveg nélkül«, ezért hát nem is untatlak holmi firkával, csupán annyit, hogy a legjobb kívánságokkal köszöntünk

Bandi és Dragana”

25.

London, 1981. február 2.

„Még körül sem néztem, s máris elmúlt egy hónapja, hogy megérkeztem. Fő elfoglaltságom a londoni múzeumok látogatása. Van olyan nap, amikor 20–30 festményt láthatok, olyan mesterműveket, amelyeket eddig csak reprodukciókról ismertem. Tucatnyi Picasso – a javából! Fran-

ciákat, hollandusokat, spanyolokat . . . Nem győzöm hibáztatni magamat, hogy csak most szántam rá magamat erre a múzeumjárásra, habár Dragana már húsz éve itt van, az alkalom tehát megvolt, de mikor voltam én olyan, akinek az esze helyén van? Még hátravan néhány magángyűjtő galériája.

Ismételten említem, hogy Dragana meghívott Londonba, külön bejáratú vendégszobát kapsz. Nagyon hiszem, hogy Neked nagy élmény lenne megismerkedni az itt felhalmozott képzőművészeti értékekkel. Végül is azok közé a gyűjtők közé tartozol, akiknek jelentős mesterektől van vászna (Konjović, Lubarda, Peda Milosavljević stb.), s mecénása vagy egy bizonyos Hangyának is.

Úi. Ismételten nagyon köszönöm a fáradozásodat a Franzer mesternél rendezett kiállításért. Még marad egy hónapig.”

26.

London, 1982. február 26.

„Nagy felfedezés számomra Turner William (1775–1851) angol festő (a nagyok közt is a legnagyobb). Nálunk csak satnya reprodukciókból ismerik (a belgrádi Idegen Mesterek Galériája több Turner-művet őriz – K. Z. megjegyzése). Itt most több száz olajfestménye és rengeteg akvarellje van kiállítva (Tate Gallery) . . . Párizs összecsomagolva sem nyújt ennyit a festészetből, mint ez a művész – egy borbélymester fia –, aki nem ismételteti magát, úgy tud, mint az olasz mesterek, és úgy »játszik«, mint az impresszionisták. Megpróbálok találni jó reprodukciókat, s majd hazaviszem, hogy illusztráljam mondanivalómat erről az igazán tiszteletre méltó úrról . . .”

Az időrendi közlést némileg felborítva tesszük közzé a festő három londoni levelét. Minden év elején, januárban vagy februárban, kelt útra, hogy meglátogassa az angol fővárosban élő és dolgozó feleségét és nevelt leányát. Amilyen különleges volt ez a sajátságos „távházasság”, olyan volt az együttlét is. Egy külön bejáratú vendégszobában szállt meg, családjával esténként találkozott a tévé előtt. (Ez a szoba várta Nagy Ferencet is, de ő nem élt a meghívással, s itt szállt meg Tolnai Ottó is, amikor londoni zarándokútja során Hangya-émlékek nyomába eredt, s megrendülten állt meg Hangya ottani jeltelen sírjánál.)

London, 1980. I. 10.

Egy londoni rajz 1980-ból

A beígért Hangya-kiállítás a Forumban többször elhalasztódott, majd végképp el is maradt, mire Nagy Ferenc lépett a színre, s 1980 és 1982 között három kiállítást is szervezett a nála felhalmozott festmények válogatott darabjaiból. Az elsőt Franzer István szabadkai képkeretező csöppnyi boltjában nyitotta meg. Nagy Ferenc nála készítette minden képének foglalatát, együtt választották ki, hosszú töprengés után, a rámafa színét, vastagságát, megbeszélték a lehetséges kombinációkat, hogy aztán a mester, mint valami varázsló, kialakíthassa a legmegfelelőbb képkeretet. Amikor gyémántja már a hús üvegen sercegett, az már egy alkotási folyamat végét jelezte, amelynek egy-egy támpontja Hangya, Nagy Ferenc és Franzer volt.

Ezt a kiállítást mutatják majd be Szivácon a Szenteleky Napok alkalmával és Újvidéken is a Forum-klubban.

Ebben az időszakban egyébként több olyan esemény is történt, amelyre Hangya nem tért ki leveleiben. Így 1981-ben a *Magyar Szó* meghívta a festőt, hogy illusztrálja az az évi májusi ünnepi számot. Egyik színes vázlata rákerült az RTV Újság címlapjára („A kép centrumában egy fehér bohóc – írta róla Tolnai Ottó –, »különlegességének«, értékének tulajdonképpeni hordozója: a citrom, az okker, a piros és a kék golyóbisokból álló nyakék a kalap, a mészarc és a fekete kabát közé ékelve!”), rajzai viszont elvesztek a fényképek sokaságában. Meg aztán olyan kéziratokat is kapott illusztrálásra, amelyek az ilyenfajta „megzenésítést”, enyhén szólva, nem igényelték.

A vendégszereplésnek azonban volt egy másfajta „fénypontja”. A szerkesztőség különszobát bocsátott rendelkezésére, s amikor ő ezt egy pillanatra elhagyta, az asztaláról szórén-szálán eltűntek a már befejezett rajzok. Gyanakodtak az egyik meg egy másik „műértő” újságíróra, de az illusztrációknak bottal üthették nyomát.

Hát így járt újfent Hangya – azaz, Németh István szavajárásával élve – Andrija Mrav azzal a fránya *Magyar Szóval*.

Még egy személyes élmény: 1982 januárjában földbe gyökerezett a lábam, amikor a volt Báni Palotával szemben, a Kis Képzőművészeti Szalon kirakatában egy Hangya-festményt pillantottam meg. Tíz perc múlva már vittem is magammal: a szerződés szerint 25 000 dinárba került, öthavi részletfizetésre. Másnap már Nagy Ferenc is jelentkezett, ellenőrizte a vásárlás hírét, közben egyre azt hajtogatta: a festőt az évek hosszú során sem tudta meggyőzni, hogy festményei iránt igenis van kereslet.

A viszonylag forgalmas újvidéki műcsarnokban soha többé nem tűnt fel Hangya-kép, bár Nagy Ferenc értesítette a Londonból hazatérő festőt, hogy munkája „elkelt, mint a cukor”.

A nagyobb méretű vásznon (90x64, címe *Kerthelyiség*) a kihelyezett, fehér terítős asztalok mellett csevegő, italozó vendégek üldögélnek a napernyők hűvösében, ráérős, gondoktól mentes hangulatot árasztva. Mérget vennék rá, hogy nyári vasárnap délután van, a festő pedig azt a pillanatot ragadta meg, amikor éppen kialakult a boldogság egy parányi szigete.

Hangya úgynevezett zöld sorozatához tartozik ez a festmény, az asztalterítők, karosszékek diszkrét fehér foltjai között ott virít a jellegzetes hangyai piros petty is . . .

27.

Zgb., 1981. december 1.

„Mindenekelőtt nagyon szépen köszönöm ezt az újabb (kiállítással kapcsolatos) fáradozásaidat . . . Megvallom őszintén, örülök ennek a tárlatnak, éspedig azért, mert ezzel, úgy érzem »otthon vagyok«, valahová, valakikhez tartozok (a Te segítséged nélkül én már régen bekreplált lennék).

Említetted Herceg János kitüntetését. Azt hiszem, hogy az Ő részére egy unalmas fickó vagyok, de ha ott Szivácon Hercegről szó lesz, akkor én ezzel a kiállítással csatlakozom azokhoz, akik méltatják Jánost.”

28.

Zgb., 1981. december 22.

„Nem a hanyagságom következménye, hogy a szokástól eltérően az idén nem bírtam küldeni pár rajzot a Te újévi üdvözléteid illusztrálására.”

Herceg Jánost 1981. november 24-én a Vajdasági Tudományos Akadémia tagjává választották, a levelezésben alighanem erről esik szó.

A mindenre és mindenkire odafigyelő író 1951-ben a Jugoszláviai Tudományos és Művészeti Akadémia Modern Galériájának új, átrendezett zágrábi kiállítása kapcsán ír „a vidékünkéről elszármazott Hangya András” két vásznáról, aki, jegyzi meg mellékesen, „még nem szakadt el egészen tőlünk”.

Az 1952-ben, a *Magyar Szóban* közzétett cikkében már így írt róla: „Hangyánál előbben, hitelesebben az embert senki sem adta vissza a mi vidékünkön. Tájunk költészetét Konjović teremtette meg a képzőművészetben, az embert azonban Hangya András.”

1954-ben baráti hangon perlekedett a festő *Magyar Szóban* megjelent cikkének egyes kitételeivel, „amelyek állandó tépelődésből, önmagaddal és a világgal folytatott vívódásaidból kerültek rapszodikus szaggatottsággal, sőt helyenként ellentmondásokkal papírra”. Különösen Hangya egyik megállapítása ingerelte válaszra, mely szerint a zsdanovizmus kompromittálta a szocializmust és a realizmust. „Kinek a szemében kompromittálták? – kérdezte Herceg, s mindjárt válaszolt is: Persze csak

azokéban, akik a szocializmust és a realizmust azonosították Geraszimovék képeivel. . . . önmagukat kompromittálták, a sztálini rendszert, amely a giccset hivatalos festészetté avatta.” Majd hozzáfűzte: „Viszont mégse állítanám, hogy ’48 után mindenki fellélegzett . . . Hipokrita felfogás úgy beállítani a dolgokat, mintha a képzőművészetben azzal köszöntött volna be a demokrácia, hogy a modell levette a kombinéját. Aki valóban művész volt, addig is festett aktokat és csendéleteket és virágzó tavaszi fákat, s most sem hunyja le szemét, ha valami munkahelyen lát érdekes témát.”

A hatvanas–hetvenes években többször is méltatta munkásságát, „művészetének szigorú egyéni jellegét, kivételes tehetségének jelentőségét”. Felfigyelt Hangya sikerére a londoni Hamstead Art Celler műcsarnokban. „Hány jugoszláv festő juthatott el ebbe a világhírű terembe?” – kérdezi Herceg, de ugyanakkor aggódva figyeli, hogy egyre jobban „a magány csigaházába zárkózik”. Egy vállalkozás dicsérete és bírálata címmel írt 1970-ben a Gajdos-féle Hangya-életrajzról, amely szintén „közbeszólásra, kiegészítésre, helyenként ellentmondásra” ingerelte, mivel „a baráti szeretet nem mindig elég, hogy a képzőművészet titkaiba be tudjon hatolni”.

Herceg János negyven éven át érezte Hangya művészi és emberi közelségét, s alakította ki a maga Hangya-képét érzelmei és az ennél valamivel tárgyilagosabb ismeretei alapján (Herceg János: *Összegyűjtött esszék, tanulmányok*. Összegyűjtötte, az utószót és jegyzeteket írta: Pastyik László, I., 1999; II., 2001).

29.

Zgb., 1983. augusztus 11.

„Néhány kép befejezésén dolgozom (kép nélkül nem indulok). Amint elkészülök, jelentkezem . . .”

30.

Zgb., 1984. április 2.

„Most adom postára kiállításaim dátumait, adatait a suboticaei Likovni Susret (Képzőművészeti Találkozó, Szabadka – K. Z. megjegyzése) rendezésében sorra kerülő kiállítás katalógusához. És ismét csak hálás

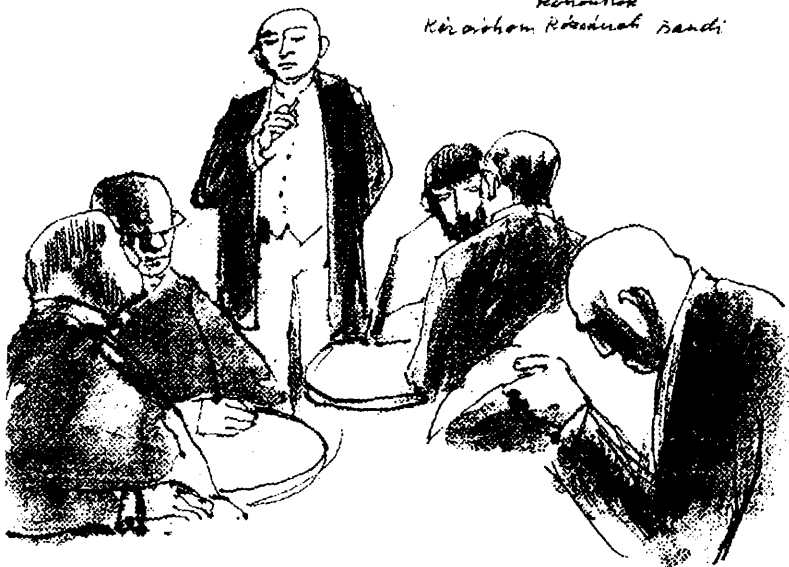
296. 83. 3. 30.

Kedves Ferikém!

Hazatérésem előtt az orvosnál voltam (aki operált) és az
további gyógyítást ajánlotta, megműtési szükségesség-
től. Éveit egyelőre nem utarok, egyelőre is a téli „formában”
a beteges kedv miatt csak fűhéja volt. Most kezdődik dolgozni
és amint sikerül pár képet csinálnom jelentkezők.
Mellekeltre küldök pár A.T. szilket és a legújabb kivágásokkal

Köszönettel

Kőröshegyi Rózsáné Bandi

Asztaltársaságok és asztalszomszédok

köszönettel tartozom Neked a fáradozásodért az 1980-ban, 1981-ben és az 1982-ben rendezett kiállításokért (Subotica, Sivac, Novi Sad). Nagyon sokat jelent számomra ez a vajdasági jelenlét . . .”

31.

Zgb., 1984. augusztus 14.

„Remélem, dubrovniki pihenőd sikerült, s így könnyebb elviselni ezt a jégkorszaki tavaszt. Még mindig maroknyi orvosságot szedek, de javulóban vagyok!”

32.

Zgb., 1985. július 25.

„Dragana már egy hónapja itthon van. Sütünk-főzünk és a tévénézésről még bambábbak leszünk. Dresszírozom magam a munkára (festékpazarlás!) . . .”

Az utolsó levelekből szemezgetve, meg néhány, alább következő, dátum nélküli (római számokkal ellátott) levélrészlet közzétételével zárjuk válogatásunkat: a levélképek gyakori címzettje, Nagy Ferenc ugyanis 1986. június 2-án hirtelen elhunyt. Hangyát mélyen megrendítette a hír, még jobban talajvesztett lett, de a temetésre nem ment el, még egy ilyen gyászos esemény sem tudta kimozdítani zágrábi odújából. Két év múltán ő is követte barátját és támogatóját: Londonban halt meg 1988. december 14-én.

I.

„Dragana a napokban érkezik haza, és lesz rá gondja, hogy ne unatkozzam, amíg itthon lesz . . . fő célom, hogy elkészítsem a képeket, amelyekkel adós vagyok ott is, itt is. Amint látható lesz munkám eredménye, jelentkezem . . .”

Egyik nap mint a másik: »bemelegítés«, közben nem haladok.”

II.

„Csinálom a képeket (amikkel nagyon elégedetlen vagyok). De mindenek ellenére is dolgozok, azzal a reménnyel, hogy munkám nekem

is, a nézőknek is – a képeket nézőknek – örömet szerez, nem papírlángként ellobbanót, tartósat. Az ilyen képeket persze nem lehet pár órai munkával csinálni. Bízom benne, hogy sikerülni fog ez . . .”

III.

„Megesküdtem: többé semmi képem nem semmisítem meg. Elég volt a destruktív dühöngéseimből. Semmi bajom nem lesz, ha nem leszek a leg-, leg-, legjebb.”

IV.

„Nagyon igénybe veszem barátságodat, most attól tartok, hogy rossz néven veszed, mert tudok »expeditív« lenni.”

V.

„Festményeiden »az utolsó ecsetvonásoknál« tartok, s ekkor jövök, a hónap végén, mert a képek nélkül nem megyek.”

*

Válogatásunk végére érve, a levélképek között szemezgetve, de a korábbi ismereteink alapján is, csak azt tudjuk mondani, hogy önmagával és a világgal perlekedve múlt el élete. Közben egy egészen sajátos, csak rá jellemző „hangyai” világot teremtett. Annaira egyénit és egyedít, hogy egy kilométernyi távolságból is fel lehet ismerni munkáit: ceruza- és ecsetvonásait, alakjait, szituációit.

Ebben a mikrokozmoszban a mozdulatlan, az alig mozgás az uralkodó. Mindenki vár valamit, ácsingózik, bár lehet, hogy már a remény is odaveszett. A fedélzetet azonban, az élet színterét nem lehet elhagyni, talán nem is illik, s így marad a céltalan időtöltés, a nyomorúságos tengődés.

Se jó, se rossz állapot. Teljes a csüggedés, a beletörődés, a fásultság.

Ez már, a korábbihoz képest, egy teljesen átalakult világ, ahonnan kivésztek a perecesek, rikkancsok, rongyos napszámosok, mezei szántóvetők, külvárosi proletárok, hajléktalan padon alvók. Helyüket nehezen definiálható embercsoportok, a lumpenek színes galériája foglalta el. A nagyvárosi alsó rétegek szóhasználata szerint ezek már szeren-

csétlen ürgék, esetleg krapekok, pacákok, szivarok. Bohócok és pojácák, cirkuszi mutatványosok és átszellemült muzsikusok. Ott ácsorognak a bódék és sátrak előtt, megtöltik a nézőtereket, a várótermeket, a kompok utastereit, sodródnak némán a tömeggel, egykedvű asztaltársaságokba verődnek, dangubálnak a bérkocsi ülésén, s másutt is csak cselengenek, tétlenkednek, ódöngélnek, téblábolnak, úgy is mondhatnánk, hogy zabot hegyeznek vagy éppen verebet patkolnak . . .

Külön- és kívülállóságuknak egyik külső jegye a fejfedők sokfélesége, változatos formája. Hol karimás, perge vagy kajla kalapban tűnnek fel, hol pedig magas csákókban, bíboros birétumokban, simlis micisapkákban, lapos és kerek franciasapkákban, a berettákban. Legfőbb jelük azonban a keményített félcilinder és a selymes, plüssös kürtőkalap, a csörgős bohócsapka és a nemezelt Napóleon-föveg.

Ezekhez megfelelő ruha is jár (vagy fordítva: az öltözethez illő tökfedő): ez legtöbbször polgári öltöny, de nem ritka a zsinóros, gombos uniformis, a papagájzöld zubbony, az aranyos diplomata díszruha, az inas- és lakájlibéria.

És persze, igen sokszor megjelennek a tarka ruhás, fehér képű cirkuszi bohócok, a pojácák és a paprikajancsik, a ripacsok és a csepűrágók. Vagy éppen – ezek is szinte lépten-nyomon felbukkannak a levélképeken, a vásznanon –, a velencei vígjátékok állandó szereplője, az arlecchino (arlekkino, arlekin), amely azonban már nem csupa vidám színpadi figura, hanem életszerű jelenség, aki szomorúan, bánatos arccal tekint a világba. Átalakulását és a kölcsönvett alak sűrű szerepeltetését Hangya András így magyarázta: „Azok mind én vagyok.”

Hangya András bohócos „önarcképein” nincsenek festett könnyecsek, képmásai belülről könnyeznek.

Úgy is mondhatnánk, hogy Hangya alakjai (kreatúrái?) egy abszurd dráma szereplői, akiknek erejéből már csak arra futja, hogy nyelvet öltsenek vagy csipiszt mutassanak annak a társadalomnak, amelyből – félreállítottan, kitaszítottan – kinn rekedtek.

Ezeknek az élet peremére szorult embereknek a megmintázásával, azaz teremtményeiből, csinálmányaiból állt össze a „hangyai” világ, az opus és az opusculum.

Ez az életmű azonban elszomorítóan szanaszét hever. Munkáinak zöme a magángyűjtemények mélyén lapul, amelyek csak nehezen nyíl-

nak meg (Nagy Ferenc és Bordás Győző, Újvidék; dr. Szakács György, Franzer István, M. Megyeri István, Kuti Gyula, Mladen Poljaković, Bálint Vujkov, Gajdos Tibor, Radovan Kujundžić, Szabadka; Hangyáné Dragana Pavlović, London). Sajnos, ezek a kollektciók töredeznek (tiszeletet a kivételnek), foszladoznak, olykor osztódnak is vagy gazdát cserélnek a halálesetek miatt.

Az életet persze nem lehet megállítani, a magántulajdonban levő műkincseknek megvan a maguk útja. S még befolyásolni sem lehet, mert nincs pénz a felvásárlásra. Arról is csak álmodni lehet, hogy egyszer majd létrejön egy Hangya Galéria, egy Vajdasági Magyar Képtár, mint ahogy egy teljesség igényével készült nagy Hangya-monográfia is csak a távoli jövő ígérete (hacsak meg nem született már az a megszállott ember, aki majd egymaga felvállalja ezt a feladatot).

Addig is, amíg sorsunk nem fordul jobbra, legalább jegyzékbe kellene venni a Hangya-művek „lelőhelyeit”, beleértve a kisebb „kincsesbányákat” is, amelyekből igen sok van (két–három, esetleg több Hangya-művel). Jó volna nyilvántartást vezetni a változásokról, a képek vándorlásáról is.

Hogy legyen honnan kezdeni, ha majd egyszer eloszlanak a sötét felhők, ha majd felvirrad „a szegényeknek, elnyomottaknak és gyengéknek napja is . . .”

AZ ÉJSZAKA UTOLSÓ VÉDENCE

VASA PAVKOVIĆ

Marguerite Duras nyomán

Az utam, az utunk Vajdaságon át vezetett. Este nyolc óra tájban indultunk Palicsról, amikor lassacskán alábbhagyott a hőség. Mögöttünk maradt a tó sötétzöld tükre, a magasba nyúló park, a rusztikus régi vendéglő. Áthajtottunk Szabadkán – a szemaforok közötti hosszadalmas és lassú haladással, majd egyszerre kitérült előttünk a síkság, a házak nélküli, csupasz mezők, a magas kukoricák, feketék, a reflektorfényben sötétzöldek, *a szeptember kiégetten találja majd őket*, erre gondoltam, míg a feleségem, akinek a nevét ritkán mondtam ki, a vezető melletti ülésen a térdére simuló kezemet fogta. Időnként megcsókolta a lapos fémflaska száját, majd nekem nyújtotta, előrehajolva, mosollyal a szája mindkét szegletében. Olyankor én is ittam egy rövid kortyot, s az arcommal az övéhez simulva, hozzá érintettem nedves felső ajkamat. Így autóztuk át annak a késő nyári éjszakának egy részét. Már nem is tudom, melyik évben volt, mert mindaz, ami később velem, az országgal, velem és a hazámmal történt, eltörölte a dátumokat. De nyár volt, késő nyár, s mellettem ült az autóban; időnként iszogatótt. Annak az évnek az elején ismerkedtem meg vele, valamilyen tudományos összejövetelel, az oktatásügyi dolgozók bálján találkoztunk. Ő szemelt ki engem, amikor hölgyválasz volt. Aztán meg én kértem fel őt a következő táncra. De az egy másik történet, nem kevésbé érdekes, mint ez.

Azt mondta, álljunk meg Kikindán, s hogy töltsük az éjszakát Kikindán, amelyről mellesleg Crnjanski azt állította, nem is létezik. Magam sem tudom, miért álltam rá. Úgy hiszem, éjfélre járt, amikor beálltunk a Narvik Szálló előtti parkolóba. A recepciónál, a pénztárcámat keresve, a könnyű nyári zakó bal zsebéből a táviratot áttettem a jobbra. A temetést délután öt órára tűzték ki, másnapra, vagy aznapra, attól függően, hogy éjjel *előtt*, illetve *után* értünk-e a Narvikba. A Narvik Szálló harmadik emeleti 317-es szobájában szeretkeztünk. Mihelyt lepakoltunk, zuhanyozni mentünk, majd ezt kora reggel megismételtük. Most már kitűnően, majdnem tökéletesen összehangolódtunk a szexben. Az utazás, a sürgöny – a megkívánása abban a szállodában világos és erőteljes volt. Akkor is kívántam, amíg sonkás rántottát reggeliztünk. Vágytam rá – tetszett, ahogy a villával apró darabokat nyes az aranszínű rántottából, s az ajkai közé helyezi. Presszókávét is ittunk, ott a szállodában. Miközben az üvegen át a főteret néztem, eszembe jutott, hogy az éjjel a parkolóban egy bagoly fogadott bennünket. Elszállt a fejünk felett, mint egy hírnök – valaminek a hírnöke –, s kissé távolabbról huhogott, amikor már a lombok és a kikindai tetők fölé emelkedett. Felkapaszkodtunk a szobába és levetköztünk, lefeküdtünk a szállodai ágyba, de egymás mellett feküdtünk, amíg elmondta, hogyan kellene folytatnunk az utat. Kívánt engem az én éjszakai védencem, kívánt akkor is, amíg kihajtottunk a parkolóból, s amíg áthaladtunk Kikindán, majd újból, a síkságon autózva, a zúgó szélben, nem gondolva semmire – sürgönyre, temetésre, aggok házára, ravatalozóra, semmire, ami rám várt. Időnként az ujjacskáival megnyomkodta a nyakamat, a tarkómat, magyarul mondva valamit, amit nem értettem. Az én védencem. Korán indultunk, jóformán nem is aludtunk, az úttest átforrósodott, már rezgett a hőség az aszfalt felett, bánáti porfészekken haladtunk át, piszkos, szinte teljesen kiszáradt csatornák felett, apró hidakon, amelyeken fekete vasrudakból volt a korlát.

Ez soha többé nem ismétlődött meg az életemben. Ez a várakozás és ez a megismételt alámerülés. Ez a felismerés, hogy milyen formái vannak a szenvedélynek – a sajátoména, ennek a nőének, az enyémenek, az asszonyénak, akit úgyszólván istenítettem, attól a pillanattól, az év elejétől kezdve, amikor odajött hozzám, a tanügyiek bálján, s azt mondta: *Szabad*, így, kérdőjel nélkül, egyszerűen csak megállapítva rólam. Ez a

várakozás és ez az elvárás már bennünk volt azon a napon is, amikor a síkságon keresztül utaztunk délre: silók mellett, a vasút mentén, később a vidéken át, az emberek mellett. A cserjések és akácligetek melletti félelmen át. Földek mellett, amelyeken kukoricaszár képlet, vagy sivár tarlók mentén. A síkság égboltozata alatt. Délben a Császár-tónál találtuk magunkat, letértünk az útról, s megálltunk a motel faházikója előtti parkolóban. Rettenetes hőség volt, árnyékot kerestünk, s meghúzódtunk benne, egy fekete jegenye alatt feküdtünk a fűvön, a kezén hangya futott végig. Megint szeretkeztünk, ott, a szélesen elterülő, szürke szoknyáján. Többé már nem beszéltünk. Szürcsöltük egymás ajkát. Könyörtelenül véresre harapott, és éreztem, ahogy zsirogva megdagad az ajkam. Pofon csaptam, hátradobta magát, és átkarolt a lábaival, hunyorított, majd tágra nyílt szemmel nézett a szemembe, szívott, szívott magába. Éreztem az ütések és karistolások minden nyomát. Reszketünk, amikor összeért a testünk. Később felálltunk, s a töltésen elmentünk a fából épült motelig. A betonlépcsőkön leereszkedtünk az étteremig. A falon egy óriási aranyfekete, pikkely nélküli ponty csillogott. A pincér bajusza a válláig csüngött. Az asztalnál csókolóztunk, szégyenérzet nélkül csókoltam, valamiféle súlyos bánattal. A halászlé méreg erős volt, vörös, akár a vér. Szürcsöltem, s ő is szürcsölte a paprikás kását, a pontydarabok szétfőttek és zsírosak voltak, nyeltem őket, akár a disznó, rágás nélkül. Forró, paprikás szájjal csókoltuk egymást. Fizetünk, és kimentünk a motel elé. Mielőtt beszálltunk volna az autójába, a távoli halastavak felé mutatott, mozdulatlanul képlettek – kék tükrök. A levegő megállt, nem volt szél, a felhők élettelenül, holtan csüngtek a magas égről.

Elvitt az aggok házáig. Az ajtóban feketébe öltözött tisztelendő nővér várt rám. A megboldogult a kápolnában van, a városi régi temetőben. Kettes számú kápolna, mondta. Az én éjszakai védencem elvitt oda. Kiléptem a világos napba, s bementem a temetőbe. A hámló falú, enyhén megdőlt tetejű kápolna ott volt, nem messze a kaputól. Bementem. A ravatal melletti kis padon csak egy feketébe öltözött anyóka üldögélt. Soha azelőtt nem láttam. Anyámat is alig ismertem fel. Kisebb lett, összetöpörödött. Az anyám. Homlokon csókoltam. Az anyámat, a saját anyámat. Az anyóka könnyezett. Leereszkedtem a kis padra, a szerelmem az ajtóban állt, és az árnyéka védett engem a hőségtől. Később

még néhány öregasszony és egy öregember jött. *Nagyon szerette magát*, mondta nekem.

Később megjött a bátyám is. Németországból érkezett haza, egész éjjel vezetett, azt mondja, alig ért ide élve. Nem válaszoltam neki. Nem éreztem bánatot. Nem sajnáltam sem az anyámat, sem a bátyámat. Kimentem a kápolnából, és átöleltem a szeretőmet, az asszonyomat, nem is tudom, most minek nevezem. Utána megjöttek a sírásók is. Rátették a koporsóra a fedelet. Valaki valamilyen hosszú csavarokat forgatott. Azt hiszem, műanyagból voltak. Utána egy háromkerekű kiskocsin elvitték a koporsót a sírhoz, a temető sarkába. Anyámat apám sírjába temették. A bátyám megkérdezte, hol fogok aludni. Azt mondtam neki – *a feleségemnél*. Másnap az ügyvédnél az egész örökséget a bátyám gyermekeire írtam.

A városi parkban várt rám. Cigarettazott. Átkaroltam, s a sűrű alkonnyatban lépkedtünk a kicsiny tetőlakása felé, amely tele van aranykeretes apró grafikákkal.

A padlásszoba ablakából látni a folyót, a Temest. Néhány napot itt töltöttünk. Kikapcsolt telefon mellett. Minden tojást megettünk a hűtőszekrényből. Esténként elmentünk valamelyik városi kertvendéglőbe, és jéghideg sört ittunk. Csevapcsicsát ettünk vöröshagymával. Vettünk egy üveg borpárlatot, s később éjfél utánig megittuk a kis tetőlakásában. Egyszer egy egész éjszakát a folyón töltöttünk egy tutajon, ahol az ő régi, diákkori társaságával ittuk le magunkat. Keveset beszélünk, mint-ha féltünk volna a szavaktól. Olykor sírt. Siettünk, hogy minél szenvedélyesebben szeretkezzünk. Valamelyik érzékünk azt súgta, hogy ezek a napok nem fognak megisméltódni, sem az ő életében, sem az enyém-ben, de a közös életünkben sem. Nem kételkedtünk a dolgok ilyen menetének bizonyosságában. Egyáltalán nem. Úgy tűnt nekem, hogy többé már nem is tudunk mást, csak szeretkezni, egymáshoz tartozni. Ez a szerelmi örület decemberig eltartott. Még azután is, hogy elkezdtem dolgozni, s amikor ő is folytatta a „praxisát”. Sokkal fiatalabb volt nálam, s ezt soha nem fogom neki megtéríteni. Annak a télnek a végén, amikor kinyíltak az első kankalinok – ez az örület normális szerelmi történetté alakult át. Sokkal később, ősszel megírtam a *Hipnotisan (Megbűvölt)* című könyvem.

KARTAG Nándor fordítása

IKONOSZTÁZ A VILÁG VÉGÉN (IX.)

DRAGAN JOVANOVIĆ DANILOV

VIII.

1993-at írtak. A szép Georginához címzett füstös csapszék falán graffiti hirdette, hogy „Itt nem maradt más, csak gyász és fájdalom.” Egy kissé feljebb pedig valamelyik olcsó szexlapból kiemelt, szétvetett lábú, meztelen nőt ábrázoló posztert ragasztottak. A söntésnél a napokban szabadult – egy mozlimért cserélték ki – Danilo K. állt, rajta kívül pedig az agyontetovált, emiatt valóságos képregénynek látszó Bogdan Zlatoper, két csávó, egypár apró spekuláns, aki ahhoz az életelvhez igazodott, hogy jóban lenni mindenkivel, őszintének senkivel, meg néhány újságíró könyökölt, amerikai, angol, francia vegyesen. Közük volt egy jegesen kék szemű férfiú, az ismert amerikai hírlapíró, a Pulitzer-díjas Bill Power is. Nem tudni, miért, túlzottan szívélyes volt mindenkihez. A homályos ivóban reggel óta védte a pálinkát az egész társaság. Danilo K. réges-rég nem hajtott föl egy pohárka aranylő konyakot, ilyen idők jártak. Georgina, a pincérnő, valamikor (mint maga mondogatta) kiköpött Janis Joplin, mára pedig fekete harisnyanadrágban riszáló, leírhatatlanul csúf néember, új meg új kör italt hordott ki, Danilónak meg, a szép, fiatal férfinak (mint mondta) – konyakot.

– Ennek a csajnak picájzlija, lapostetűje van – jelentette ki Bogdan Zlatoper, miközben úgy fordult, hogy szépen érvényesült erélyességet sugárzó arcéle meg csillogó szeme a bozontos szemöldök alatt.

– Szerb . . . picájzli . . . – motyogta Bill Power, mert még csak nem is kapiskálta, mit jelent a szó.

– Néhány hónappal ezelőtt, Bill komám, itt, ebben a kocsmában működött a földkerekség legnagyobb nyilvánosháza! Megszűnt, nincs többé, barátom – sóhajtott Bogdan Zlatoper könnybe lábadt szemmel.

– S mi lett a prostituáltakkal, akik itt dolgoztak? Hol vannak most ezek a hölgyek? – érdeklődött Bill Power.

– Likvidálták őket, Bill! – kotyogott közbe az egyik csávó.

– Nem értem – idegeskedett Bill.

– Egytől egyig lelövöldözték őket! Bumm!, Bumm!, érted most már?

Egy pillanatban patkány futott át a helyiségen. Bogdan Zlatoper az egyik palack után kapott, s úgy hozzávágta, hogy a sebesült állat fájdalmas cincogása nyomán vér freccsent a falra.

Bogdan Zlatoper tenyerével rácsapott Georgina farára, akinek az uszta – amíg a foglyuk volt – egy hónapig a szájába vizeltek, majd Bill Power felé fordult.

– A szerbgyűlölet manapság az antiszemitizmusnál is elterjedtebb a világon. Látod, én például, mérsékelt nacionalista vagyok. Bántana a lelkiismeret, ha idegen földön, más országban háborúztam volna, ha más népek megszállója volnék. Ebben a háborúban én mindig a saját nemzetemet védtem, a magam országában, szerb földön. Ezt kötelességemnek és rendkívül nagy megtiszteltetésnek tekintettem. Ami pedig a hágai bíróságot illeti, azt ők úgyis azért állítják fel, hogy feledtessék Hirosimát meg Nagaszakit, Auschwitzot, Dachaut meg Jasenovacot, Vietnámot, Kambodzsát meg a Falkland-szigeteket, hogy a szerbség legyen a fekete bárány ezen a sárteken a legközelebbi brutális háborúig, melyet ugyanazok fognak kiagyalni, akik ott valahol messze innen ezt a mostanit is megrendezték. Érted, Bill? A CNN busásan megfizetett, bájos riporternője, ez az iráni származású, bánatos tekintetű szépség, valamikor 1992 télutóján, amikor Kiseljokban már csak horvátok meg mozlimok maradtak, azt mondja: „Íme, mi most itt vagyunk Kiseljokban, s önök is látják, hogy a szerbek itt milyen bőségben élnek, ugyanakkor Szarajevóban az a szájalomra méltó nép éhezik, szomjazik.” Szemenzedett hazugság! Érted most már, Bill Power? Az európai vagy amerikai átlagpolgár elolvassa ezt a koholmányt az újságban, és neki az hétszentség. Ő nem tudhatja, hogy a leszakadt karcsonk vagy levágott fej kié. A Sky New bemutatja, a mészárlást a szerbekre keni, a tévénező meg

azt mondja, hú, az anyjuk nemjóját, nézd, hogy öldökölnek a szerbek! S miközben az ilyen szarházi újságírók elferdített, hamis jelentéseket küldözgetnek haza, szerkesztőik meg a bírálóbizottságok mindenféle díjakat, köztük Pulitzer-díjat vagdosnak a fejükhöz szaros riportjaikért. Ti, újságírók, a mi balsorsunkon élősködve szereztek nagy lóvét meg dicsőséget, baszom az anyjukat az ilyen sehonnai firkászoknak, hú, komám, mindjárt szitává lőlek benneteket, ahányan csak vagytok – fakadt ki Bogdan Zlatoper a maga meglehetősen kifejező angolságával.

– Koholmányok meg spekulációk alapján gyártjátok a sztorikat! Hát senki se baszkódjon az anyja után szerb, az apja után horvát Bogdan Zlatoperrel, ha jót akar. Ezután azt fogjátok írni, amit mi mondunk!

Bill Power hallgatott, mint a csuka.

Bogdan Zlatoper e dühödt monológja közben egy fiatalember lépett a söntéshez. Kezében egy kis alakú festményt tartott, Jézust ábrázolta az angyalok seregletében, és aprópénzért rá akarta sózni az amerikai hírlapíróra. A miniatúra, állította, a nagy reneszánsz festő, Raffaello eredeti műve, s erről neki tanúsítványa van. Azonban felmerül a kérdés, egyáltalán miként került ez a kép Bosznia-Hercegovinába, pontosabban Dobojsba, a fiatalember korábbi illetőségi helyére? S ekkor egy hihetetlen történet következett. Állítólag a legény ükapja tengerész volt, s a távoli 1864-ben, egy hajótörés alkalmával, kimentett a tengerből egy kisfiút. A gyerek mesésen gazdag szülei, olaszok egyébként, halájuk jeléül megjutalmazták a bátor tengerészt: Raffaello nagy értékű miniatúrájával ajándékozták meg olyan certifikátum kíséretében, amely tanúsítja, hogy a lángelméjű olasz festő eredeti alkotásáról van szó.

– A festményt, persze, sokáig rejtegették a nyilvánosság elől, s ma több mint egymillió dollárt ér – bizonygatta a fiatalember.

Közvetlenül A szép Georginához címzett kocsma ajtaja előtt egy ifiasszony kimarkolta ingéből rózsás emlőjét, majd a csecsbimbót oda kínálta gyermekének.

– Istenem, áldd meg ezt a gyermeket! – fohászzkodott föl valaki.

Danilo sört ivott, eljátszadozott az üvegnnyitóval, s arra gondolt, hogy – lám, lám – bekövetkezhet akár a világvége, de a fém üvegnnyitó akkor is fém üvegnnyitó marad.

Tekintete akkor megállapodott a pókhálón, amely a valóságtól való félelmében egy fehérlő nyírfa két ága között reszketett. A fa tetejében,

a környező hegyoldalakon kitepergetett egynéhány hórongy magasságában körülbelül, nagobbfajta madárfészek hintázott.

Mindenütt a környéken a rothadó üröm átható szaga terjengett. Toprongyos cigányok rusnya, lomha medvét vonszoltak láncon maguk után. Bár nehézkesen dökögött a sárban, tánclépésben forgolódott a csörgődob ritmusára. Egy szerb, A szép Georginához címzett csapszék lépcsőfeljáróján, a Večernje novosti napilap többhetes számát olvasgatta. Mélyen elmerült egy mozlímról szóló szöveg olvasásába, aki egymaga rengeteg horvátot meg szerbet likvidált. Ez az ember, bizonyos M. R., mint akit leforráztak, egyszerre csak föl pattant, és a felismerés eszelős örömeivel berontott a kocsmába:

– Ugyan-ugyan, hiszen ez a muzulmán illető hozzám képest picsafüst! Egyáltalán ki ez a szemétláda, aki itt megjátssza a nagy faszit s azzal henceg, hogy olyan hetven–nyolcvan embert küldött a másvilágra? Nagy valami! Csúnyán ráfázott, ha azt hiszi, hogy engem lepipált. Merthogy én, pajtás, lelőttem, leszúrtam, felkoncoltam több mint százhús darabot, tovább nem számoltam. Közülük több tucat lányt meg más fehérchselédet megfojtottam, száz meg száz házat felperzseltem. Reggel, este öldököltem kint, a mezőn, az erdőben, a hercegovinai köves pusztaságban, egyre ment . . . S mindezt remeklésnek tekinthető mesterfogásokkal. Értitek, bátyaság, énutánam az emberek álltukban maradtak, szinte mosolyogva, pedig már nem volt fejük, hát így csináltam én azt . . . Tíz deutsch márkáért árultam a levágott emberfüleket, mondhatom, megszedtem magam belőle. Közben a márka árfolyama meg napról napra növekedett. Bizony, így volt ez, pajtás, muzulmánból meg horvátból kinyírhattál, amennyit csak akarsz, egy rossz szót nem szólt miatta senki!

– Én is öldököltem – toldotta meg egy csupa homlok nyakigláb –, dacára annak, hogy korábban, furcsamód, képtelen voltam egy tyúkot levágni, azt az asszony csinálta, mielőtt ebédet főzött belőle.

– Csakhogy amíg én kést döftem a torkukba, s úgy öltem – folytatta M. R. –, addig mások sokkal rafináltabb módon, nem törrel, nem pájszerral s nem kalasnyikoval, hanem a pénzükkel, a hatalmukkal öltek. Most akkor mondjátok meg nekem, ki a kegyetlenebb, ki a nagyobb bűnös: én vagy ők?!

Annyi bizonyos, M. R. álmatlanságban és üldözési mániában szenvedett, s éjszakánként láthatatlan lidércekkal viaskodott. Kísértetek fojtogatták, azok, akiket maga hozott világra. Nem tudott tíz percnél tovább

aludni, ami a harcokban öldöklő, kiábrándult katona közismert kórképéhez tartozik. Amidőn a hadiállapot után a háborús bűnösök listájára került, valahol Bulgáriában, egy Szófia környéki kisebb faluban bujkált. Majd csak akkor fogja feladni magát, és akkor megy el Hágába, mondogatta, ha előbb Gordon Douglast is bíróság elé állítják ugyanott. Bill Power amerikai újságírónak arra a kérdésére, hogy ki ez az ember, M. R. így felelt:

– Gordon Gould Douglas amerikai állampolgár 1968. március 11-én született Alabamában. Az idegenlégió I. ezredének katonájaként részt vett a boszniai háborúban. Személyesen én ejtettem foglyul egy éjszaka, amikor szétvertünk egy muzulmán alakulatot Dobojnál. USA útlevél és idegenlégiós dögcédulája volt. Az útlevelel pecsétje szerint Maribornál lépett be Jugoszláviába 1991. november 2-án. A mozlím csapatok kiképzőtisztje volt. S tudjátok, mi történt a fiúval? Ezt a hivatásos gyilkost a mi brčkói hadigazdagjaink, amint csak lehetett, szabadlábra helyezték, és hazaküldték Alabamába.

BORBÉLY János fordítása

(Folytatjuk)

ELJÖN A FELHŐKÖN

Hangjáték

GOBBY FEHÉR GYULA

Szereplők: Ágnes
Dávid
Éva
János
Péterke
Kaszap
Hangok

(Általános zsvaj, edénycsörgés, valaki italt tölt a poharakba.)

DÁVID Csend legyen! Egy kis csendet kérek! *(Megkocogtatja a poharát)* Csend, rend és türelem! Köszönöm! Tudom, hogy sokan vagyunk, tudom, hogy legtöbben most látják majd életükben először Kaszap tatát, az én nagybátyámat, a jelen lévő három Kaszap testvér nagypját, az újvidéki Egység Sportegyesület egykori csillagát, a város nagyra becsült olimpiai bajnokát, a svédországi Malmö díszpolgárát, de azért tartunk rendet. Azért hívtuk össze a családot, hogy megünnepeljük hazalátogatását. Ha valaki harminc éve nem járt Újvidéken, annak minden változás nagy élmény. Ha valaki harminc éve nem látta családját, annak minden új arc meglepetés. Nem fogok hosszan beszélni, hiszen tudom, mindnyájan szeretnétek személyesen megismerkedni vele. Erre sor is kerül még ma este. Én mentem ki a surčini repülőtérre Kaszap József elé, és

tudom, ő legalább olyan kíváncsi miránk, mint amilyen kíváncsiak vagyunk mi őrá. Ezért most csak annyit mondok a jelenlevők nevében: Isten hozott, Kaszap József! És isten éltesen tovább is!
(*Nagy taps*)

HANGOK Hol az öreg? Talán eldugtátok előlünk? Nincs az ünnepelt, mire iszunk? Én Kaszap vagyok, szeretném látni a nagyapámat, miért nem engedtek hozzá?

PÉTERKE (*Gyermekhang*) Ajándékot hozott? Anyu azt ígérte, ma este ajándékot kapok.

ÁGNES Hallgass! Nem szégyelled magad, még valaki azt hiszi, nem szeretetből, hanem haszonlesésből jöttünk ide.

PÉTERKE Miért ne szeretnénk, aki ajándékot hozott nekünk? (*Nevetés*)

DÁVID A gyerekek igaza van. Miért ne szerethetnénk Kaszap Józsefet, még akkor is, ha ajándékokkal érkezett haza? Mi tudjuk, az a legnagyobb ajándék, hogy megláthatjuk őt, beszélhetünk vele, megszoríthatjuk a kezét.

JÁNOS Elaludt az öreg? Hova bújt saját unokái elől?

DÁVID Nem is bújt, nem is dugtuk, pihen egy kicsit a nagymama szobájában. Úgy beszéltük meg, a hosszú út fáradalmait kipiheni, hogy az első estét mindnyájunkkal együtt tölthesse.

PÉTERKE Nem vesztek el a csomagjai?

ÁGNES Ugyan, kisfiam, nyughass már! Ha nem játszol csendben a lányokkal, rögtön hazamegyünk!

DÁVID Minden csomagja szerencsésen megérkezett. Ő maga is itt van, csak egy kicsit fáradt volt, mikor megérkeztünk. Ne feledjük, hatvannyolc éves öregember.

JÁNOS Tisztelettel bánunk vele, tudtommal mindnyájan rokonai és hozzátartozói vagyunk.

ÁGNES Elég furcsa, hogy nem az unokáinál szállt meg, hanem idejött az unokaöccséhez.

DÁVID Föjlajánlottam neki, hogy legalább az első napokban lakjon itt, bőven van hely nálunk.

JÁNOS Hely lehet bőviben, az ő helye nálunk van, mi vagyunk az ő vére.

ÁGNES Ha kész a vacsora, fogjunk hozzá, mert a gyerekek hamar elálmosodnak. A bemutatkozások után úgyszólván ellátogat mindegyikünkhöz külön-külön is. Remélem.

DÁVID Biztosan. Az a terve, hogy alaposan megismeri a mai Újvidéket, meg le is akarja fényképezni a rokonságot. Erről mesélt nekem a kocsiban.

JÁNOS Küldtünk mi neki videofelvételt. Az unokák még szavaltak is neki születésnapjára.

DÁVID Akkor megyek, fölkeltem óvatosan. Ha a nagymama egyáltalán hagyta elaludni. *(Halk kattanás, hirtelen lárma)*

HANGOK Elment az áram. Ne ugrálj, a lábamon taposol. Anyu, miért van sötét? *(Székek tologatása, pohárcsörrenés)*

ÁGNES Vigyázat, valaki leverte az eszcájgot!

DÁVID Maradjatok ülve. Mindenki maradjon a helyén! *(Gyufacsörzés. Sercen a láng)* Rögtön hozom a gyertyákat a konyhaszekrényből. Kis nyugalom. Romantikusabb vacsoránk lesz mint gondoltuk. *(Szünet)*

KASZAP Van itt valaki? *(Kis csend. Kattanás. A lámpa kapcsolója többször kattan)* Kiegett az égő. Még mindig régi minőségű égőket gyártanak.

ÉVA Nem a lámpával van baj. Áramszünet keletkezett.

KASZAP Éva? Te vagy az? *(Nincs válasz)* Te vagy. A hangod harminc éve minden éjszaka hallom. Malmö zúg körülöttem, de én a Duna csobogását meg a te hangod csengését hallgatom. Csak azért tudok elaludni, mert tudom, hogy ismét álmodni fogok rólad. *(Csönd)* Ahogy múlik az idő, egyre kevésbé különböztetem meg a valóságot az álmaidtól. Talán nem is fontos már. Fekszem az ágyban, hallom a hangod, mire vágyhatnék? *(Csönd)* Nem akarsz válaszolni? Megértelek. Nagyon megsértettelek. Nagyon bután. Nem kellett volna meg sem jelennem többé a szemed előtt. De el akartam búcsúzni tőled. Bocsánatot akartam kérni. Még egyszer. Személyesen. Tudom, hogy nem ér sokat az én esedezésem, de tartoztam vele. Gondolatban minden este elmondom Svédországban is. Hátha eljut valamiképpen hozzád. *(Csönd)* Itt vagy még? Itt voltál? Te szóltál hozzám? *(Csönd)* Bennem élsz. Félek attól, hogy meglátsz, és nevetni fogsz. Egész életemben önimádó voltam. Imádtam magas-

nak és erősnek lenni. Imádtam, hogy győzni tudtam a partnerek ellen. Imádtam, hogy bámulnak rám a lányok. Későn ébredtem rá, hogy nem ez volt a legfontosabb. Akkor tudtam meg, mi lett volna értékesebb, mikor már elvesztettem. Most eljöttem, hogy nevetess rajtam. Kiszáradtam és meggöbültem. Az arcomat ráncok borítják, az ujjaimat a reuma karmokká változtatta. Én meg fekszem a sötétben, és arról álmodozom, milyen lett volna az életem veled. *(Csönd)* Hülyeség. Tudom. Jóindulattal is gyerekségnek lehet nevezni. Rosszindulattal meg isten büntetésének. Az álmaim lettek a mankóim, amelyek segítettek átmászni ezen a keserves életen. Sokan irigyeltek Malmőben is, mert sikeres üzletembernek tartottak, de én tudtam, hogy az csupán burok. A bensőm nem igazán volt jelen. Akkor sem, mikor győzött a csapat, amelyet edzettem, akkor sem, mikor sajátommá lett az első cipőbolt, amelyet kölcsönre vásároltam. Kettévált az életem. Másképpen nem lettem volna képes leélni egy napot sem. *(Csönd)* Itt vagy még? Hányszor hívtalak az éjszaka sötétjében! *(Suttog)* Éva. Éva. Éva. Éva. Éva. *(Csönd)* A második feleségemet mindig felizgatta, ha éjjel meghalotta, hogy a nevedet suttogom. Nem hitte el, akármit füllentettem neki. Azt akartam bemagyarázni szegénynek, hogy én vagyok az ő Ádámja, ő pedig az én Évám. Nem hitte el. Nagyon ivott. Nem ezért. Már akkor is ivott, mikor feleségül vettem. Részezen vezetett, és kirepült egy kanyarban a kocsija. Három hónapig életben tartották, de nem lehetett megmenteni. Sokat szenvedett élete végén. És én mindenkit lefizettem, hogy tartsák életben. Mintha kínozni akartam volna. Pedig csak lelkiismeret-furdalásom volt, hogy nem szerettem elég őszintén. De hát szerettem én valakit elég őszintén? *(Csönd)* Erre nem vártam választ. Tudom a választ. Öregkoromra ismertem meg magam. Most már tudom, hogy kapkodva, föltételezett élvezeteimet habzsolva, meggondolatlanul életem le a rám szabott időt. Azt hittem, legalább önmagamat feltétel nélkül szerettem. Keserű pirulát nyeltem le, mikor rá kellett jönnöm, hogy eltoltam a dolgot. Nem mindig az a legjobb választás, ami abban a pillanatban a legkellemesebbnek tűnik. Talán nem tanítottak meg jól dönteni. Valószínűleg nem is lehetett engem erre megtanítani, mert túlságosan el voltam telve önmagammal. Hidd

el, naponta megszenvedem a rossz döntéseket. *(Csönd)* A legrosszabb tudni, hogy mások is szenvednek miattam. Éva? Itt vagy? Tudom, mennyi szenvedést okoztam neked. Bocsáss meg. *(Csönd)* Ne is szólj. Ha megbocsátasz, én akkor sem tudom magamnak elnézni vétkeimet. Elhibázott életekből még több elhibázott élet születik. Lehet, hogy rosszul tettem, mikor rászántam magam, hogy hazalátogatok, de elhatároztam, hogy elmondom neked, úgy halok meg, hogy tudatában vagyok hibáimnak. Nem gyónni akarok. Tudatom veled a tényállást. Ha azt mondom, bocsáss meg, az csak az érzéseimnek, a bánatomnak, a keserűségemnek kifejezése. Olyan az, mint a hullám tetején a hab. Tarka kis ráadás. A hullám akkor is lecsap, ha nincs hab a tetején. *(Csönd)* Emlékszel, hányszor hallgattuk a Duna hullámait? Azok voltak életem legszebb percei. Nem tagadom, örültem, ahányszor győztem a szőnyegen. Örültem, ahányszor becserkésztem egy nőt. Örültem, mikor lediplomáltam a főiskolán. Örültem, mikor megszülettek a gyerekeim. Örültem az unokáknak is. Miért szégyellném, így volt. De azok a délutánok, mikor kinn ültünk a Duna-parton, fogtuk egymás kezét, és hallgattunk, azok voltak életem legszebb percei. Nyugodt boldogság. Isten ajándéka. Tiszta és múlhatatlan percek. Nem kellett küzdenem értük. Nem kerültek semmibe. Adtam és kaptam a szerelmet. Minden részletében öröm és boldogság volt. Ragyogott ránk a késő októberi nap. Simogatott bennünket a meleg. Akkor még volt erdő a Duna partján. Akkor még tiszta volt a víz. Akkor még egész nap kinn heverészhettünk anélkül, hogy egyetlenegy ember arra járt volna. Emlékszel arra az ősze? Emlékszel a kezem melegére? A csókjainkra? Az volt az igazi szerelem, és én nem tudtam. Már régóta be kellett látnom, hogy csak emlékezni tudok a szerelemre. Nem panaszkodom. Van, akinek ennyi öröm sem jutott. Te vajon emlékszel-e rá? Éva? *(Csönd)* Azokért a percekért jöttem haza harminc év után. Csak egy kicsit itt lehessenek a közeledben. Csak még egyszer megláthassam a Dunát. Tudom, hogy az elmulasztotakat visszahozni nem lehet. Tudom, hogy riasztó vén pacák vagyok. Tudom, a Duna-part is megváltozott. De azt reméltem, megújul az emlék. A régi örömnek ismét megérzem az ízét. Emlékszel az

akkori Jóskára? Emlékszel arra az őszre? Mondjad! Éva? *(Halk kopogás)* Tessék! Ki az? *(Nyílik az ajtó)*

DÁVID Én vagyok. Dávid. Hoztam egy gyertyát. Elment az áram, mondom, ne maradjanak sötétben. Fölébredt már, Jóska bácsi?

KASZAP Fönn vagyok, csak heverésztem. Nem is tudtam, hogy nagyanyád is bejött a szobába.

DÁVID Igen. Ez a mama szobája, biztosan keresett valamit. Ugye, mama?

ÉVA Igaz. Kerestem valamit.

KASZAP Remélem, megtalálja. Még nem lógtam el a zsákmánnyal. *(Csak Dávid nevet)* Kiégett a biztosíték? Ki kell hívni a mestert?

DÁVID Visszatértek a régi jó idők, mikor még el-elment az áram. A tavalyi bombázások óta még nem hozták helyre a vezetékeket. Meg pénz is egyre kevesebb van ebben a széthullott országban. Nem jut a felújításokra, javításokra. Mi tréfából azt szoktuk mondani, azért veszik el az áramot, hátha akkor több gyerek születik. Mert-hogy abból is egyre kevesebb van.

ÉVA Fárasztod a vendéget, kislégyem. Majd ha velünk él pár napig, maga is meglátja az itteni körülményeket.

KASZAP Engem minden érdekel, ami itthon történik. Esküszöm, érdekel.

ÉVA Persze. Malmóból izgalmas lehet érdeklődni Újvidék iránt.

DÁVID Összejött a család. Ha felkel, Jóska bácsi, akkor jöjjön ki, már várják. Tele van az egész szoba.

KASZAP Rögtön jövök. Olyan jó volt a sötétben heverészni.

DÁVID Hosszú volt az út. De nem muszáj ma este mindenkit meghallgatnia, megígértem a nevében, hogy külön-külön is meglátogatja a rokonokat.

KASZAP Ha lesz erőm, úgy is történik. Mindjárt felkelek.

DÁVID Majd a mama kivezeti hozzánk. Vigyázok a társaság jókedvére addig.

(Ajtó csukódik. Kis szünet.)

KASZAP Talán jobb is, hogy gyertyafénynél látsz meg. Előnyömré válik.

ÉVA Mindegy az már nekünk. Gyertyafény, neon vagy késő őszi napsugár.

KASZAP Semmi sem mindegy. Valamikor azt hittem, szerencsés ember vagyok. Tanultam, edzettem, cselekedtem, győztem. Nem vesztegettem az időm a részletekkel. Nem pepecseltem. Azt hittem, nekem mindig minden sikerül. Sok minden sikerült is. De nem véletlenül tértem vissza hozzád.

ÉVA Téged csak az bánt, hogy nem kerültem a trófeák közé.

KASZAP Engem az bánt, hogy sok nőt megismertem, de azt nem ismertem föl, mikor az egyetlen, az, aki nekem volt szánva, a kiválasztott, eléem került.

ÉVA Háromszor nőszültél. Akármilyen asszonyok voltak, szolgáltak téged, ne gyalázd az emléküket.

KASZAP Isten ments! Ők adtak erőt nekem. Gyerekeket szültek, segítettek a munkában, önbizalmat adtak. Önmagukat adták nekem. Én csak arról beszélek, hogy nem döntöttem helyesen, mikor megadatott a döntés lehetősége. Arról beszélek, hogy sok olyan nyugodt, örömteli percem lehetett volna még veled, amilyenekben részünk volt, de tévesen cselekedtem.

ÉVA Mikor megtudtam, hogy gyereked lesz Ilonától, természetesen félreálltam.

KASZAP Sohasem bocsátottál meg. Azóta se.

ÉVA Nem vagyok gyóntatópap. Nincs hatalmam ítélni fölötted. Aszerint viselkedtem akkor is, ahogy alakult a helyzet. Hogy kívántam volna férjhez menni hozzád, miközben tudtam, hogy egy másik asszony a te gyerekedet hordozza a szíve alatt?

KASZAP Ilona becsapott engem. Neki az tetszett, hogy lefekhet egy olimpiai bajnokkal. Hengegett mindenkinek, hogy feleségül fogom venni, miközben sohasem ígértem neki semmit, nem beszéltünk szerelemről. Egyszerűen összefeküdtünk, mert fűtött bennünket a testi vágy.

ÉVA Nem furcsállod, hogy a szép őszi délutánokról beszélsz nekem, de azokon az estéken edzés után bemásztál Ilonka ablakán? Itt a szerelem tisztasága, ott a testi vágy szépségei okoztak örömet férfiúi szívednek? Úgy gondolod, mindez járt neked? A következményekért meg a nők a felelősek?

KASZAP Meggondolatlan voltam. Erőt vett rajtam a sóvárgás, az indulat. Azt hittem, a szerelmi életem is győzelmek sorozata lehet.

ÉVA De nem lehetett? Hiszen az volt! Sok nőt akartál, és sok nőd volt.

KASZAP Iszonyatosabban nem szidhatsz, mint ahogy én szidom magam.

ÉVA Nem akartalak szidni. Nincs rá jogom. Te is magadnak számolsz el az életeddel, meg én is. Megtehetjük ezt magányunkban számtalanszor. Most menjünk, mert vár a társaság. Miattad szaladt össze a rokonság.

KASZAP Várj! Ne menj. Még valami fontosat akartam mondani. Annyi fontos dolgot akartam neked elmondani . . .

ÉVA Lesz rá időnk. Dávid kocsiztat téged a városban, de délutánonként tanít, akkor kiülhetünk a teraszra. Mindent elmondhatsz, ami a szíved nyomja.

KASZAP Várj! Oly régen láttalak . . . Nem miattuk, érted jöttem haza . . . (*Pohárcsörgés. Csorduló ital*)

JÁNOS Él még az öreg?

DÁVID Él és virul, csak nehezen cihelődik. Vittem be hozzá gyertyát, hogy lásson öltözködni. Itt lesz nemsokára.

JÁNOS Mire ideér, fele társaság spicces lesz. Még egy konyak, és nem forog a nyelvem.

PÉTERKE Anyu, most megkapjuk az ajándékokat?

ÁGNES Ne idegesíts, gyerek! Honnan tudjam, gondolt-e rátok öregapátok egyáltalán. Légy udvarias ha bejön, szaladj oda hozzá, és puszild meg.

PÉTERKE Nem szeretem a szakállát!

ÁGNES Miféle szakállát? Miből gondolod, hogy szakálla van?

PÉTERKE A Télapónak szakálla van.

ÁGNES Dédöregapád nem Télapó, hanem rokon. Szólítsd nagyapónak. Szólítsd dédinek. Vagy mondd neki, hogy Jóska tati. Annak örülni fog.

PÉTERKE És milyen a szakálla?

ÁGNES Egyáltalán nincs szakálla.

PÉTERKE Akkor nem is hozott ajándékot?

ÁGNES Nem az a fontos, hogy mit hozott, hanem az, hogy végre meglátod. Már nyolcéves vagy, és még sohase láttad a dédapádat.

PÉTERKE Miért nem jött karácsonyra? Nem voltam jó?

- JÁNOS Ugyan hallgattasd el a fiadat, ha képes vagy rá. Körbe-körbe ugyanazt kérdezi.
- ÁGNES Hadd kérdezze. Élesíti az eszét. Te mit kérdeznél, ha mernél?
- JÁNOS Szerinted mit kérdeznék?
- ÁGNES Igyad csak a konyakot, ne velem kötözködj.
- DÁVID Igyon Ágnes asszony is még egy kis szíverősítőt. *(Csordul az ital. Pohárkoccanás)* Várjuk jó hangulatban az öreget. Talán ne vitatkozzunk fölöslegesen. Olyan ritkán jön össze a család.
- ÁGNES Csak ne szakálja a gyereket, én csöndben vagyok.
- JÁNOS Nem akartam bántani, csak idegesít, hogy a бүdös életben nem látta még a дэдöregapját, s közben semmi más nem érdeklі mint az ajándékok.
- ÁGNES Mintha téged, édes öcsém, nem érdekelne a te ajándékok.
- JÁNOS Mit beszélsz? Milyen ajándékot várnék én a nagyapámtól?
- ÁGNES Tudom jól, hogy ki akartok hozzá költözni. Julika elmondta nekem, hogy levélben kértétek, adjon garanciális levelet a számatokra.
- JÁNOS Nem várok ajándékot senkitől. Két éve vagyok munkanélküli. Nincs miből élnünk. A kislányokat nem vagyok képes ruházni sem. Munkát akarok Svédországban. Hogy emberek módjára élhessünk. Elmentem volna én Németországba, Kanadába, az Északi-sarkra is, csak eltarthassam a családomat. Nem szégyen az, amit akarok. Élni akarok a két kezem munkájából. Tehetek én róla, hogy itt se munka, se fizetség?
- ÁGNES Ne szakáld a kisfiam, én se szólok semmit. Azt hiszitek, mert elhagyott az a gazember, kiélhetitek magatokat rajtam?
- DÁVID Kérlek benneteket, ne most veszekedjétek. Nincs sok értelme, hogy marjuk egymást.
- ÁGNES *(sírásban tör ki)* Elvált asszony vagyok. Egyedül küzdök mindenki ellen. Megpróbálok úgy nevelni ezt a gyereket, mintha volna apja is. Semmi tiszteletet nem érdemlek?
- PÉTERKE Ne sírj, anyu. Hátha mégis hozott ajándékot a Jóska tati. Azért mert nincs szakálla, még ragaszthat egyet. Nálunk az iskolában is Berényi tanító bácsi játszotta a Tэlapót. Tudtuk, hogy nem igazi a szakálla, de azért elfogadtuk az ajándékokat.

- DÁVID Kérem szépen, mindjárt itt lesz az öreg. Tiszteljük meg azzal, hogy ne mindjárt terheljük meg saját gondjainkkal.
- JÁNOS Könnyű ezt mondani. Mit csináljunk, ha a gondjaink évek óta erősebbek, mint mi vagyunk?
- DÁVID Nem tudom, mit tehetnénk. Azt tudom, hogy az a terve, minden rokonához elmegy. Talán mindenki elmondhatja neki személyesen, mi a gondja, milyen segítséget kér tőle. Lehetséges, hogy az jobb esélyt ad minden rokon számára, mint hogyha most leöntjük saját bajainkkal.
- JÁNOS És az első rokon, aki kérhet tőle valamit, természetesen te leszel.
- DÁVID Nem tudom megakadályozni, hogy gyanakodjanak rám, ha gyanú él a szívükben. Az öreg nálunk helyezkedett el. Így akarta. Az biztos, hogy én igyekszem jó házigazdája lenni. Ezért senki kedvéért el nem mulasztom.
- PÉTERKE Te már kaptál ajándékot?
- DÁVID Hát persze.
- PÉTERKE Te mit kaptál?
- DÁVID A könnyeit. Telesírta az arcomat, mikor megölelt a röptéren. Egy kicsit még én is sírtam.
- PÉTERKE Még nem ragasztotta föl a szakállát?
- DÁVID Nem volt szakálla. Ha engem kérdezel, akkor nincs is nála semmiféle szakáll.
- PÉTERKE A kofferjában se?
- DÁVID Ott se. Nem hozott szakállat magával.
- PÉTERKE Akkor ajándék se lesz, hiába is várjuk.
- ÁGNES Ugyan, kisfiam. Mondtam már, hogy nem az ajándékok miatt jöttünk ide.
- PÉTERKE Akkor legalább együnk. Ha nincs ajándék, legyen vacsora.
(Nevetés. Hirtelen csönd vágja el)
- KASZAP Igazad van. Felületes fickó voltam. Csak a kellemes pillanatok jártak az eszemben. Csak a jelen. Az élvezet.
- ÉVA Ilona gyönyörű kisleány szült neked. János korán meghalt, de három szép unokát hagyott rád. Nem panaszkodhatsz, a természet gondoskodott róla, hogy leszármazottaid sokasodjanak.

KASZAP Nem kértem tőle. Bennem akkor a következményektől való félelem fel sem merült.

ÉVA Nem kérem tőled számon. A tényeket sorolom fel. Gyereket csináltál egy nőnek, s a gyerekek is gyerekei születtek. Ez nem szégyen, ez tény.

KASZAP Eszembe sem jutott, hogy gyerekem lesz. Ha tudtam volna, teszek ellene. Annyira én se voltam hülye, hogy ne hallottam volna az óvszerekről. Úgy képzeltem, téged szeretlek, de testi vágyaimat kielégíti a mohó szomszéd lány. Azt hittem, okos fiú vagyok.

ÉVA Okos fiú voltál.

KASZAP Ne gúnyolódj.

ÉVA Nem gúnyolódom. A természet saját törvényei szerint működik. Nem érdeklik a regényes történetek. Nem érvényesülhetnek a képzelet villanásai. Az érzések ihletése csak akkor érvényesül, ha a cselekvő személy számol vele. A megfogant gyerek nem tehet róla, hogy te csak az önérzetedet növelted, mikor megtermékenyítetted az anyját.

KASZAP Kegyetlen vagy.

ÉVA Kegyetlen? Öreg vagyok. Mondhatnám úgy is, hogy tapasztalt. Akkor gúnyolódhatnék, ha szűz lány maradtam volna. De három év után én is férjhez mentem, két gyereket szültem a férjemnek. Örültem nekik. Ma is örülök, hogy megtettem. Volt erőm megtenni. Választhattam akkor. Örök életemben búslakodom, vagy férfit keresek magamnak. Neked már volt gyereked. Te külföldre mentél.

KASZAP Beszélni se akartál velem.

ÉVA Sebet ütöttél rajtam. Hogyan fogadhattam volna közeledésedet? Hogyan kívántam volna veled családot alapítani, otthont teremteni, közös életet tervezni?

KASZAP Szerettél. Éppen azért, mert szerettél.

ÉVA Szerettelek.

KASZAP Bevallottad. Most végre bevallottad! Ennyi év után először hallottam tőled.

ÉVA Tudtad ezt akkor is. Tudnod kellett.

KASZAP Beszélni se voltál hajlandó velem.

ÉVA Igazam volt. Ma is úgy gondolom, igazam volt.

KASZAP Hogyan lett volna igazad? Tönkretetted mindkettőnk életét a makacsságoddal. A következetességeddel. Miért nem bocsátottál meg nekem?

ÉVA Megbocsátani? Ahányszor rád néztem volna, mindannyiszor eszembe jutott volna, hogy megcsaltál. És nem a múlt fájt volna, a jövő miatt rettegetem volna.

KASZAP De hát miért? Én csak becsületből ismertem el, hogy Ilona gyereke az enyém. Én mondtam neked, hogy csak téged szeretlek. Ha akkor megbocsátasz, sohasem veszem feleségül Ilonát. Egészen másként alakul a sorsunk.

ÉVA Becsület?

KASZAP Igen, engem úgy tanítottak otthon, hogy ami hibát elkövet az ember, annak viselje becsületesen a következményeit.

ÉVA A becsület kérdése abban a pillanatban merülhetett volna fel, mikor bemásztál a lány ablakán.

KASZAP Már annak is örülök, hogy ennyi év után a szememre hányod.

ÉVA Annyiszor gondoltam végig, hogy ezt a kijelentést nyugodtan ténymegállapításnak veheted. Nincs már mögötte érzelem. Akármerre forogtad, amikor beugrottál a szobájába, a becsületed eldőlt. Egyik lányt szeretni, másik lánnyal hálni, az már nem becsületbeli, hanem erkölcsi kérdés. Az a gyerek pedig akkor is a tiéd volt, ha nem ismered el az apaságot a törvény előtt. Nézd meg az unokáidat. A dédunokádat. Harmadízíglén se tagadhatod meg, hogy a véredből való.

KASZAP Mégis. Ha letagadom az egészszet, akkor ma a feleségem lennél.

ÉVA Bizony, tévedsz. Azt mondod, hogy viselted az elkövetett hiba következményeit.

KASZAP Így igaz. Nem akartam hazudozni.

ÉVA Az a különbség köztünk, hogy én soha nem tekintenék egy beteljesedett viszonyt hibának.

KASZAP Úgy értem, az a nő, Isten nyugosztalja, nem csupán engem engedett be azon az ablakon. Átugrotta azt más is.

ÉVA Tudtad ezt akkor is, mikor rászántad magad, hogy te is belekóstolsz a felkínált kalácsba.

KASZAP Mondom, hogy nagy hiba volt.

ÉVA Nem hiba volt, hanem döntés.

KASZAP Éretlen voltam. Hiába voltam erős, hiába viseltem az olimpiai érmet, hiába jelentek meg a fényképeim az újságokban, lélekben tacsó voltam. Rossz döntést hoztam. Elismerem. Akkor is elismertem, mikor a helyzet rákényszerített, hogy végiggondoljam tetteimet.

ÉVA A múltat nem lehet visszacsinálni. Mikor az a lány beengedett az ablakán, mikor beengedett az ágyába, nemcsak befogadott téged. Elfogadott. És amikor gyermeket fogant tőled, te is elfogadtad őt, mint leendő gyermeked anyját. Ez nem hiba. Ez visszafordíthatatlan döntés.

KASZAP Úgy beszélsz velem, mintha te soha az életben még nem hoztál volna rossz döntéseket.

ÉVA Igazad van. A régi fájdalom tört föl bennem. Mégiscsak ítélkezem fölötted.

KASZAP Pedig már megbüntettél.

ÉVA Igyekeztem úgy élni, hogy elfelejtselek.

KASZAP Ilyet ne mondj! A saját édes öcsémhez mentél feleségül. Hogyan felejtettél volna el?

ÉVA Nem hánytorgathatod a múltat. Az öcséd őszintén szeretett engem. A haláláig szeretett. A kórházi ágyon zokszó nélkül feküdt, mikor fogtam a kezét. Az utolsó szava hozzám szólt. És én huszonegy évig hű felesége voltam. Kétszer veszünk össze a negyedszázad alatt. Azon vitakoztunk, hogy milyen színűre fessük a vaskaput, meg azon, hogy a második gyereknek a te anyád után vagy az én anyám után adjunk-e nevet. Ha hiszed, ha nem, mi más kérdésben még csak össze se szólalkoztunk.

KASZAP Irigyeltelek benneteket mindig. De nem ezért. Viszont ezek a tények mit se változtatnak azon a döntésen, hogy férjhez mentél a saját öcsémhez.

ÉVA Szeretett. Megkérte a kezemet, s ha férjhez akartam menni, döntenem kellett. Ma se bánom, hogy úgy döntöttem. Kiegészítettük egymást. Jó férj volt. Figyelmes, szorgalmas, csendes.

KASZAP Engedelmes . . .

ÉVA Ne gyalázd Karcsi emlékét, nem érdemli meg.

KASZAP Ne haragudj. Az évek hosszú sora alatt felgyülemlett irigység jele.

ÉVA Akkor én most vessem a szemedre, hogy kétszer nőültél Svédországban? Útjaink elváltak, évekig nem is hallottam rólad, mi közöm lenne utólag ahhoz, miket műveltél ott? Még az öcséd temetésére sem jöttél el. Velünk nem tartottad a kapcsolatot, a saját gyerekednek meg csak karácsonyra meg születésnapjára írtál képeslapot. Most mit akarsz?

KASZAP A gyerekről gondot viseltem, amíg saját lábára nem állt. Minden gyerekemről gondoskodtam, ahogy tudtam. Levelet írni meg sose szerettem.

ÉVA A te dolgod. Úgy éled az életed, ahogy akarsz. De most mit akarsz? Miért kényszerítesz, hogy újra föltépjem a régi sebeket?

KASZAP Mondtam már. Csak látni akartalak még egyszer. Csak azt szerettem volna hallani, hogy megbocsátasz. Más célom nincs.
(Hatalmas lárma. Haragos kiáltások)

HANGOK Nekem is jár valami! Nem teszitek rá a kezetekeket az öreg vagyonára! Azt hiszitek, majd bedől a pletykáitoknak? Mindent elvonnétek a gyerekeimtől? Nem adhat mindenkinek szállást Svédországban, azt írta, hogy az öregek otthonában él. Kötelessége menteni a családot. Lassan éhen halunk, ha nem segít. Ne avatkozzatok bele, hogy én mit mondok neki. Csak a magad nevében beszélj! Hagyjál te nekem békét, én sose bántottalak. Ne csapkodjad az asztalt, mert majd én is odacsapok!

DÁVID Emberek! Csend legyen!

HANGOK Ne rángasd a kabátom, mert elszakad. Milyen joron beszélsz te az én feleségemről? Ki akarja kirabolni az öregapját? Én becsületes ember vagyok. Te sem vagy külön a Deákné vásznánál. Rokoni látogatásra jöttem, nem vitaestre. Hiába játszod az előkelőt, éppen annyit érsz, mint én.

(Dörrenés. Csend lesz)

DÁVID Kérlek benneteket . . . Legyünk emberek. Kinyitottam egy pezsgőt, nem pisztoly volt, de legyetek szívesek nyugodtabban viselkedni.

PÉTERKE Ők se kaptak ajándékot, azért mérgesek?

ÁGNES A felnőttek is tudnak gyerekesen viselkedni. Most éppen azt játszottuk.

PÉTERKE Ilyenkor valaki a sarokba áll az osztályban.

DÁVID Elmegyek, megnézem, csak nem lett valam baja az öregnek.

Kérlek benneteket, addig beszélgetsetek nyugodtan.

(Székek tologatása)

JÁNOS Kérlek, bocsáss meg nekünk. Talán azért kiabáltunk, mert most mindenki ben főlcsillant a remény, hogy változtathat az életén.

ÁGNES Nem sok alapja van a dolognak, mert a mi nagyapánk eddig se igen érdeklődött irántunk.

JÁNOS A háború alatt kétszer telefonált, hogy megvagyunk-e. Azt hiszem, ennyire még sose erőltette meg magát.

ÁGNES Talán mindnyájan arra gondoltunk, ha személyesen is elpanaszoljuk neki bajainkat, akkor megpróbál segíteni. Elvégre utódai vagyunk.

JÁNOS Azt se tudjuk, cipőgyáros-e még, vagy eladta az üzemet, vagy az ottani gyerekeire hagyta az egészet. Keveset tudunk róla. De kapaszkodunk minden szalmaszálba.

DÁVID Én ebbe nem szólhatok bele. Csak arra kérlek benneteket, örvendeztessük meg egy kellemes vacsorával.

PÉTERKE Én már megettem két szelet kenyeret. Otthon is szeretem a kenyeret, sóval, paprikával. Anyu néha megszórja cukorral.

DÁVID Megyek. Idehozom. Lehet, hogy ő is fél ettől a találkozástól.

Ki lát más ember lelkébe? Nem tudtam kiismerni. A repülőtértől hazáig csak másfél óra az út.

(Csönd)

KASZAP Engedd meg, hogy ezennel megkérjem a kezedet.

ÉVA Megbolondultál? Ne térdelj itt a parkettán, mert csupa por lesz a nadrágod.

KASZAP Valamikor elmulasztottam, de most mindent pótolok. Éva, légy a feleségem.

ÉVA Nevetnem kell. Eddig háromszor nősültél, nem volt elég?

KASZAP Csak téged szerettelek. Mindig téged szerettelek.

ÉVA Őt gyereked van három asszonytól. Ha jól tudom, hét unokád született eddig. Most akarsz szerelmi házasságot kötni?

KASZAP Még sokat jóvátehetünk elmulasztott életünkéből. Légy az enyém.

ÉVA Ugyanolyan komolytalan maradtál, amilyen voltál is. Azonnal kelj fel!

KASZAP Addig térdepelek itt, amíg igent nem mondasz.

ÉVA A te térded bánja. Elfelejtetted, hogy hatvannyolc éves vagy?

KASZAP Mit számít az? A szívem fiatal. A szívem érted dobog.

ÉVA A te nagy szíved, hál' istennek, sokakat befogadott.

KASZAP Ne kételkedj őszinte érzéseimben. Meghalok érted. Éva, téged akarlak.

ÉVA Kétszeres nagymama vagyok. Nem fogom az unokáimat elhagyni.

KASZAP Vállalom az unokáidat. Vállalom, hogy ott éljünk, ahol te akarsz. Mindent vállalom, csak légy a feleségem.

ÉVA Sok minden járt a fejemben, mikor azt kérted, hogy nálunk lakhass, de hogy ilyesmire vetemedsz, az nem fordult meg a kisgyamban sem.

KASZAP Évám, én férfi vagyok. Boldoggá teszek, meglátod.

ÉVA Én meg nő vagyok, és elég a boldogságomhoz, hogy nyugodtan élek. Nem kell hozzá egy elvetélt Don Juan.

KASZAP Bevallottad, hogy szerettél!

ÉVA Egy nemzedék azóta kihalt.

KASZAP Gyere, simulj hozzám, majd meglátod, neked is tetszeni fog... *(Dulakodás)*

ÉVA Ne bújj a szoknyám alá . . . Eressz el, ha mondom. *(Lihegés)*

KASZAP Tudtam, hogy a szerelmem eljön a felhőkön át . . .

ÉVA Ne nyúlkájl már, nem kellesz nekem . . .

KASZAP Éreztem, hogy a vonzerőd eljön hozzám a felhőkön át . . . *(Pofon csattan)*

ÉVA Vén trotli, mit képzelsz magadról? Velem akarsz birkózni öregkorodban?

KASZAP Most végre boldogok leszünk . . . Most azonnal . . . Én érzem, hogy eljön . . . Érzem . . . *(Hörög)*

ÉVA Jézus, Mária!, ez infarktust kapott! Dávid! *(Kiabál)* Dávid, fiam!

Gyere! Dávid! *(Test puha puffanása)* Itt fog meghalni a házamban.

Mentőket kell hívni. *(Nyílik az ajtó)*

DÁVID Mi történt? Miért fekszik Jóska bácsi?

ÉVA Mert meghalt, fiam. Hirtelen rosszul lett, és meghalt. Szaladj át

Komáromiékhoz, nekik van mobil telefonjuk. Hívjátok a mentőket!

DÁVID De hát mi történt vele? Mit mondott?

ÉVA Azt mondta, hogy eljött a felhőkön át. Vagy hogy majd eljön a felhőkön . . .

DÁVID Nem értem, mit jelent.

ÉVA Szaladj a mentőkért. A felhőkkel majd a meteorológusok törődnek . . .

(Zene és lejelentés.)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

ÖNAZONOSSÁGUNK ÚTVESZTŐI

HÓDI SÁNDOR

A napokban Erős Ferenc kollégám megküldte akadémiai doktori értekezésének téziseit. Úgy terveztem, hogy *Az identitás labirintusai* című értekezésének nyilvános vitáján részt veszek, de aztán másként alakultak a dolgok, ezért papírra vettem észrevételeimet, amelyeket – a téma közérdekűsége és időszerűsége miatt – az alábbiakban szeretnék olvasóimmal is megosztani.

INDÍTTATÁS ÉS TÉMAVÁLASZTÁS

Kevés izgalmasabb kutatási téma kínálkozik ma egy pszichológus számára az identitásnál, különösképpen a nemzeti identitás vizsgálatánál. A modern kor embere ugyanis nemzettudatában erősen frusztrált: talán sehol annyi kétség, zavar, elhallgatás, csúsztatás, mellébeszélés, mint az életnek ebben a vonatkozásában.

Erős Ferenc a pszichoanalízis eszmetörténeti vizsgálódásai után jut el a „zsidó identitással” kapcsolatos kutatásokhoz. Az indíttatást azok a nemzetközi pszichoterápiás és pszichoanalitikus munkák jelentették számára, amelyek a zsidóságot ért súlyos pszichés traumatizáció következményeit és többgenerációs hatását vizsgálták. Ezeknek a vizsgálódásoknak a megállapításait próbálta meg összevetni a magyarországi zsidóság történetével kapcsolatos szociológiai elemzésekkel, illetve annak az empirikus kutatásnak az eredményeivel, amelyet ő maga szervezett a magyarországi „második generációs” zsidó identitás feltárására. További háttérként szolgáltak számára a személyes identitás alakulására és fejlődésére vonatkozó közvetlen tapasztalatok, illetve a stigmatizáció hatásával és a csoportközi viszonyok természetével kapcsolatos magyarországi és külföldi szociálpszichológiai kutatások. Meglátásainak, ered-

ményeinek, tapasztalatainak összegezéséként született meg akadémiai doktori értekezése, amelynek találónan *Az identitás labirintusai* címet adta.

Erős értekezését azzal a megállapítással kezdi, hogy a rendszerváltással megváltozott az „identitáspolitikai” közeg, melynek következtében a korábban illegitimnek nyilvánított vagy „marginalizált” identitások ismét előtérbe kerültek. Ez a változás azonban, tegyük mindjárt hozzá, nemcsak a kelet- és közép-európai térségre jellemző, hanem a globalizáció következtében gyakorlatilag az egész világot érinti. Az identitáspolitikai közeg nemcsak az egykori kommunista államokban változott meg, hanem mindenütt más lett, mint volt néhány évtizeddel ezelőtt. Ez a körülmény döntő hatással van az egyén személyes és társadalmi azonosságtudatára, a „posztmodern” ember identitásbizonytalanságára.

Erős akadémiai doktori disszertációjában „a holocaust utáni zsidó identitást mint fenyegetett identitást” vizsgálja. Megkísérli feltárni ennek a fenyegetettségnek a nemzeti identitástudatra gyakorolt hatását, továbbá „a fenyegetettséggel való megküzdés intrapszichikus, interperszonális és csoportközi stratégiáit”. Önmagában véve már ez a célkitűzés is nagyszabásúvá teszi vállalkozását. Erős disszertációjának témája azonban túlmutat a szerző szándékán. A zsidóság mellett számos nép, több százmillió ember van fenyegetve identitásában, akiket a „fenyegetettséggel való megküzdés” úgyszintén rákényszerít különféle túlélési stratégiák kidolgozására.

Mondhatjuk, hogy az emberiség egészét érintő kardinális kérdésről van itt szó, amely sokáig kizárólag a politika hatáskörébe tartozott, azon egyszerű oknál fogva, hogy mind a fenyegetettség, mind pedig a megküzdési stratégiák a mindenkori politikai erőviszonyok függvényében alakulnak. A tudomány csak óvatosan lopakodhat be a politika felségterületére, ennek ellenére gyakran válik a politika eszközévé, amennyiben azt várják tőle, hogy az identitással kapcsolatos hatalmi elvárásokat igyekezzon meggyőző elméleti és empirikus kutatásokkal alátámasztani.

AZ IDENTITÁS ERÓZIÓJA

Az identitásproblémák pszichológiai szempontból patológiai szimptomaként jelennek meg, és hasonlóak az útvesztőben való tévelygéshez. Az ember nem találja helyét: nem tudja hol van, kihez tartozik, hanyadán áll magával és másokkal. Hiányoznak azok a fórumok, csatornák, amelyek egyértelmű eligazításul szolgálnának, és szilárd önonazonosságot biztosítanának számára. A tévelygés, a konfliktusok abból adódnak, hogy a különböző identitáskategóriák – nemi, családi, etnikai, vallási, ideológiai, regionális, kulturális – nem egyformán fontosak és kívánatosak az adott társadalmi rendszer és politikai hatalom

szempontjából. Olyannyira nem, hogy különféle manipulációval, nyomással megpróbálják irányítani, „megfelelő” belátásra bírni az embereket. A kommunista rendszerben például óriási nyomást fejtettek ki minden államideológiával szembeni kötöttségre. A pártideológiával való osztatlan azonosulás érdekében tüzzel-vassal igyekeztek szétverni mindenféle más kollektív – vallási, etnikai, kulturális – közösséget, beleértve a családot is. Ezeket az identitásokat kockázatos volt a társadalmi nyilvánosság előtt vállalni, s ezért azok előbb csak a magánéletbe szorultak vissza, majd általános és gyors erózióknak indultak.

A kommunista rendszer ennek ellenére is összeomlott, sem a széles körű intézményes támogatás, sem a terror nem segített rajta. Összeomlásával azonban maga alá temette azokat a közösségeket is, amelyek alaposan megsínylették a több évtizedes elnyomást és üldöztetést. Arra vonatkozóan, hogy az ilyen összeomlás milyen kataklizmát idézhet elő, elég a balkáni véres eseményekre utalnunk.

Erős értekezésében bevezetésében sorra veszi az identitások eróziójának különféle módjait. A legsúlyosabb eset az, mondja, amikor a nemkívánatos, illegitimé nyilvánított, vagy kifejezetten üldözött identitás teljes egészében elfojtásra kerül, kiszorul a tudatból, s legfeljebb álmokban és fantáziákban jelenik meg. Előfordul, hogy a nemkívánatos identitáskeret csak széttöredezik, bizonyos részei még fennmaradnak, amelyek – Erős megfogalmazásával élve – a személyiség „rossz” oldalát képviselik, azt, amit „kispolgári csökevényként” le kell még küzdeni. Enyhébb esetben az üldözött identitáskeretek szét sem töredeznek, csupán a tudat peremére szorulnak, marginalizálódnak.

Az identitás leépülésének ezek a lépcsőfokai jól ismertek a kisebbségek életében, akik állandó üldöztetésnek, nyomásnak és „agymosásnak” vannak kitéve. Megfigyelhető azonban az identitás üldözésének egy további következménye is, amit Erős ugyan nem említ, holott igen gyakori. Az identitáskeret széttöredezését, marginalizálódását megelőzi egy fázis, amelyben a nemzeti hovatartozás-tudat még létezik, de azt nemkívánatos volta miatt az érintett személyek negatív módon élik meg, szégyenbélyegként viselik, s megpróbálnak elhatárolódni tőle. Se szeri, se száma az ilyen „csökkent értékű”, kisebbségi komplexustól szenvedő embernek.

A „POSZTMODERN” EMBER IDENTITÁSVÁLSÁGA

Erős szerint a rendszerváltással gyökeresen megváltozott az a kontextus, amely az identitásproblémák alapjául szolgált. – „Arról van szó – írja –, hogy míg korábban, az államszocializmus évtizedei alatt, az identitás problémája főként *egy labirintusban való eligazodásként vagy eltévedésként* vetődött fel, addig ma ugyanez a probléma inkább *a határoknak, a határok átjárhatóságának*

problémájaként jelentkeznek.” Megállapítása Magyarországra vonatkozóan talán helytálló, a közép- és kelet-európai térségre azonban aligha általánosítható. A térség egészére ma is az „útvesztőben való tévelygés” jellemző. A politikai nyomás, bár csökkent, korántsem szűnt meg. Jelentős teher nehezedik mind a családi, mind a különböző (kisebbségi) közösségekre. Ráadásul a különféle hatalmi, politikai manipulációk következtében ma sokkal nehezebb eldönteni, hogy mi a „jó”, és mi a „rossz”, mint régen. Nincs megbízható szabály, biztos irányítú, amelyhez igazodni lehetne. Ennek következtében az önazonossági bizonytalanság nem csökkent, hanem inkább növekedett a korábbiakhoz képest.

Meglátásom szerint az identitás „útvesztőiben való tévelygés” sokkal általánosabb jelenség, mint hinnénk. A globalizáció, bár ellentmondásos módon, de egyaránt hat a nyugati ún. „posztmodern” társadalmakra és az államszocializmus örökségét levetkőzni igyekvő országokra. Az alapvető identitásfolyamatokat tekintve a két térség között nincs lényeges különbség. A kollektív identitás keretei átalakulóban vannak ott is, itt is, és senki sem tudja megmondani, hogy ez a folyamat hova vezet. Egy új, nemzetek feletti kategória irányában tágtja-e önazonosságunk kollektív kereteit, vagy éppen ellenkezőleg: a nemzeti, etnikai, vallási, kulturális, regionális identitáskeretek reneszánszát eredményezi? A két különböző tendenciának a felerősödése, amely már ma is érezteti hatását, a jövőben minden bizonnyal még jobban próbára fogja tenni az emberek önazonosság-tudatát.

A globalizáció kapcsán Erős is két ellentétes tendenciáról beszél, ő azonban másként súlypontos. Meglátása szerint az eddigi kollektív identitáskategóriák – „a nemzeti, etnikai, vallási, kulturális, politikai és történelmi identitás nagy, mitologikus fundamentumai megkérdőjeleződnek, szétfórodeznak, kiürülnek”, melynek következtében új adaptációs formákra, új identitáskategóriákra lesz szükség. Az egyén, akit az a veszély fenyeget, hogy feloldódik a „nagy egészben”, arra kényszerül, hogy túlnyomórészt „személyes, privát történeteire támaszkodva” próbálja megkonstruálni saját identitását.

„A globalizált világ extenzív és a személyiség intenzív határtalanságának érzése olyan narcisztikus többletenergákkal szállhatja meg az egyébként kiürülőben levő kollektív identitásokat, hogy ezek – megfelelő hatalmi, politikai manipulációk segítségével – átjárhatatlanná teszik az ilyen identitások köré épülő védőgátakat” – írja Erős. Ehhez, mintegy magyarázatként hozzáfűzi: „Ennek egyik megnyilvánulási formája napjainkban a sokfelé újult erővel támadó nemzeti, etnikai és sok egyéb fajta fundamentalizmus, a rasszizmus és az idegengyűlölet, amely egyre szorosabb határt kíván vonni a kulturális »Másik« köré.”

A NEMZETEK HALÁLÁRA VONATKOZÓ PRÓFÉCIÁK

Nem biztos, hogy az idézet tartalmát jól értelmezem, de valami olyasmit szűrök le belőle, hogy a kollektív identitás a múlté, amelynek védelmével (lásd „védőgátak”), csínján kell bánnunk, ellenkező esetben könnyen a fundamentalizmus, rasszizmus gyanújába keveredhetünk.

Nem egészen világos számomra, miért gondolja Erős, hogy a nemzeti, etnikai, vallási identitások alapjai „megkérdőjeleződnek”, „széttöredeznek”, „kiürülnek”? Vajon nem ezzel éppen ellentétes folyamatnak lehetünk-e tanúi világszerte? A „nemzetek halálára” vonatkozó próféciaik nem új keletűek. A kommunisták is ezzel érveltek, de teljes csődöt mondtak vele. Miért lenne ez a globalizáció esetében másként?

Az sem világos számomra, hogy mit kell a „kiürülőben lévő” kollektív identitások köré épülő „védőgátak” alatt értenünk? Megengedhető-e ezzel kapcsolatban, mint annak „egyik megnyilvánulási formája”, a fundamentalizmusra, a rasszizmusra és az idegengyűlöletre hivatkozni? Bizonyára alaptalanok ezek a meglátásaim, mindenesetre a tézisek ide vonatkozó passzusát nem találom eléggé világosnak, egyértelműnek. Márpedig az identitást illetően, annak mindenkori gyakorlati és politikai vonatkozásai miatt, célszerű a gondolatok árnyalt kifejtése.

ELMÉLET ÉS GYAKORLAT

A kollektív identitás különböző megítélése korántsem csupán elméleti kérdés, amely tudományos műhelyekben dől el. Az eltérések nem annyira elméleti jellegűek, mint amennyire gyakorlati problémák. Az, hogy a kollektív identitással kapcsolatban mit tartunk jónak vagy rossznak, korszerűnek vagy maradinak, történelmileg meghaladottnak vagy kívánatosnak, a különböző népek, társadalmi csoportok eltérő gazdasági és politikai helyzetéből, történelmi tapasztalataiból, érdek- és felfogásbeli különbségeiből adódik. Más az államhoz, a politikához, a nemzeti, etnikai, vallási identitáshoz való viszonyulás Európa nyugati, és más Európa keleti felében. Az eltérő viszonyulás az egyes identitásdimenziók fontosságának jelentős hangsúlyeltolódásaiban mutatkozik meg. Más tartanak fontosnak önazonosságuk megőrzése szempontjából az angolok, franciák, és más a csehek, lengyelek, magyarok.

Még nagyobb különbségek tapasztalhatóak más népek megítélése vonatkozásában. Térségünkben például nemzeti identitásuk megőrzése szempontjából (is) számos kisebbségi közösség szorulna emberi jogi védelemre, míg Nyugaton ebből a szempontból jobb a helyzet. A posztkommunista államokban a nemzeti kisebbségek nemcsak számbeli kisebbséget jelentenek, hanem többnyire el-

nyomott helyzetben levő, jogfosztott helyzetű közösséget is, már amennyire a politikai, ideológiai és gazdasági represszió miatt egyáltalában beszélhetünk közösségről.

Ez a helyzet változatlanul fennmarad mindaddig, amíg a kisebbségek számára nem nyílik meg az út az önrendelkezés, vagy ha úgy tetszik: a szabad identitásválasztás felé. Napjainkban, sajnos, a többségi nép belátására van bízva, konfliktus esetén pedig a nagyhatalmak döntenek el, hogy valamely népcsoportnak, etnikumnak, régióknak hol, kivel, milyen államkeretek között kell élnie, míg maguknak, az érintetteknek nem sok beleszólásuk van ebbe a kérdésbe.

A DEMOKRÁCIA ÉRTELMEZÉSEI

A nemzetközi közösség értetlenül áll nemcsak a kelet-európai nemzetállami törekvésekkel szemben, hanem ugyanilyen gyanakvással tekint a nemzeti kisebbségek érdekszerveződésére és fellépésére is. Amint valahol a nemzettudat és nemzeti érzület szóba kerül, azonnal megkülönböztetést, kizárólagosságot, nacionalizmust emlegetnek.

Sajátos értelmezésű demokrácia az, amely a szabad identitásválasztás jogára nincs minden esetben tekintettel. Nyugaton nem rejtik véka alá nemtetszésüket amiatt, hogy Kelet- és Közép-Európában az emberek nem követik vakon az általuk felkínált modellt. Nem akarják tudomásul venni, hogy ebben a térségben, különböző okoknál fogva, az emberek – egyéb keretek és kötöttségek mellett – nemzeti közösségekben kívánnak élni. A legjobb példa erre Bosznia. Az egykori jugoszláv tagköztársaságot megbombázták, majd protektorátus alá helyezték, abban a reményben, hogy az egymással konfliktusba keveredett népeket sikerül megbékíteni. Immár hat esztendeje, hogy aláírták a daytoni békeszerződést, a három entitást azonban nem sikerült közelebb hozni egymáshoz, és egységes államba tömöríteni. A szerbek, bosnyákok és horvátok kénytelen-kelletlen tudomásul veszik, hogy egymás mellett kell élniük, az egységes állam megalapozásának nyugati eszméje azonban egyaránt idegen tőlük.

A példával arra szerettem volna rávilágítani, hogy a nyugati értelmezésű demokrácia nem lehet kötelezően elfogadott módszer Európa más részein, ahol másfajta életstílushoz, felfogáshoz szoktak az emberek, ahol más fontosági sorrendet tulajdonítanak az egyes identitáskereteknek, mint Nyugaton.

Nevezhetjük ezt a felfogást nacionalizmusnak, elmaradottságnak, vagy aminek akarjuk, a stigmával azonban nem sokra megyünk. Maguknak az érintett népeknek az akaratával szemben nem lehet tartós békét teremteni. Viszont fennáll az a veszély, hogy ennek a Nyugatról importált sajátos értelmezésű

demokráciának a következményeként újabbnál újabb régiókat kell protektorátus alá helyezni, és azokról gondot viselni.

NYUGATON SEM MINDEN FENÉKIG TEJFEL

A nemzeti önazonosság ápolása nemcsak Európa keleti felében fontos, ahol a „posztmodern” felfogás szerint még tartja magát a „vérgőzös etnikai nacionalizmus”, hanem fontos a felvilágosult Nyugaton is, főként az ún. állam nélküli nemzetek – skótok, walesiek, baszkok, katalánok stb. – körében, és több millió más kisebbség esetében, akik az európai integráció kontextusában megpróbálják újrafogalmazni és megszilárdítani nemzeti önazonosságukat. Az a körülmény, hogy 290 év után Angliában újjáalakulhatott a skót parlament és kormány, azt jelenti, hogy talán mégis inkább a politikai decentralizáció jelenti a társadalom demokratizálódásának az útját, és nem pedig a nemzeti önrendelkezési törekvések mindenáron való elnyomása. Mellesleg, a nemzeti közösségek elleni aknamunka éppúgy gerjesztője lehet az etnikai feszültségeknek, mint a nemzeti érzülettel való manipulálás. Azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy a kommunizmus béklyóitól nehezen szabaduló közép- és kelet-európai országokban, sok esetben a békés és demokratikus nemzeti mozgalmak a társadalmi átalakulás igazi hordozói.

Más kérdés, hogy a posztkommunista garnitúra hatalma megőrzése érdekében igyekszik kifogni a szelet a vitorlából: a nemzeti érzülettel manipulálva, etnikai konfliktusokat gerjesztve próbálja akadályozni a társadalmi átalakulást. Rövidlítés ezt összetéveszteni a nemzeti önrendelkezési törekvésekkel, s megfosztani a kollektív jogoktól az alárendelt helyzetben élő népeket. Annál is inkább, mivel a szabad identitásválasztáson alapuló önrendelkezési programok szervesen illeszkednek a Régiók Európájának a gondolatába.

E rövid kitérő után, amellyel arra próbáltam rámutatni, hogy a nemzeti identitással szembeni fenntartások éppen olyan előítéletes gondolkodást jelentenek, mint a nemzeti identitással kapcsolatos elfogultságok, lássuk, hogy voltaképpen mi is az identitás, mitől és miért olyan szerteágazó és ingoványos ez a kérdéskör?

A HUMÁN IDENTITÁS

Erős disszertációjának első részében igen szemléletes választ ad erre a kérdésre. Az identitás nem valamilyen „dolog”, írja, amellyel rendelkezünk, vagy nem rendelkezünk. Nem valamilyen „tárgy”, amelyet elveszíthetünk, másoknak adhatunk, vagy örökségül hagyhatunk magunk után. Az identitás folyamat, viszonyulás, amellyel az egyén meghatározza azonosságát. Ebben a folyamatban kitüntetett szerepet játszik saját testünk, mint a személyes élet

folyamatosságának hordozója, egyszersemind a hasonlóságok és különbözőségek jelölője, s mindenféle viszonyítás kiindulópontja. Az emberi test közös adottságai miatt, minden különbség és eltérés ellenére, mindannyian egyazon emberi fajhoz tartozunk, amit *humán identitásnak* nevezhetünk.

A humán identitás fogalma – a történelmi, társadalmi, politikai és ideológiai kontextusoktól függően – szűkíthető és tágítható, attól függően, hogy magára az emberre hogy tekintünk, az élet szerves fejlődésének csúcát, vagy Isten teremtményét látjuk benne. De bármiképpen vélekedünk is az emberről, az egyformán vonatkozik minden egyedre. Humán identitásunk kizárja, hogy az emberiséget „fajokra”: alacsonyabb és magasabb rendű csoportokra osszuk fel. Az emberi faj fenntartása és fejlődése szempontjából ugyanis nincs biológiai alapja a különbségtetésnek. Azokat, akik más embercsoportok jogainak korlátozását, azok hátrányos megkülönböztetését, megbélyegzését faji különbségekkel próbálják magyarázni, rasszistáknak nevezzük. Az ilyen hozzáállás manapság már a morális anomáliák sorába tartozik. Erős az efféle anomáliákra a zsidóüldözések kapcsán bőséges példákkal szolgál disszertációjában.

A SZEMÉLYI IDENTITÁS

A humán identitás mellett Erős foglalkozik a *személyi identitás* problémakörével is. Ismertetve különféle szerzők erre vonatkozó elgondolásait, amelyek részletezésétől eltekintek, fejtegetéséből kitűnik, hogy a személyes identitás mibenlétét illetően igen nagy az elméleti bizonytalanság. Annyi azért leszögezhető, hogy a személyes identitás elválaszthatatlan az élettörténettől, azoktól a körülményektől, amelyekbe beleszületünk, s azoktól a viszonyoktól, amelyek révén részesévé válunk, „bevonódik” mások életébe. Ez a folyamat különféle szerepek és normák elsajátítása útján megy végbe, melynek eredményeként kialakulnak egyéni sajátosságaink, arcot öltünk, személyekké formálódunk.

Erős a személyi identitással kapcsolatosan nagy figyelmet szentel annak a kérdésnek, hogy a modernizációs folyamat eredményeként miként vált problematikussá ez az identitás. A magyarázatot abban látja, hogy megszűntek vagy fellazultak azok a kapcsolatok, amelyek különböző rítusok, eljárások, hagyományok révén lehetővé tették a társadalmi szerepek és pozíciók elsajátítását és társadalmi reprodukcióját.

„Ez a folyamat azzal a következménnyel jár – írja Erős –, hogy a személyes identitás kialakítása, fenntartása és stabilizálása a modern ember számára alapvető problémává vált.” A személyes identitás többé nem valamiféle „készen kapott” adomány, nem természetes módon „beprogramozott”, könnyen elsajátítható lehetőség, hanem *szabad választás* eredménye lett, amely folyamatossá teszi az önmeghatározás, az „önteremtés” szükségességét. Személyi ön-

azonosságunk ennél fogva többé nem valamiféle stabil, személyiségünk mélyén lakozó szilárd mag, amelyre mindenkor támaszkodhatunk, hanem folyamatos reflexió: állandó kérdés, kétség, viszonyítás, értelmezés. Más szóval, életkörülményeink és társadalmi viszonyaink változása miatt folyamatosan „újra kell alkotni magunkat”.

Közbevetőleg hadd jegyezzem meg: ennek az új helyzetnek a személyi és társadalmi következményei még nem eléggé ismeretesek. Az identitásában elbizonytalanodott (elbizonytalanított?) ember szilárdnak látszó talajt keres a maga számára, amelyen biztonsággal felépíthetné személyiségét. Időtálló társadalmi normák és szilárd kapcsolatok nélkül ez igen nehéz, így a „posztmodern” ember arra kényszerül, hogy jobban odafigyeljen a külső jelzésekre. Ezt a szerepet a média tölti be, amely megmondja, hogy adott pillanatban, az adott helyzetben, az adott kérdéssel kapcsolatosan „mi az ábra”. Más szóval, a média naponta, folyamatosan felülírja én-identitásunkat. Az, aki erre hagyatkozik, egy idő után sem a világon, sem önmagán nem képes többé eligazodni.

HATALOM ÉS IDENTITÁS

Ezen a ponton Erős is tesz egy kitérőt, mégpedig a hatalom szerepével kapcsolatban. Michel Foucault elméletével foglalkozva idézi a neves szerző meglátását, mely szerint a hatalom „egyfajta csendes háború formájában örökösen felülírja az erőviszonyokat, majd pedig beírja az intézményekbe, a gazdasági esélyegyenlőtlenségekbe, a nyelvbe, az emberek testébe”. Ezek az erőviszonyok közvetlenül befolyással vannak az ember önazonosság-tudatának alakulására. Következésképp a szociális ellenőrzés nem szűnt meg a modern társadalmakban sem, s amíg hatalom lesz a világon, külső befolyásolástól mentes, szabad identitásválasztás nem létezik. Mások – köztük Adornó – persze másként vélekednek erről a kérdéstről, s szeretnék fenntartani „a kényszerektől mentes és önmagával azonos én” eszményét.

A vita, hogy „az emberi test történetietlen és a végtelenségig kondicionálható energiatömeg”, avagy a civilizációs fejlődés a szabad identitásválasztás irányába mutat, és a személyes identitásban csúcsosodik ki, még nem dőlt el. Érzésem szerint ezen a ponton érdemes lett volna a korábban „meghaladottnak” mondott kollektív identitás kérdésének külön fejezetet szentelni. Erős nem érzi ennek szükségét, hanem a pszichoanalízist veszi górcső alá, amelyben úgy mond „kezdetektől fogva központi téma volt az azonosság és az azonosulás kérdése”. Ami bennünket abból a szempontból (is) érdekelhet, hogy vajon a pszichoanalízis fejlődésében milyen szerepet játszott a kollektív identitás problémája, illetve annak „meghaladása”.

Erős szerint ugyanis a pszichoanalízis és „a szociálpszichológia, mint tudomány története voltaképpen nem egyéb, mint folyamatos törekvés arra, hogy megszabaduljon bizonyos kollektivistikus előfeltevésektől”. Ez a tendencia olyannyira jellemző, mondja, hogy a pszichoanalízis, mint az individuum pszichológiája egyenesen ellenpólusát jelenti mindennemű „kollektivistikus” előfeltevésekre támaszkodó pszichológiának.

Ez a pszichoanalízis esetében lehet, hogy így van, hozzá kell azonban tennünk, hogy vannak pszichológiai irányzatok, amelyek a szubjektum autonómiáját például tagadják. Ezen elképzelések szerint az egyéni szubjektum középpontba állítása annak a történelmi folyamatnak a része, amely a hatalom átalakulásához és kiterjesztéséhez kötődik. A közösségek dezintegrációja nem a személyiség valamiféle kiteljesedése, önmegvalósítása érdekében történik, hanem éppen ellenkezőleg, a kollektív identitásokra azért nincs szükség, mert útjában állnak a hatalom terjeszkedésének. A freudi pszichoanalízisben pedig azért szorul a kollektivistikus felfogás háttérbe, az egyéni szubjektum pedig előtérbe, mivel történetileg, kulturális és szellemi gyökereit tekintve maga a pszichoanalízis is része a hatalom átalakulásának és kiterjesztésének.

AZ „ÉN” ÉS „NEM ÉN” VISZONYA

Nem tévednénk nagyot, ha azt állítanánk, hogy az egyén és közösség, az „én” és „nem-én” viszonyát meghatározó bonyolult társadalmi történések, illetve a mögöttük rejlő hatalmi törekvések miatt nemcsak a helyét kereső „posztmodern” ember szenved identitásválságban, hanem az identitással foglalkozó tudományok is. Ami azzal magyarázható, hogy az identitás mególya körütekintő elméleti megközelítése is a vizsgált jelenségnek a gyakorlati-politikai beágyazottsága miatt szükségképpen ellentmondásos és problematikus.

A pszichoanalízis – Erős plasztikus megfogalmazása szerint – voltaképpen „egy monumentális identitásprojekt, amely a modern szubjektum önértékelésének a kulcsát jelenti”. Az egyik lehetséges kulcsát, fűzném hozzá, hiszen ez a zár többféle kulcsra nyílik. Annnyiféle kulcsra, ahány „identitásprojekt” van a világon, illetve ahányféleképpen maguk az emberek tekintenek magukra és egymásra. Érzésem szerint mindenképpen korai lenne azt állítani, hogy a pszichoanalízisben a titkok kulcsát megtaláltuk, és ezzel az „identitásdiskurzus lezárult”.

Talán Erős sem így gondolja ezt, és más szempontok vezérlik, amikor az identitás pszichoanalitikus értelmezését helyezi előtérbe. Mind a normális, mind pedig a kóros személyiségfejlődésben fontos szerepet játszik az identifikáció, a szubjektumok egymással való azonosulása, márpedig a pszichoanalízis kiválóságai, bár más-más hangsúlyokkal, de behatóan foglalkoztak ezzel a problémával.

AZ IDENTIFIKÁCIÓS TRAUMÁK

Az önazonossággal kapcsolatban a konfliktusok egyik gyakori forrása az identifikációt, a másokkal való azonosulási folyamatot megzavaró traumák. A különféle agresszív viselkedéseknek, összeférhetetlenségnek, nagyzási hóbortnak, paranoiás fantáziáknak stb. gyakran ez a forrása. Nem kisebb gondot jelent az identitás hiánya, permanens válsága, amely súlyos morális deficittel járhat. A pszichoanalízis ezt is az azonosulási folyamat zavarával, a normatív követelmények elsajátítása hiányával magyarázza.

Ezeket az identifikációs traumákat Freud összefüggésbe hozza bizonyos tömeglélektani jelenségekkel. Rámutat a tömegben létrejövő azonosulási folyamatok rejtett mozzanatára. A vezérrel való azonosulás például állítólag „kárpótlást és vigaszt nyújt” az elfojtásokért és szenvedésekért, amelyben az egyén gyermekkorában részesült. A vezér mögött felsorakozó tömeg tagjainak kölcsönös azonosulása révén a sebzett lelkű, bizonytalan identitású egyének erősnek és hatalmasnak érzik magukat. Ez az erő és hatalom azonban illuzórikus jellegű, figyelmeztet bennünket Erős. A vezérrel való azonosulás révén egy színjáték részévé válunk csupán, amely semmiképpen sem jelent megoldást se az egyéni problémáinkra, se a társadalmat feszítő ellentmondásokra.

Erős ennél tovább lép az analitikus szemléletű teóriák interpretálásában. A „céljukban gátolt szexuális ösztönökre” visszavezetett emberek közötti kapcsolatok alakulásának boncolása azonban kissé bizarr és nehezen járható terep azok számára, akiktől ez a szociológiai látásmód és nyelvezet idegen. Megvallom, magam sem tudok mit kezdeni azokkal az elemzésekkel, amelyek központjában – Erős szavait idézve – „az a kérdés áll, hogy a fasizmus derék-hadát alkotó tömegember milyen fantáziákat alkot a nőkről, hogyan jelennek meg e fantáziákban azok a szorongások és félelmek, amelyek a szexuális elfojtás következtében az erotikához, a nőiséghez kapcsolódnak”. Meg hogy „a hadsereg, a nemzet, a faj – a feminintől való irtózást intézményesítik, és így – a Vezérrel való azonosulás révén – lehetővé teszik a tömegember szenvedélyeinek torz kiélését”. Érti, aki érti, az identitás labirintusainak ezekbe a bugyraiba nem szívesen merészkedek tovább.

Közelebb áll hozzám, és több kapaszkodót kínál számomra a disszertáció III. része, amely a „fenyegetett identitás” kérdésével foglalkozik. Erős az identitásra irányuló fenyegetéseket a „stigmatizáció” jelenségének a kontextusában vizsgálja különböző szerzőkre támaszkodva. E szerint az identitásra irányuló fenyegetés egyik legdrámaibb formája az, ha valamely kollektív identitásforma, például az etnikai identitás, háttérbe szorítja, „kiiktatja” az egyén individuális azonosságát. Ebben az esetben a kollektív identitás afféle „kény-

szerzubbonnyá” válik, amely ahelyett, hogy gazdagítaná az önmeghatározás eszköztárát, az ember inkább elveszíti tőle individuális azonosságát.

Az identitásra irányuló fenyegetettség más vonatkozásban is megfigyelhető. Ide tartozik minden olyan szándék vagy cselekvés, amelynek célja valamely csoport hátrányos helyzetbe hozása, a hátrányos helyzet fenntartása és legitímálása. Erős ezt a fajta társadalmi diszkriminációt „új rasszizmusnak” hívja.

AZ „ÚJ RASSZIZMUS”

Amennyiben elfogadjuk Erős definícióját, márpedig a faji diszkriminatív cselekedetetről aligha vélekedhetünk másként, abban az esetben ki kell mondanunk, hogy az „új rasszizmus” vagy „neorasszizmus” térségünk egyik legjellemzőbb sajátossága. Közép- és Kelet-Európában az emberek milliós szám szenvednek hátrányos megkülönböztetést nemzeti hovatartozásuk miatt, és a többségi népek mindent elkövetnek annak érdekében, hogy ezt a hátrányos helyzetet fenntartsák és legitímálják. A hátrányos helyzet fenntartásának manifeszt vagy latens célja az, hogy a kisebbségek nyelvét, kultúráját megsemmisítsék. Ez akkor is így van, ha a hátrányos megkülönböztetés kifinomultabb formákat ölt, rejtett, közvetett formában jelentkezik, például az etnikai identitás feladására, kivándorlásra vagy asszimilációra ösztönöz.

A rasszizmus veszélye ott lappang mindenütt, ahol az emberek közti természet adta különbségeket – nyelvek, kultúrák, szokások – mások megbélyegzésére, vagy hátrányos megkülönböztetésére használják fel. A természet adta különbségek ugyanis, ahogyan azt Erős hangsúlyozza, „legfeljebb kiindulópontját vagy anyagát, de nem tartalmát adják a rasszista jellegű megkülönböztetésnek”.

Erős a rasszizmussal, pontosabban az „új rasszizmussal” kapcsolatban az etnikai kisebbségeket, mint permanens célcsoportokat nem említi, őt a különféle pszichológiai magyarázatok az antiszemitizmus vonatkozásában érdeklik. Érthetően, hiszen a rasszizmus a náci antiszemitizmusban öltött legbrutálisabb formát, és Erős kutatási témája a holocaust utáni „második generációs” zsidó identitás feltárása.

Erős az antiszemitizmus mellett kitér a „cigányellenességre” is, mint a mai magyar társadalom egyik problémájára, amellyel összefüggésben megállapítja, hogy a cigányokkal szembeni diszkriminatív megnyilvánulások könnyebben és kendőzetlenebbül jutnak felszínre, mint a zsidókkal szembeni negatív attitűdök. Ezt ő azzal magyarázza, hogy a cigányok diszkriminálása a mai Magyarországon nem ütközik „kulturális tabukba”.

Magyarországgal kapcsolatban megemlíti, hogy a rendszerváltást követően radikálisan átalakult az „identitástérkép”. Megjelentek, mondja, az identitás

„eticizálódásának” az elemei, amelyek egyre nagyobb szerephez jutnak a „zsidókérdés” vonatkozásában is. Fontos megállapítás részéről, hogy a zsidóságnak, mint „külcsoportnak” az észlelése „nem feltétlenül jelent negatív attitűdöket, a zsidóságot, mint külcsoportot, mint önálló etnikumot sokan semleges vagy éppen pozitív tulajdonságokkal ruházzák fel”. Semmiképpen sem tartja azonban megnyugtatónak a cigánysággal, mint etnikummal szembeni negatív attitűdöket.

A zsidó identitással kapcsolatban Erős leszögezi, hogy azt nem „esszencialista” módon fogja fel, vagyis nem tételezi fel, hogy létezne valamiféle jungi értelemben vett „archetipikus” zsidó azonosság, kollektív zsidó alanyiség, amely minden egyes zsidónak többé-kevésbé sajátossága volna, s amely ekként az egyedfejlődés során megismételné a kollektíva fejlődését. A zsidó identitás is, mint minden egyéb kollektív identitás, a közösség intézményei és tudatos erőfeszítései által létezik, s mint ilyen, nem a képzelet terméke, hanem történelmi és társadalmi realitás, mondja.

Hadd húzzam alá Erős szavait. A kollektív identitás „a csoport intézményei és tudatos erőfeszítései által hagyományozott és fenntartott társadalmi realitás”. A hangsúlyt itt a *tudatos erőfeszítésekre* helyezném, s szeretnék visszautalni a „védőgáttal” kapcsolatos észrevételeimre. Ahogyan a zsidókat, úgy más népeket, etnikai, vallási, vagy kulturális közösségeket sem lehet elmarasztalni, kárhözatni, maradisággal, nacionalizmussal, kizárólagossággal vádolni azért, ha kollektív identitásuk megőrzésére törekszenek. Nincs jogalapunk arra, hogy mások kollektív emlékezetét megkérdőjelezzük, a kollektív felejtést sietessük, vagy mások nevében a közösségi identitáskeretek kiüresedéséről beszéljünk.

AZ „ELNÉMULÁS CSENDJE”

A súlyosan fenyegetett identitás következményeit tárgyalva Erős, más pszichológusok nyomán, megemlíti a holocaust utáni „elnémulás csendjét”. Ezzel kapcsolatban kétféle „csendet” különböztet meg: a „leírhatatlanság” és a „megbeszélhetetlenség” csendjét. „A holocaust-túlélők – és általában minden trauma túlélője – számára az *elsőleges fájdalom* leírhatatlan, nem önthető szavakba, még akkor sem, ha az illető teljes tudatában van mindannak, ami vele és hozzátartozóival történt.” Ez a nem szándékos hallgatás a körülmények folytán átváltozhat szándékos hallgatássá, különösen akkor, ha a bűnrészesek nem hajlandóak tudomásul venni a történeteket.

Számunkra is jól ismert jelenségről van szó. Az 1944-es partizánvérengzéseket az „elnémulás csendje” követte. A fájdalom sokáig nem volt szavakba önthető. Ma már beszélni lehetne az atrocitásokról, az elnémulás azonban időközben átment az események szándékos elhallgatásába. Talán nem vélet-

lenül, hiszen a tetteseknek, akik a tényeket eltagadják, az eseményeket elhazudják, a hajuk szála sem görbült, s ma is élvezik a hatalom védőszárnyait. Tény, hogy a vajdasági magyarság mindmáig nem tudta feldolgozni ezt a traumát.

„A holocaust túlélői, és azok gyermekei számára a zsidósághoz való tartozás mindenekelőtt a kirekesztettséget, az üldözöttséget, a veszteséget, a traumát jelentette” – írja Erős. A traumatikus emlékek és élmények javarészt kibeszéletlenek, feldolgozatlanok maradtak, ami nehezíti az aktuális lelkiállapotok megfogalmazását, artikulálását. Az átélt félelmek, szenvedések attól, hogy nem veszünk rólok tudomást, kiszorítjuk őket a tudatunkból, még megmaradnak, csak más formát öltenek. A súlyos testi és lelki funkciózavarok egy része ide vezethető vissza. Erős a gyakori depressziót, a párkapcsolati problémákat, a szexuális, kommunikációs és teljesítményzavarokat hozza fel példának.

A tünetek azonban ennél súlyosabb formát is ölthetnek. Ismeretes, hogy a világon a délvidéki magyarság körében követnek el legtöbbször öngyilkosságot. De hihetetlenül magas az egyéb önkárosító magatartásformákkal magyarázható halálesetek száma is. A kisebbségünkre jellemző súlyos testi és lelki funkciózavarok persze nemcsak a „poszttraumatikus stresszállapottal” magyarázhatók, hanem kialakulásukhoz hozzájárul az is, hogy ma sincs lehetőség arra, hogy a magyar nemzetrészt saját belátása szerint szervezze, és adekvát módon értelmezze életét.

A kínálkozó párhuzamokkal nem a zsidóság szenvedéseit akarom kisebbiteni, éppen ellenkezőleg, arra kívánok rámutatni, hogy az üldöztetés, a fizikai és lelki bántalmazás, az erőszak, az etnikai és politikai tisztogatás ma is élő valóság. Szeretném hangsúlyozni, hogy a zsidó identitásnál sokkal általánosabb kérdésről van itt szó, s hogy a holocaust túlélőinek és azok gyermekeinek a sorsában milyen sokan osztoznak.

A „MÁSODIK GENERÁCIÓS TÜNETCSOPORT”

Jó példa erre az ún. „második generációs tünetcsoport”. A túlélők gyermekei – mondja Erős – olyan tüneteket mutatnak, mintha ők maguk is átélték volna az üldöztetést. „Kapcsolataik gyakran szegényesek, személyiségük beszűkült, érzelmi életük sivár, önazonossági problémákkal küzdenek, lelkileg rendkívül könnyen sebezhető, bizonytalanok.” Ha engem kértek volna fel, hogy több évtizedes kutatásaim eredményeként összegezzem a vajdasági magyar kisebbség lelkiállapotát, nem tudtam volna ennél találékosabban, tömörebben és pontosabban megfogalmazni azt. Amit Erős a második generációs zsidókról mond, az úgyszólván teljes egészében vonatkoztatható a Trianonban elcsatolt területeken élő magyarok másod- és harmadgenerációjára.

Erős nem rejti véka alá, hogy vannak, akik a „második generációs tünetcsoport” fogalmának az érvényességét megkérdőjelezzik. Azt gondolom, mindegy, hogy ezt a tünetcsoportot milyen névvel illetjük, a lényeg az, hogy az mindenütt jelen van, ahol tartósan traumák érik a kollektív identitást. Márpedig származása, vallása, nemzetisége, kultúrája miatt sok-sok ember politikai nyomásnak van kitéve.

Erős, a jelzett tüneteket illetően, főként észak-amerikai és izraeli vizsgálatokra alapozva, bizakodásának ad hangot. Ezek a vizsgálatok arról adnak számot, mondja, hogy a holocaustot túlélő gyermekek, bár lelkileg sérülékenyek, általában magas teljesítménymotivációval és empatikus képességekkel rendelkeznek, s gyakran választanak olyan foglalkozást (orvos, pedagógus, pszichológus, szociális munkás), ahol nagy szükség van ezekre a tulajdonságokra. Vagyis a traumák leküzdhetőek kreatív módon is, amennyiben a pszichopatológiai tünetek helyett az egészséges lelki erők győzedelmeskednek. Nos, szerintem ez a vizsgálat nem bizonyít semmit. Legfeljebb azt igazolja, hogy az Egyesült Államokban és Izraelben a holocaust áldozatainak gyermekei ma már nem szenvednek hátrányt semmiben, nincs semmi akadály társadalmi érvényesülésüknek. Ellentétben azzal a több millió kisebbséggel, akik az anyanyelvi iskolák hiánya miatt már az eleminél elakadnak, és akik egész későbbi életük során hátrányos megkülönböztetésben részesülnek.

IDENTITÁSTRATÉGIÁK

Az identitásra irányuló fenyegetettségekkel való megküzdésnek többféle módja és szintje van, amelyek az életszervezést illetően cselekvési programokká, stratégiákká válnak. Egyike ezeknek az *elhárító stratégia*. A lényege abban rejlik, hogy identitásválságban szenvedő egyén képzeletében átfesti a valóságot: a körülmények megszépítéséhez, a fenyegetettség tagadásához folyamodik. Megpróbál nem gondolni a helyzet várható következményeire és implikációira. Mindazt, ami nyugtalanító, zavaró számára, kiszorítja a tudatából, és igyekszik távol tartani magától. Ha pedig valamilyen módon mégis szembe kell néznie a ténnyel, akkor is csak részlegesen vesz rólok tudomást, megpróbálja azokat bagatellizálni. Az ilyen személyek szeretnek a „haladó”, „korszerű”, „modern” ember szerepében tetszelegni, holott csak szerencsétlenek, akik saját árnyékuktól is rettegnek.

A másik igen gyakori stratégia, az „észrevétlenné válás”. Erről akkor beszélünk, ha a fenyegetettség az identitás eltitkolásához, a származás teljes elleplezéséhez vezet. Ez a fajta viselkedés is jól ismert a kisebbségek körében. Amíg az „elhárító stratégia” inkább az értelmiségre jellemző, amely lojalitása bizonyoságként olykor képes a csillagokat is lehazudni az égről, az „észrevét-

lenné válás” inkább a kisebbségek sajátja. Megszámlálhatatlan eset van például arra, hogy a kisebbségek nyilvános helyen nem mernek megszólalni saját anyanyelvükön, még egymás között sem, nehogy lelepleződjenek mások előtt. Rejtőzködési szándékuk nyilvánul meg abban is, hogy idegen nyelven írják ki nevüket lakásuk ajtajára. Általános az a skizofrén kettősség is, hogy míg családon belül vállalják nemzeti önzonosságukat, a külvilág felé nagy hazafinak, kommunistának, internacionalistának, demokratának mutatják magukat.

Ezeknek az elhárító stratégiáknak a következtében a csoportidentitás háttérbe szorul, marginalizálódik. Ilyen vonatkozásban csakugyan beszélhetünk a nemzeti identitás „marginalizálódásáról”. Ebben a kontextusban azonban a marginalizálódás azt jelenti, hogy – az etnikai csoport társadalmilag hátrányos helyzete, fenyegetettsége miatt – a kollektív identitás pozitív tartalma sok ember számára megszűnik, és helyébe negatív szociális identitás kerül. Az üldözöttség, a hátrány, a sérülés, a fenyegetettség miatt sokan lépnek az asszimiláció rögzös útjára. Legtöbbször azonban, ahelyett hogy megtalálnák számításukat – Erős találó kifejezésével élve – a „senkiföldjén” landolnak.

A helyzet a külső feltételek alakulásával megváltozhat, megszűnhet a kollektív identitás marginális pozíciója. Előfordul, hogy kedvezőbb szelek fújnak, és mégis csak kifizetődőbbnek látszik megmaradni az eredeti identitásnál, amelynek az illető már egyszer (többször) hátat fordított. Mint mindennek, ennek is megvan a lelki mechanizmusa. Ilyenkor az történik, hogy a személyes identitás peremén levő negatív identitáselemek felértékelődnek, rangot kapnak, perspektívát jelentenek. Gondoljunk csak például azokra a „gyászmagyarokra”, akik a titói időszakban nagy „jugoszlávok” voltak, gyerekeiket tüntetően szerb iskolába járatták, nemzetársaikat lesajnálták, beárulták, ahogyan a helyzet kívánta. De miután Jugoszlávia széthullott, és nagy nyomor szakadt az országra, a jugoszlávok hirtelen feleszméltek, hogy ők voltaképpen nagy magyarok, s nincs is mit keresniük tovább Bánátban és Bácskában.

Mellesleg nincs ebben a viselkedésben semmi szokatlan vagy különös. Az emberek a hétköznapi életben igen racionálisan viszonyulnak az identitás kérdéséhez. A „költség-haszon” számítások alapján mindig pontosan meg tudják ítélni, hogy „minek érdemes lenniük”, s tévedhetetlenül a „jobb” megoldást választják, anélkül, hogy ez a váltás különösebb lelki traumával járna számukra. Persze korántsem vonatkoztatható ez mindenkire. Vannak olyan személyek, akiknél az identitás nem alku, nem cserebere tárgya. Mi több, olyanok is vannak, akik akkor is ragaszkodnak önzonosságukhoz, ha keresztre feszítik őket érte. Sokan viszont nincsenek is tisztában vele, kicsodák és micsodák, és nem is tulajdonítanak ennek fontosságot. Így van ez egyébként az élet minden más vonatkozásában. Míg egyesek lelkiségükkel az Olimposz

szférájában mozognak, mások aprópénzre váltják magukat a mindennapi élet taposómalmában.

Ott azonban, ahol két vagy több nép él együtt, s rendezni kívánják közös dolgaikat, komolyan kell venni identitásukat. Mi sem példázza ezt jobban a különböző nyelvű svájci kantonoknál, vagy a kisebbségi kérdés rendezése szempontjából modellértékű dél-tiroli autonómiánál. Ez utóbbi régióban a *kötelező identitásválasztáson* nyugvó kvóták jelentik a békés együttélés és fejlődés alapját. Sikertült is megállítani a német kisebbség fogyását és társadalmi hanyatlását.

EPILOGUS

Az elmondottak alapján nyilvánvaló, hogy az identitás kérdése, a „ki vagyok én” problémája, korántsem pusztán teoretikus kérdés. Az, hogy ki, mikor, minek tartja magát, a társadalmi körülmények függvénye, az „élet forгатókönyve” szerint változik, alakul.

Vannak népek (kínaiak, japánok, koreaiak stb.) amelyeknél a kollektív és individuális identitás egyforma súlyú, sőt, az előbbi hangsúlyozottabb. Velük ellentétben Nyugaton, ahol egyre jobban növekszik az emberek közti távolságtartás, egyre inkább visszafejlődik a szolidaritásérzet, egyre jobban kiterjed az egoizmus az élet minden területére, a személyi identitás került előtérbe. Egyes szerzők ezt az emberi nem fejlődési csúcsának tekintik. Mások inkább a nyugati civilizáció hanyatlásának a jelét látják benne. Az idő majd eldönti, kinek van igaza, a történelem tanúsága szerint azonban az a nép, amelynek tagjai közt hiányzik az összetartozás és szolidaritásérzet, előbb-utóbb eltűnik a Föld színéről.

Erős tisztában van vele, hogy meglehetősen rögzös útra lép az a tudós, aki az identitásproblémák nyomába szegődik. Akadémiai doktori disszertációja, amely átfogóan ismerteti az identitásra vonatkozó elméleteket és tudományos ismereteket, érdekes új összefüggéseket villant fel, amelyek továbbgondolásra ösztönöznek.

A DEKORATÍV NYÁRTÓL A TÖRTÉNELMI TÉLIG

Harkai Vass Éva költészetéről

UTASI CSABA

Az ifjú Vass Éva kagylófüzérek, dobok, tarajos götéek társaságában lép a vajdasági irodalom szűkös kis színpadára a hetvenes évek derekán. Minthogy a költészet és valóság kérdései még nem foglalkoztatják közelebről, verseiben ősi kellékekre hagyatkozik. *Nyárkisülések* (1979) című első kötetének legfrekvenciáltabb szavai (nyár, nap, hold, patak, folyó, tenger, szél, felhő, eső, madár, hegy, álom) olyan hálót alkotnak, amelynek segítségével a lírai szubjektum a múltó pillanatot szeretné megragadni. Intenciója nem az, hogy a kiemelt fogalmakat hangulatokkal, érzelmekkel építse körül, mint teszik ezt nemegyszer gyanútlan fiatal poéták, hanem hogy maguk a szavak, szövegyüttesek indukáljanak esztétikai élményt a befogadóban. Ahelyett hogy a jelzősítés és hasonlalthalmazás olcsóbb eszközeit alkalmazná, szóredukciós eljárással egymással lazán összefüggő, a köznapi eszmélkedés határait újra meg újra áthágó metaforákat rögzít. A lírai én magára rántja a tengert, kezében szorongatja a nyarat, lenyeli a teliholdat, tenyérben delelő vagonokat vagy víz alatt vonuló, nagy fehér paripákat láttat. Ezek a tágabb összefüggésektől elszigetelt, „valóságfeletti” képek azonban frissességük ellenére sem állnak össze koherens költői szöveggé. Annál kevésbé, mert a fiatalos nyáráhítat helyenként képza-
varba fullad. A *Kísérlet veled és a nappal* című versben pl. azt olvassuk, hogy „naptól cserzett / fogaid alatt / roppan a képzelet”. Noha a képzeletet mint elvont fogalmat nemigen szoktuk csonthéjas magnak, egyáltalán valamely roppantható matériának felfogni, a képzettársítás szabadságát tisztelve ezt a roppanást még be tudjuk fogadni. Azaz csak tudnánk, hiszen a „naptól cserzett” fogak a logikai abszurdum, a funkciótlan képzavar szintjére zuhantatják a képet. Másutt, az információk határfokát erősítendő, üresjáratokba téved a lírai én. Ha azt állítja, hogy a „meghasonlás perceit szorítja öklöm” (*Félel-*

memberen), vagy azt, hogy „belém markolt a maradás vágya” (*Metamorfózis*), nem a meg hasonlítás és a vágy intenzitását érzékeljük, hanem csak azt, hogy ezeket a mögöttesüktől megfosztott lelki reakciókat már megnevezésük pillanatában nemlétbe taszítja a groteszk lírai szószaporítás. Megint másutt, a mértéktelen túlzás csábításának engedve, Damoklész kardját képzeletben a feje fölé (*A második és harmadik sor között*), s a verseit átható „kék-zöld örület”-re hívja föl a figyelmet (*Változatlanul*). Az efféle kinyilatkoztatások már csak azért is súlytalanok, fedezet nélküliek, mert a három ciklus tanúságaként a lírai én még távol áll mindennemű igazi szorongástól. A világban lejátszódó események és a lét látványa még nem fékezik abban, hogy önkörükbe záruló, derűsen szürrealizáló „nyárkisülések”-et vessen papírra. Hogy mennyire így van, azt alighanem a kötet *Mindezek után* című záróversének naivan utópikus életprogramja bizonyítja igazán: „Terítsünk minden reggel új álmot ablakunkra, váltsunk hangulatot, hogy tisztábbak legyünk.” Aki ennyire bízik az álmok és hangulatok váltásának tisztaságot, következőképp értelmet adó hatalmában, még sem a félelemtől, sem az örületről nem szólhat autentikusan.

Az inercia törvénye szerint Vass Éva eleinte a megkezdett pályán próbál maradni. 1979 decemberében közzéteszi *Újabb nyárkisülések* című versét, amely egyrészt a folytathatóság reményét csillantja meg, másrészt viszont a kételkedés első jeleiről is hírt ad. Itt már nem csupán azt panaszolja föl a lírai én, hogy minél tovább lép, annál „nehezebbé válik / a felfűtött levegő”, hanem azt is, hogy állandóan fogva tartja „valamiféle fegyelem”, s így semmit se mer elszórni magából. Néhány hónappal később, *A hosszú versek idejében* kételkedése tovább erősödik. A vers tulajdonképp műhelytanulmány a szöveg megformálásának folyamatáról, arról, hogy az intellektusnak a papír elé ülés pillanatától a lehetséges utolsó szó leírásáig milyen akadályokkal kell szembenéznie és megküzdenie. Ezek között mindenekelőtt a szó ellenállására vonatkozó megállapítások érdemelnek figyelmet. Mivel a „szó retteg hogy kimondó”, a szóanyag „faragatlanul / keményen magába-gubózza” várakozik az asztalon, vallja meg a lírai alany, ám a rettegést a megszemélyesítés természetesen csak látszólag háramoltatja a szóra, annak a jeleként, hogy a „nyárkisülések” felhőtlen pályaszakasza végképp lezárulóban van. Érthető hát, hogy Vass Éva költészetében a nyolcvanas évek korántsem a tervezett hosszú versek, sokkal inkább az elhallgatás felé mutató ritka megszólalások időszaka lett.

A gyökeres változást a kilencvenes évek hozták meg, amikor – az *inter arma silent musae* igazságát mintegy cáfolva – Harkai Vass Éva fontosnak látszó versek egész sorát írja meg, amelyeket majd *Kedves Kávai M.!* címmel tesz közzé kötetben, éppen két évtizeddel a *Nyárkisülések* után. Szó sincs persze arról, hogy a háborús események nyomora, életünk páratlan leépülése, az etikai értékek cinikus meghazudtolása, a fejtetőre billent világ már-már irra-

cionális látványa pozitív ihletést jelentett, jelenthetett volna számára. Mint mindannyian, undorral és megvetőn szemlélte az agresszivitás rémálomba illő dicső tetteit, de mert Damoklész kardja most már csakugyan a feje fölött lebegett, s odakinn csakugyan elszabadult a „kék-zöld örület”, meg kellett szólalnia.

A nem múltó fenyegetettség adottságai között lírai magatartása alapvetően megváltozik. A rekedten dübörgő „anakronisztikus csatazaj” ellensúlyozása céljából a múltak költészetének nagyjai felé indul. A „líra húrjához” fohász-kodva „régmúlt Szapphók dalát” szeretné elzengni, vágya azonban nem teljesülhet, nem csupán azért, mert „beteg ujjakkal” nehéz a hangszert pengetni, hanem mert a költészet standard rekvizitumainak „magasából” megújulón pincemélybe zuhan egy „hibbant felvonó”-n (*Míg alszik a dal*). Ilyesféle opozíciót mutat a *Nero, zavarban Mellékdala* is, ahol a lírai én a távolságtartást és iróniát szövegeztetve sajátos vagy-vagy szituációt teremt. A „hasztalan fecsegés” elkerülése céljából „szépen nyesett verset”, „zengő metrumot” kíván, vagy ha ez nem adatik meg, csöndet, hallgatást. Azt jelenti ez, hogy a kilencvenes évek első felében Harkai Vass Éva, ha kételkedőn is, de még hisz a költői szépség megtartó erejében. Innen van, hogy egyik-másik versét az esztétista retorizáltság árnyalatai határozzák meg, s hogy a pokol elől legszívesebben a modern és későmodern magyar költők versvilágához lép vissza.

Meggyőző példája e törekvésnek a *Pannon télelő*. Az első strófa metszett, klasszikus hangvételi futamai után („súlyos birsek remegnek errefelé a kerti fákon”; „sárgán villan a távol reszketeg fénye”; „kora téli fagyok markába csúszunk észrevétlen”) a versben kezdetét veszi a kedvenc elődök lélekvándorlása:

*Ily ködös éjszakában találkozhatsz Füst Milánnal,
ki szintén távoli csillagot fürkész,
reggelente előjön Déry is, gondosan ápolván növényeit,
s itt van Kassák, Pilinszky, Weöres és Ottlik –
de leginkább a szegény kisgyermek Kosztolányi
s Csáth Homokembere virraszt velünk sápatag hajnalokig.*

Az élénk lépő árnyalakok mindegyike asszociációk sokaságát indítja el képzeletünkben, de Kosztolányinak és Csáth Gézának mégis kiemelt szerep jut itt. A szegény kisgyermekre és a Homokemberre vonatkozó allúzió kivételes szuggesztivitással emlékeztet a „boldog békeidők” polgári otthonaira, ahol – mint Csáthéknál gyerekkorában – szombat esténként bordóra főtt a tea, lilás rózsaszínű lángocskákkal égett a rum, előkerült a nagy, faragott tajtékpipa, s miközben vacsora után a tisztaszobában megszólalt a zongora, a pihenni tért

gyerekek biztonságos fészükéből feszülten figyelték, hogy szokott helyén megjelenjen a hatalmas, félelmetes és csúnya árnyalak, a Homokember, ki elalváskig rendíthetetlenül ott virrasztott körükben.

A századvég gyermeki szorongásokban bővelkedő, de békés polgári atmoszférájának megidézése pontosan jelzi a lírai én jelenből való elvágyódásának intenzitását, ennek a jelennek tűrhetetlen voltát. S ez nem belemagyarázás. Harkai Vass Éva ugyanis a vers első publikált változatát harmadik strófával toldotta meg, amelyben explicite megnevezte a nagy elődök lélekvándorlásának okát. „Újbarbár kósza lidércről és szellemi sarki fagyoktól / rég s nemrég volt öregek idetévedő sóhaja véd” – írta, e záradékot azonban utóbb elhagyta, nyilván nemcsak azért, mert a magyarázkodás értéksökkentő effektusát ismerte föl benne, hanem mert a kötet verseinek kontextusában napnál világosabb, hogy a *Pannon télelőben* nem a költészet valamely ismerős teléről van szó, hanem arról a posztkommunista, diktatórikus télről, amelyhez hasonlót a magyar nyelvterületen rajtunk kívül szerencsére senkinek sem kellett megélnie.

Ennek a télnek, essék szó akár nyárról, őszről vagy tavaszról, Harkai Vass Éva persze nem aprólékos, ok-okozati összefüggéseket feltáró leírásait adja a versekben. Nem az elrettentő részletek leltározása érdekli, hanem hogy viszonylag kis feszültséget biztosító szavak, sorok után fölmutathassa a koncentrált lényeket. Így keletkeznek azok az apró medáliák, melyek főlénylő szegumentumokként maradnak meg az olvasó emlékezetében. Midőn az *Ansicht von Fybaychot* azzal zárja, hogy „önnön iszapjába fullad a Krivaja / partján hontalan békasereg ül”, a gazdátlanságnak, magára hagyatottságnak, pusztulásra ítéeltségnek, létmagánynak ugyanazt az élményét fogalmazza meg fegyelmezetten, mint hosszú évtizedekkel ezelőtt *A gazdátlan világban* Sinkó Ervin. A témát nyilván bőbeszédűbben is körül lehetett volna járni, a „hontalan békasereg” látványa azonban hosszú strófaíknál intenzívebben érzékelteti kiszolgáltatottságunk méreteit. Hasonló hatást kelt a *Fagyos balkáni éjszaka* medáliáinak egyike: „a Kálváriadombon / a kombinékék golgota felett / barbár mítoszok keringenek”. A költői információ, a „kombinékék golgota” jelzős szerkezettől megtámogatva, az idegenség szélső pontjait érzékelteti, a megszólaltatott sivárságba azonban valahonnan távolról belegordonkázik a melankolikus, érzelmesen tűnődő Fehér Ferenc hangja: „Ez már az ősz. Eső ver bő zuhatagban. / Szívemből száll alá szép égi szítán... / Emlékeket paskol visszavonhatatlan / és kis verebeket otthon, a Kálvárián” (*Zentai hajnal*). A mind tónusában, mind üzenetében egymástól igen messze eső két információt az azonos lokalitás egymás mellé rendeli, erős interferenciát indukálva, amely nemcsak a kilencvenes évek gyalázatáról, hanem egy kicsit költészetünk múltjáról is tudósít.

S itt természetesen már a *Kedves Kávai M.!* intertextualitásának kérdéseinél vagyunk. A szövegköziség, mint ismeretes, mindig is sajátja volt az irodalomnak. Amikor Catullus újraformálja Szapphó talán legismertebb szerelmes énekét, amikor Vergilius Aeneasa – vagy hétszáz évvel Homérosz után – megpillantja, hogy a megvakított Polyphémus szeméből még mindig véres váladék folyik, amikor Villon felújítja a francia kora középkor balladáját, olyan intertextuális metszéspontok létesülnek, amelyeket ma is számon tart az irodalmi köztudat. Vagy gondoljunk a reneszánszra és a klasszicizmusra, amely programszerűen vállalta a párbeszédet az ókor irodalmaival. Az intertextualitás tehát nem új jelenség, akkor sem, ha némely szerzők, stratégiai fontosságot tulajdonítva neki, akarva-akaratlanul hozzájárultak a divatképződés folyamatának elindulásához. Az új divat hullámai Harkai Vass Évát is elérték, ehhez azonban nyomban hozzá kell tenni, hogy őt mégsem a lemaradástól való szorongás vezette el a másokat (meg)idézés gyakorlatáig. Mivel a történelmi tél sötéttségében csakis a költészetben belül maradás jelentett számára némi esélyt a lélek egyensúlyának megtartására, az elődökkel való „társalkodás” igénye jórészt mint parancsoló szükségszerűség lépett föl nála. Nem arra törekedett, hogy a versekben eredetiséget hajszolva központi helyet biztosítson a lírai szubjektumnak, hanem hogy más költői világokba kapaszkodva általános érvényű meglátásokig jusson el. Annál inkább, mert az odakinn lejátszódó események személyiségének integritását is kikezdték, mint erről *Megtévesztéseinkről mondja* című versében is szól: „jelenlédet valahol fennakadt / itt vagy és mégsem / valaki más beszél / mintha valaki máshoz”.

A kötet a szövegköziség számos változatát, megnyilatkozási formáját prezentálja. A skála a leleményesen parafrá(s)z'-ra redukált parafrázistól kezdve a költői levélen át az újraéneklésig, a gyakori mottóig, kölcsönzött címekig, illetve kiemelt vagy jelöletlenül hagyott idézetekig terjed. Ezek a megoldások azonban nem mindig szerencsések. Ha az ismert Buñuel-film címének analógiájára három versben is utat tör magának a *diszkrét báj* (a démonok diszkrét bája, a század diszkrét bája, az együttélés diszkrét bája), akkor pontosan az történik, mint amit sajtónk egy másik film, *A lovakat megölik, ugye?* ihletésére művelt. A lovakat más-más főnévvel helyettesítve addig csűrte-csavarta, variálgatta a címet, mígnem semmitmondóvá nyűtte. A leértékelődés hasonló tünete figyelhető meg a kötet egyik episztolájában is (*Kései levél Déry Tiborhoz*). „Fecseg a felszín és hallgat a mély – / idézhetnéd a költőt, ama híres / hajód fedézetének képzelt utasát” – tűnődik el itt a lírai én az idős mester árnyalakját szólongatva, a versbe emelt, nem egészen pontos József Attila-idézet azonban célt téveszt. József Attila igazsága ugyan semmit sem veszített súlyából *A Dunánál* megírása óta, minthogy azonban időközben számtalanszor hivatkoz-

tak/hivatkoztunk rá, agyonhasználtsága folytán már nem biztosíthat feszültségi pontot egy mai versben.

A kötetben inkább a lappangó, jelöletlen szövegeköziség helyei váltanak ki maradandó élményt, amit egy-két újabb példával illusztrálnék. A címadó ciklus 2. verséből fénylik elélnk a következő medália: „önnön keserű levében / fortyog a szerb Athén”. A „fortyog” igében alapszinten ott munkál mindaz, amit az Újvidéken élőknek az utóbbi tíz évben meg kellett tapasztalniuk: a szerb nemzeti kizárólagosság előretörése, a multikulturális szellemiség brutális háttérbe szorítása, a háború elől ide menekült újjazdagok úton-útfélen fitogtatott fölénye, városképet torzító ízléstelen építkezése. A két sort azonban a „keserű levében” jelzős szerkezet Vörösmarty kései költészetéhez, elsősorban *A vén cigány*hoz csatlakoztatja, minek következtében az információ jelentésmezeje kitágul, olyannyira, hogy a helyi lepusztulás egyetemes érvényűvé válhat képzetünkben. Ugyanez a mechanizmus működik a *Köznapi elégiában* is, ahol egy végre felépült házban „a történelem szele ki-be jár / szárnyas idő csapkod ajtót ablakot”. A „történelem szele”, lévén hogy pusztító erejét mindannyian elszenvedtük, azonnal munkára fogja az eszmélkedést, de a kép csak a „szárnyas idő” képzetének feltűnésével nyeri el valódi súlyát, Berzsenyi évszázadokkal dacoló nagy versének, *A közelítő télnek* mulandóságdallamát idézve föl emlékezetünkben. A *Post letargiában* pedig, Radnóti *Nem tudhatom . . .* című verséhez kötődve, ám az elvesztett értékek visszahódíthatóságába vetett hit nélkül vázol fel találó helyzetképet: „hol itt a kő mi / fentről nem látható – csak átható / bűz szenny rothadás”.

Harkai Vass Éva természetesen nem kerülhette el annak költői számbavételét, hogy a mindenekre kiterjedő korrodálódás körülményei mennyiben és miként befolyásolják irodalmunk életét. Szembe kellett néznie intézményeink lerongyolódásával, azzal, hogy némely botcsinálta látnokok, határon innen és határon túl, mily nagy buzgalommal ütögetik alkotókban megfoghatkozott irodalmunkra a *néhaiság* pecsétjét, hogy egyesek a marxizmus ideológiai dogmái helyett az „aracskodó” nemzetben gondolkodás ideológiai dogmái segítségével akarnak *esztétikai rendet* teremteni, mindenáron, miközben a kakofóniát erősítve itt is, ott is fölhangzik és hódít a provincializmus édesdeden busongó tilinkószava. Mindez, de nyilván több más tünet is, azt eredményezte, hogy Harkai Vass Éva hipertrofált, irodalmunk belső megoszlásával nem törődő, keserűen ironikus látteleltig jutott el *Ne volém . . .* című versében: „itt mindenki kotyvaszt és kavar, / minden koktél, bólé és egyveleg, / s óriási a zürzavar. / Jól elvagyunk e nagy pagonyban, / hol eggyé lett vers és versezet, / irodalom és buzgalom, / s világtalant vak vezet”. Voltaképp ugyanezt a végsőig kusza állapotot rögzítik *Ákácok alatt* című újraéneklésének emlékezetes kezdősorai is: „nyakig a couleur locale-ban / szélcsend és tespedt alkonyat / fél

évszázaddal Szenteleky után / herseg a mélabú az ákácok alatt”. Mennyire így van! Hiszen ezen az álmos lapályon, akárha az utóbbi évtizedek során mi sem történt volna irodalmunkban, újra kísért az igénytelenség. A mércék megingása s a nyomában járó elbizonytalanodás azzal fenyeget, hogy a „köztudatban” maholnap teljesen egybemosódik érték és értéktelen.

Külön figyelmet érdemel a kötet címadó záróciklusa, a tíz „verses levelet” tartalmazó *Kedves Kávai M!* Ezekben a lírai én a Magyarországra költözött/menekült Ladányi István alakmásához, ehhez a – mint Harkai Vass Éva a Szenteleky Napok két évvel ezelőtti szivácsi rendezvényén rámutatott – *fiktív* mivoltában „alkalmas, elsődrendű megszólított”-hoz fordul, akinek „valós” mása *ott* van, s így „olykor el lehet neki mondani sok mindent abból, ami *itt* történik, történhet velünk, s ami legfeljebb csak egy normális országban tűnhet fantasztikumnak, nálunk viszont merő valóság”. A megszólításformulával megtoldott *fiktív* név annál inkább munkára ösztönző, mert a „versírás-előttiség kódös stádiumában hangvillaként működik”, épp fél pentametert ad, s „már kész is a ritmus, megvan az alapdallam, indulhat a vers”.

A ciklusban újra fölbukkannak a már ismert motívumok, a lírai én újra szembesül életnek nemigen nevezhető életünk alapkérdéseivel, s a levélforma kínálta lehetőségek birtokában bátrabban hagyatkozik narratív fordulatokra. Egyúttal azonban lírai magatartása is újabb változást mutat. Kimondja, hogy „rég elzengetek ódon lantjaink”, s mert elzengetek, most már mind önmagát, mind verseit ironikus perspektívába helyezi. E tekintetben talán a 6. levél a legtanulságosabb, melyben archaikus nyelvi megoldások (az dolgokkal, ütköze ki, valék, panaszval), kattogó kírímeek (üdő-tüdő, diagnózis-egy dózis, ekcéma-verstéma), argóból kölcsönzött kifejezések (bazinagy), csonkolt alakzatok (házilátogatand) törik meg a versbeszédet, annak bizonyosságaként, hogy a *December, anno 1991*-ben, a *Míg alszik a dalban* vagy a *Pannon télelőben* körvonalazott költészeteszmény követhetetlené vált számára. A lírai szépség nem azilum többé – feltételesen sem.

Azt persze, hogy innen merre vezet út, nem lehet tudni. Az önlefokozásnak, a versbeszéd további lebontásának, szétszerelésének időszaka következne? Vagy az újabb hosszú hallgatásé netán? Hiszen Kávai M. feltehetőleg már nem is „él”, noha Harkai Vass Éva lírai szubjektuma olykor látni véli még, amint a „tőközeli páraözönben” almatetemekre vadászva közöttünk bolyong. Annyi mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy ha a jövő irodalomtörténésze az ezredvég jugoszláviai magyar költészetének történetét tekinti át, a *Kedves Kávai M!*-et a *Barbaricum*, a *Tegnap egyszerűbb volt* és a *Palicsi versek* szomszédságában fogja tárgyalni. Mert ott a helye.

ZRÍNYI-HAGYOMÁNYOK A BALKÁNON

Vázlatos alkalmi áttekintés

JUNG KÁROLY

A Balkánon három délszláv nép: a horvátok, a szerbek és a boszniai muzulmán lakosság (az utóbbi időben ismét a régi-új bosnyák elnevezés a járatos) irodalmi, történeti és népköltési hagyatékában lehet Zrínyi-hagyományokkal számolni. Vázlatomban az irodalmi hagyományokkal nem foglalkozom; Karnarutić, Vitezović és mások fontos kortárs vagy későbbi irodalmi művekben állítottak emléket a szigetvári hős Zrínyi Miklósnak; mindennek irodalomtörténeti, művelődéstörténeti vonatkozásait feltárta a horvát kutatás, a magyar szlavisták és fordítók pedig ismertették a magyar Zrínyi-kutatás és a közönség számára. Mivel azonban főleg a 19. század végének és a 20. század elejének kutatóiról és kutatásairól van szó, nem kétséges, hogy a kérdéskört ma, a 21. század legelején, újra át lehetne tekinteni főleg a legutóbbi fél évszázad horvát szövegkiadásainak és kommentárjainak fényében.

A Szigetvárral és a szigetvári hős Zrínyivel kapcsolatos horvát történeti hagyományok elsősorban és főleg a Cserenkó Ferencnek tulajdonított jelentés vonatkozásában tennének lehetővé magyar (és horvát) áttekintést. Úgy tapasztalom, hogy a horvát kutatás nem számol a kérdés újabb magyar irodalmával, s ez fordítva is érvényes. A legutóbbi horvát kutatás továbbra is úgy véli, hogy az eredetileg horvát nyelvű jelentés Cserenkó műve, s a belőle készített latin fordítás (Budina Sámuel munkája) alapján véve szöveghű, mint ahogy az ennek alapján készített kortárs német és olasz változat is. (A másik német – 16. század végi – fordítás másik horvát szövegre megy vissza.) Magyar kutatók közzétették a Cserenkónak tulajdonított (a 20. század elején glagolita másolatban felfedezett) egyetlen ismert kézirat magyar fordítását,

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 2001. szeptember 22-én, Lendván megrendezett jubileumi Zrínyi-konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata.

azt egybevetették a Budina-féle latin változattal, aminek alapján kiderült, hogy szó sincs szöveghű fordításról, hanem átdolgozásról, melybe Budina egyéb adatokat is beledolgozott, sőt a szöveget meg is toldotta, tehát a latin „fordítás” utolsó része olyan további eseményeket is tárgyal, amelyekről a glagolita kéziratban nincs szó. Az utolsó részben egyébként nem egy olyan epikus formula is előfordul, melynek semmi köze a vár bukása utáni történeti valósághoz, hanem a világirodalom epikus költészetének toposzai közé sorolható. (A horvát kutatás úgy véli, hogy a Cserenkónak tulajdonított jelentés kéziratának vége elveszett, ezért azt a részt Budina latin „fordítása” alapján közlik a horvát szövegkiadások végén.) Nincs róla tudomásom, hogy a horvát, latin, a két német és az olasz változat szövegét egymással összefüggésben tüzetesen egybevetette volna valaki. Úgy vélem tehát, hogy fölöttebb hasznos lenne az ilyen komparatív vizsgálat, melynek folytatásaként Istvánffy Miklós művének Szigetvárt tárgyaló részét is be lehetne vonni, hisz mostanában közzétett vonatkozó részlete alapján nyilvánvaló, hogy használta a Budina-féle fordítás (latin) szövegét, ám annak záró, kiegészítő, csodás elemeket is tartalmazó végének nyoma nem látszik munkájában. A Szigetvár ostromáról és elestéről készült horvát (nyelvű) jelentés szerzőjével, fordításainak szöveghűségével, valamint kisugárzásaival kapcsolatos magyar irodalmat tüzetesen egybe lehetne vetni a problematika horvát vizsgálati eredményeivel, hisz sok tekintetben egymást kiegészítő, s nem egy esetben lényegesen eltérő elképzelésekről van szó, melyek egymástól függetlenül léteznek. (S hogy ez miért fontos? Elsősorban azért, mert a költő Zrínyi Istvánffy-t mindenképpen használta a Zrínyiász megalkotásakor, Karnarutić művét ugyancsak, s e kettő mögött – mint fentebb utaltam rá – ott munkál a Szigetvár elestéről készült horvát jelentés eredetije vagy latin [esetleg valamelyik német vagy olasz] átdolgozása. A szigetvári hős Zrínyivel kapcsolatos horvát történeti hagyomány tehát ezért mellőzhetetlen a Zrínyiász genezisének vizsgálata szempontjából.)

A magam kutatásai elsősorban a balkáni Zrínyi-hagyomány népköltészeti vonatkozásaira irányulnak. Azt már korábban is megállapította a kutatás, hogy a Zrínyiász szövege mögött ott húzódik a Szigetvár elestével kapcsolatos népköltési anyag, elsősorban valószínűleg a horvát, de nem lehetetlen, hogy a magyar is. (S nem csupán a népköltészeti, de a közköltészeti is; a magyar törtémesének-költészet két szövege kapcsolódik Szigetvárhoz. Az egyik Horváth Márk sikeres, 1556-os várvédelmét énekli meg, szerzője Tőke Ferenc, a másik az 1566-os ostromot és bukást, melynek tragikus hőse Zrínyi Miklós volt. Az utóbbi szerzője ismeretlen, bár felmerült a gyanú, hogy esetleg annak szerzősége is Tőke Ferenchez lenne köthető.)

A Szigetvárral összefüggésbe hozható délszláv népköltészet (jelentős része) természetesen nem ismeretlen a magyar kutatás előtt. Bizonyos adatokat már

száz évvel ezelőtt megismerhetett a magyar Zrínyi-filológia és -kutatás, a kérdésnek később is volt néhány magyar (szlavista) kutatója, ám a későbbiek során további adatok és szövegek is felbukkantak, tehát nemcsak a 20. század második felében, de napjainkban sem lehet arról beszélni, hogy a kérdéskör lezárt.

Szegedy Rezső 1913-ban megjelent áttekintése után, a nála olvasható adatokat az időközben előkerültekkel megtoldva Bajza József összegezte 1937-ben. Persze nem állítható, hogy minden megjelent délszláv népi Zrínyi-szövegről neki is tudomása lett volna. Mindenesetre Bajzáé a legalaposabb ilyen jellegű magyar dolgozat. Vujicsics Sztoján válogatásában és eligazító jegyzetével, Kiss Károly fordításában antológia jelent meg 1956-ban, benne az addig ismert legfontosabb és legszebb 13 horvát, szerb és bosnyák Zrínyi-ének magyar fordítása olvasható, mellettük más szövegek is, de ezek az itt tárgyalt kérdéskör szempontjából mellőzhetőek. A balkáni (népköltési) Zrínyi-hagyományok kérdését Klaniczay Tibor is tárgyalja a költő Zrínyiről írt monográfiájában, később nincs tudomásom róla, hogy a magyar Zrínyi-filológia új adatokkal járult volna hozzá a Zrínyiasz és a délszláv népköltészet összefüggéseinek vizsgálatához.

Megemlíthető esetleg a magam dolgozata 1987-ből, melyben egy nem sokkal korábban kéziratból közzétett, párját ritkítóan szép, rövidsoros szlavóniai horvát, keresztény provenienciájú hőséneket mutathattam be. A 19. század derekán feljegyzett rövidsoros epikus ének Szigetvár 1566-os viadalát, bukását, valamint a várparancsnok Zrínyi és hős társai halálát mondja el viszonylag hosszú szövegben és esztétikailag igen magas színvonalon. Ez az eddig ismert egyetlen rövidsoros délszláv hősének, amely a kereszténység oldaláról mondja el Sziget veszedelmét. A hőséneket formahűen, epikus tízesekben (szerbus manier; deseterac) lefordítottam, a fordítás ebben a pillanatban három helyen is olvasható. Egyetlen említést leszámítva azonban nem tapasztalom, hogy a magyar (országi) Zrínyi-filológia tudomást vett volna róla.

A délszláv népköltészet és a Zrínyiasz lehetséges összefüggéseit a horvát filológiában Đuro Novalić vizsgálta 1967-ben, bár elemzése nem elsősorban saját kutatásokon, hanem a kérdés magyar filológiai irodalmán alapszik. A kérdésről több folyóiratközlése és külön könyve is megjelent. (Könyvének frissiben magyar recenzense is volt.)

Josip Kekez zágrábi folklorista 1986-ban megjelent dolgozatában nem a Zrínyiasz(ok) és a délszláv népköltészet virtuális összefüggéseit vizsgálja, mivel eleve kijelenti, hogy ilyen népköltészeti hatás nincs a magyar Zrínyiaszban, s ebből következően a Zrínyi Péter által fordított (pontosabban: átdolgozott) horvát változatban sem. Kekez az 1566-os szigeti veszedelem lecsapódását vizsgálja a délszláv népköltészetben, s lényegében azokra a verses népköltési alkotásokra utal, amelyek a magyar és horvát filológiában korábban már

ismertek voltak. (A magyar filológia adatait nem ismeri, sőt Novalić tanulmányait és könyvét sem!) Az ő érdeme viszont a kéziratos gyűjtésből közzétett keresztény provenienciájú rövidsoros szlavón Zrínyi-ének, amelyet magam is nála olvashattam először, s megfelelő kommentárokkal 1987-ben magyarul már közzétettem.

Az előbbieken bemutatott tanulmányok, antológiák, könyvek szöveganyaga és elemzései alapján összegzésül megállapítható, hogy a délszláv (horvát, szerb és bosnyák) epikus népköltési hagyományban a gyászos szigeti ostrom, a hős Zrínyi és várvédői halála nyer megfogalmazást az egyetlen rövidsoros, általam magyarra fordított szlavóniai horvát szövegben, egyetlen korábbi, 18. század eleji hosszúsoros horvát énekben van még szó Sziget ostromáról és bukásáról keresztény szemszögből. Néhány boszniai mohamedán provenienciájú hőselekben természetesen a győzelmes ottomán sereg szigeti diadalát ünneplik, néhány mohamedán harcos szigeti halálát siratják el, egyes szövegekben Nagy Szulejmán szigeti győzelme és halála a téma.

Ezek lennének tehát azok az epikus énekek, melyeknek tartalmi jegyei több-kevesebb hiteles vonással kötődnek Sziget ostromához és az ostromban, valamint a várvédelemben részt vevő valós történeti személyiségekhez. (Az általam fordított és közzétett Zrínyi-ének kivételével mindezek magyarul is olvashatóak az említett 1956-os Zrínyi-antológiában.)

A délszláv népköltési Zrínyi-alkotások másik csoportja azokból a lírai dalokból és epikus énekekből áll, melyekben fiktív események főhőseként, szereplőjeként vagy mellékszereplőjeként fordul elő a szigetvári hős Zrínyi Miklós. Ezek mind kései (19. századi vagy későbbi) szövegek, melyekben Zrínyi házasságairól, lakodalmáról, haláláról, meneküléseiről, rabságáról, kiszabadulásáról van szó. Olyan énektípusok ezek, melyekbe a szigetvári hős más délszláv epikus hősközhöz hasonlóan került bele. E szövegek természetesen semmiféle történelmi hitellel nem bírnak, bennük az epikai hitel népköltészeti jellemző példái nyilatkoznak meg. Fontos azonban megjegyezni, hogy ez az orális popularitás mindenképpen annak bizonyítéka, hogy a várvédő Zrínyi majd öt évszázadon át – 16–20. század –, elhalványuló hiteles történeti vonásokkal ugyan, de része volt a délszláv epikus (és részben lírai) népköltészet hős- és szereplővilágának. Mindezt igen nagyszámú verses alkotás dokumentálja, melyek közül az említett Zrínyi-antológiában 13 szerepel, egyet pedig magam fordítottam. Némely fordítások több helyen is megjelentek.

Némi utánjárással azonban sokkal több változatról is tudomást szerezhet a kutató. Java részük 19–20. századi, ma már nehezen elérhető szerb, horvát és bosnyák lapokban, folyóiratokban, naptárakban, vidéki népköltési gyűjteményekben jelent meg. A ma hetvennél is nagyobb számúra becsülhető változatsor túlnyomó része kéziratos; java részük zágrábi és belgrádi adattárakban

található. A Zrínyi-filológia azonban két szempontból is nyugodt lehet az említett énekrengeteg kapcsán: a 20. század nyolcvanas éveiből rendelkezésre áll egy belgrádi motívumindex, melyben csaknem kéttucatnyi közzétett, vagy (elsősorban Belgrádban található) kéziratos változat adatai sorakoznak. Egy dalmáciai ünnepi Zrínyi-kiadvány pedig (a szigeti ostrom 420. évfordulójára jelent meg Splitben!) mintegy ötven, részben nyomtatásban is olvasható, de főleg kéziratos változat adatait rögzíti. Mindezeket természetesen valakinek kézbe kellene vennie és elolvasnia. Magam a belgrádi index adatai alapján néhány ritka nyomtatott forrás Zrínyi-szövegeit olvastam át; ezek általában gyenge vagy rossz variánsai a Zrínyit fiktív szituációkban szerepeltető, vagy csupán említő, már ismert, énekeknek. Főleg a Zrínyi bán és Begzáda leányzó típusú ének változatai bukkannak fel.

Elképzelhető, hogyha az említett változatok közt további fontos Zrínyi-ének lappangana, azt a horvát kutatás már régen közzétette volna. Ennek persze az ellenkezője is elképzelhető a jellemző kelet-közép-európai filológiai tohonyaság ismeretében.

Mind ezzel azonban korántsem mondtam el mindent, ami a Zrínyiász és a délszláv népköltészet lehetséges összefüggései kapcsán elmondható. Nem volt szó ugyanis eddig két olyan szövegről, amely – mint majd kitűnik – kétségbevonhatatlanul a kaj-horvát történelmi-énekek-költészet körébe tartozik, függetlenül attól, hogy ezt a horvát irodalom- és művelődéstörténet nem tudja.

A horvát irodalomtörténészek lassan száz éve tudnak egy kéziratos énekgyűjteményről, melyet egy maribori (Szlovénia) könyvtárban őriznek. Szlovén, majd később főleg horvát irodalomtörténészek időnként hírt adtak róla, olyan kéziratként, amely a kaj-horvát nyelvű irodalom 16–18. századi, elsősorban vallásos költészetének ritka emlékeit őrizte meg az utókor számára. Az egyházi népénekek mellett a kézirat megőrzött néhány epikus szöveget is, ezeket a későbbi horvát irodalomtörténet-írás a kaj-horvát irodalom legkorábbi emlékei közé sorolja. A daloskönyv teljes szöveganyagának közzététele azonban csaknem egy évszázadot váratott magára. Időközben csak részleteket, egy-egy fontosabb szöveget tettek közzé belőle, kommentárok kíséretében. Ezen a helyen bennünket a daloskönyvnek egyik, egyébként leghosszabb, epikus éneke érdekel, amely Szigetvár 1566-os ostromát beszéli el felező tizenkettősökben írt négy soros strófaban. Az ének fennmaradt szövege csonka: eleje hiányzik, a vége felé is elveszett belőle néhány lap. A fennmaradt 376 sor arra vall, hogy 400 sort bizonyára meghaladó terjedelmű epikus ének szól a gyűjteményben Szigetvárról és a várvédő Zrínyiről.

A kezdetben Murántúli Daloskönyvnek (Prekmurska pjesmarica) elnevezett kéziratból nagyobb válogatást, főleg a benne levő epikus énekeket, köztük a Szigetvárról szólót és egyházi énekeket, csak 1983-ban tettek közzé először,

Zágrábban. Ugyanez a válogatás, gyakorlatilag változatlan formában, még két alkalommal megjelent. A teljes kézirat versanyaga csak 1997-ben vált hozzáférhetővé, ezúttal szlovén szakember munkájaként. (Ezen a helyen csak jelzem, hogy a daloskönyv szövegeinek hovatartozása évtizedek óta parázsló vita tárgyát képezi a szlovén és a horvát kutatók között. Röviden: a szlovén és a horvát irodalom- és művelődéstörténet is, részleteiben vagy egészében, magáének vallja a benne szereplő énekszöveg-anyagot.) A daloskönyv Szigetvárról szóló énekét több horvát kutató kommentálta, erre azonban ezen a helyen nincs mód kitérni.

A Murántúli Daloskönyvről a harmincas években megjelent néhány horvát híradás alapján a magyar kutatók közül Hadrovics László is tudott, s 1944-es magyar–dél-szláv kapcsolattörténeti kiskönyvében röviden ki is tért rá, olyan megállapításokat téve, amelyek napjainkban is számottevőek és irányadóak a szöveganyag legalább egy részének hovatartozása és eredete tekintetében. Hadrovics már akkor kimutatta néhány szöveg valós vagy lehetséges magyar eredetét, kutatásainak eredményeit azonban a mai napig sem kamatoztatta a horvát irodalomtörténet. Ő azonban, sajnos, a teljes kézirat megjelenését nem érthette meg, s arról sincs tudomásom, hogy az 1983-ban megjelent horvát részkiadást kommentálta volna valamelyik cikkében.

Olga Šojat említett 1983-as szövegválogatását (benne a Szigetvár elestéről szóló énekkel) magyarul Bori Imre kommentálta maga is fontos filológiai megállapításokat téve néhány ének lehetséges magyar eredete kapcsán. A horvát kutatás természetesen erről sem tud. (Tudott róla viszont Vilko Novak, aki évtizedek óta foglalkozott a daloskönyvvel, számos dolgozatban kommentálta azt, Borival vitakozott, Bori azonban később a kérdésre már nem tért vissza. Vilko Novak adta ki aztán, kritikai igénnyel, a teljes kéziratot Mártonhelyi Daloskönyv (Martjanska pesmarica) címmel. A magyar Zrínyi-kutatásnak azonban valószínűleg nincs róla tudomása.

A Mártonhelyi Daloskönyv Zrínyi-énekét legutóbb Lőkös István kommentálta a Zrínyiasz horvát epikai előzményeit tárgyaló könyvében, néhány részletet magyar fordításban is bemutatva belőle. A szöveg ebben a pillanatban három mai horvát helyesírású olvasatban férhető hozzá, valamint egy szövegű (betűhű) szlovéniai kiadásban. Olga Šojat és Vilko Novak olvasatai nem mindenben felelnek meg egymásnak. Sajnos, nincs róla tudomásom, hogy az új (kritikai) kiadást hogyan fogadta a horvát filológia és irodalomtörténet-írás. Ezen a helyen, a tárgyalt téma szempontjából, az alábbiak fontosak.

A magyar kutatók közül Bori Imre az ének elemzésére nem tért ki, mivel magyar előzményére nem bukkant, s előtte Hadrovics sem, mivel akkor még az ének teljes szövege nyomtatásban nem volt hozzáférhető. Lőkös István kommentárjai fontosak, de minden vonatkozásra ő sem tért ki. Számunkra

fontosak azok a megsejtései, amelyek szerint a daloskönyv Zrínyi-éneke a magyar históriás énekek modorát és eljárás módját idézi, s ugyanúgy részekre van felosztva, mint nem egy magyar históriás ének. Lőkös a szöveg tartalmi jegyeit vizsgálja Olga Šojat kommentárjait is figyelembe véve, mivel azonban úgy tudja, hogy az énekeknek nincsenek horvát variánsai, merészebb következtetéseket nem von le, s nem vizsgálja a lehetséges magyar–horvát komparatistika fényében. Nem tudok róla, hogy könyve megjelenése óta más, különösen a magyar Zrínyi-filológia, foglalkozott volna az igen fontos énekkel, valamint virtuális kapcsolataival egyrészt a Cserenkónak tulajdonított szigetvári jelentés horvát szövegével, másrészt a Zrínyiással kapcsolatos lehetséges összefüggéseivel.

A Mártonhelyi Daloskönyv Sziget viadaláról szóló éneke évek óta foglalkoztat; a teljes vonatkozó irodalom összegyűjtése után rengeteg jegyzet elkészítésével hozzákezdtém feldolgozásához a magyar–horvát irodalom- és művelődéstörténet tükrében. Ezen a helyen csupán néhány olyan vonatkozás vázlatos érintésére vállalkozom, ami – mivel a teljes énekszöveg magyar fordítása még nem készült el – újdonságnak számíthat a magyar Zrínyi-filológia számára. A kérdéskör teljes és részletes feltárása szinte kismonográfiányi terjedelműnek képzelhető el.

Annak dacára, hogy az éneket a horvát kommentátorok népköltési alkotásként kezelik, formai jegyei, verselése, szerkezeti beosztása, valamint hangneme és benne az események tárgyalásmódja alapján kétségkívül a magyar históriás énekek igen magas színvonalú kaj-horvát nyelvű párhuzamának kell tekinteni. Mivel a históriás ének kategóriája, eddigi olvasmányaim alapján, ismeretlen a horvát irodalomtörténetben, érthető, hogy ilyen szempontból a horvát kutatás nem is közeledett hozzá. Mivel egyrészt a históriás ének, mint közköltészeti kategória, nem ismert a horvát irodalomtörténetben, másrészt a fentebb felsorolt jellemzők alapján besorolható további énekek nem ismeretesek szövegszerűen a kaj-horvát irodalomból, két feltevés képzelhető el: vagy az, hogy a virtuális többi hasonló szöveg elveszett, vagy pedig a Mártonhelyi Daloskönyv Zrínyi-éneke egy ugyancsak elveszett magyar históriás ének fordítása vagy átdolgozása lehet. (Ez a szöveg sem az egyetlen, 1566-os szigetvári ostromot megéneklő magyar históriás énekkel nem rokonítható, sem pedig az 1556-os ostromot megverselő, Tőke Ferenc által szerzett históriás énekkel.) Ha azonban tudjuk, hogy Tőke Ferenc éneke Alsóliván készült, s a másik szöveget is az ő szerzőségéhez vélik kötni, akkor nem elképzelhetetlen, hogy a Muravidéken születhettek további Zrínyi-énekek is a 16. század végén és a 17. század elején, akár kaj-horvátul a magyar szövegek mintájára, akár egy azóta elveszett magyar históriás ének fordításaként vagy átdolgozásaként. Az a Mártonhely (Martjanci) ugyanis, ahol a Mártonhelyi Daloskönyv előkerült a 20. század

legelején, az egykori Alsólvándtól és a mai Alsólvándtól alig egy sóhajtásnyira van. S azt is említettem fentebb, hogy ugyanennek a daloskönyvnek egyes epikus énekeiről filológiai vizsgálattal bebizonyosodott, hogy szövegekkel igazolható magyar eredetű kaj-horvát átdolgozásai.

Bármennyire is tűnhet az itt előadott hipotézis merésznek és főleg zavarónak a horvát irodalomtörténet szempontjából, ebben a pillanatban cáfoló adatokat nem ismerek. A Mártonhelyi Daloskönyv Zrínyi-éneke oly magas színvonalon reprezentálja a magyar irodalomtörténetből ismert 16. századi históriás énekeket, hogy elképzelhetetlen lenne e műfaj kaj-horvát felbukkanása a magyar szövegek (és a műfaj) ismerete nélkül. Az viszont teljesen valószínűtlen, hogy ha e műfaj virágzott is a kaj-horvát irodalomban a 16–17. században, akkor ebből ez az egyetlen szöveg maradt volna az utókorra. (Mint említettem, mindennek tüzetes igazolása kismonográfiányi terjedelmű összehasonlító munka eredménye lehetne. Ez remélhetőleg el is fog készülni.)

Aki a Mártonhelyi Daloskönyv Zrínyi-énekét írta, biztosan ismerte a Cserenkónak tulajdonított szigetvári jelentés Budina által készített latin (esetleg német vagy olasz) változatát, hisz a Cserenkónak tulajdonított horvát szöveg nem tartalmazza azokat a záró részeket, amelyek csak a latin szövegben olvashatóak, az egyetlen meglelt horvát változatban azonban nem szerepelnek. Ez a tény is virtuális magyar szerzőt tételezhet fel, aki olvasta Budina latin szövegét, s annak alapján dolgozta fel a szigeti ostrom és bukás történetét. Ez az eljárás egyébként közönséges számos magyar históriás ének esetében. Virtuális kaj-horvát históriásének-szerző nyilván a Cserenkónak tulajdonított jelentés szövegéből indult volna ki.

Mivel e kaj-horvát históriás ének teljes magyar fordítása nem létezik, magam vállalkozom arra, hogy azt elkészítsem, ami nem könnyű feladat, hisz a 16–17. századi kaj-horvát nyelvjárásnak alig van kortárs szótára, Bellosztenecz művét leszámítva. Természetesen számítok rá, hogy a magam hipotézise nem fogja majd elnyerni a horvát irodalomtörténet szimpátiáját, s voltaképpen ismeretlen fejezete lesz a 16–17. századi magyar-horvát kapcsolattörténetnek.

S ha az eddig elmondottakhoz hozzá lehet tenni még valami fontosat, szokatlant és teljesen ismeretlent a magyar-horvát kapcsolattörténet és a Zrínyi-filológia szempontjából, akkor elmondhatom, hogy a Mártonhelyi Daloskönyv valószínűleg a 16. század végén készült Zrínyi-énekének (a fennmaradt változat valószínűleg 17. századi romlott változat) létezik variánsa, mégpedig a 19. századból!

Fran Kurelac a 19. század derekán kiterjedt népköltési gyűjtést végzett az akkori nyugat-magyarországi és felvidéki horvát diaszpóra körében. Népköltési gyűjteményét Zágrábban adta ki jóval később. Előszavában utal olyan szövegekre is, amelyeket gyarló voltuk miatt könyvében nem közölt. (Mi sem

természetesebb, mint az, hogy a „gyarló” szövegek a szigetvári hős Zrínyi Miklóssal és II. Rákóczi Ferencsel foglalkoznak.) A kihagyott szövegek azonban Zágrábban fennmaradtak, s a kutatás rendelkezésére állanak. Nos, ezeknek a szövegeknek egyike a Mártonhelyi Daloskönyv hosszú Zrínyi-énekének sokkal rövidebb, de a bevezető részt is tartalmazó, s szövegében helyenként ordítóan azonos változata! Erre eddig senki sem figyelt fel, annak ellenére, hogy a magam kutatásai előtt a Kurelac által kéziratban hagyott Zrínyi-éneket egy magyarországi horvát kutató több alkalommal is közzétette.

Miféle tanulság vonható le e szöveg és a Mártonhelyi Daloskönyv Zrínyi-éneke kapcsán?

Elsősorban az, hogy az oszmán áradat elől északra menekülő horvát lakosság vitte nyilván magával ezt a Zrínyi-éneket valamikor a 16–17. század során. Bár a változat majdnem az epikus ének szintjére kopott, bizonyos szerkezeti elemei alapján nyilvánvaló, hogy históriásének-szöveggként kerülhetett át Nyugat-Magyarországra, nyilván kéziratos másolat alapján. Kurelac ugyanis megemlíti, hogy gyűjteménye kéziratból kimásolt szövegeket is tartalmaz. Lehet, hogy az északra menekült horvátok elő is adták, de ez csak feltételezés. A rövidülés is ezzel magyarázható: többszáz soros históriás énekeket később már nem énekeltek.

A Kurelac gyűjtötte Zrínyi-éneknek a Mártonhelyi Daloskönyv szigetvári históriás énekével való tüzetes egybevetése akkor lesz lehetséges a magyar Zrínyi-kutatás előtt, ha annak is elkészül pontos és formahű magyar fordítása. Ugyanakkor válik lehetővé azoknak a szemmel látható szövegromlásoknak filológiai elemzése is, amelyek a nyugat-magyarországi rövid változatban előfordulnak, néha szinte megváltoztatva a szöveg eredeti jelentését. A rövidebb változat is természetesen felező tizenkettősökben íródott, de ez a versforma a szövegben a 19. századra helyenként bizonytalanná vált, az eredeti alexandrinok néhol megbicsaklanak. (A felező tizenkettősökben írt két ének versformája is ékes bizonyítéka annak, hogy nem népköltési alkotásokról, hanem históriás énekekről van szó mindkét változat esetében.) Ezt egyébként már Đuro Novalić is észrevette, tehát a Mártonhelyi Daloskönyv Zrínyi-énekét (a rövidebb, 19. századi változatot nem ismerte) nem is sorolta azok közé a horvát népköltési előzmények közé, amelyeknek virtuális kapcsolódása tételezhető fel a magyar Zrínyiász szövegéhez. Az elmondottakhoz azt is hozzá kell tenni, hogy a 19. századi rövidebb Zrínyi-éneket ismereteim szerint eddig nem vette észre a horvát Zrínyi-filológia annak ellenére, hogy, mint mondtam, szövege néhány helyen közzé lett téve. A Mártonhelyi Daloskönyv szlovén irodalmában sem találtam nyomát annak, hogy ezt észrevette volna valaki.

Ennyi lenne tehát az, ami ebben a pillanatban – a vázlatosság szintjén – elmondható a balkáni Zrínyi-hagyományok népköltészeti és közköltészeti vonatkozásai kapcsán. Mint talán látható, az ismert vonatkozásokat fontos

további adatokkal lehet kiegészíteni a magyar–horvát (s egyáltalán a magyar–délsláv) kapcsolattörténet adatainak ismeretében. Mindez azonban, mint mondtam, részletes kifejtést kíván, e rövid vázlatban mindössze utalni lehet a kérdés bizonyos adataira és fontosságára.

Lendvai Zrínyi-konferenciánk tiszteletére elkészítettem a 19. századi nemzetiségi horvát Zrínyi-ének tartalmailag és formailag hű magyar fordítását. Ez a szöveg ezen a helyen olvasható először. Aki ismeri a magyar históriás énekek nyelvezetét, verselését és bennük a történeti események (várostromok) ábrázolásmódját, ugyanezt figyelheti meg ebben a kései, kopott és romlott változatban is, remélem a magyar fordítás alapján is. A nehéz, következtelen és a nyilván többszöri másolások során romlott változatot ugyanis nyelvileg is a magyar históriás énekek modorában, s bizonyos dialektológiai jellemzők felhasználásával kísértem meg magyarul visszaadni. Remélem, sikerült is.

Mivel alkalmi vázlatom nem szigorú filológiával jegyzetelt tanulmány, az alábbiakban csupán a legalapvetőbb irodalom néhány fontosabb művét sorolom fel. Ezek a cikkben tárgyalt kérdések sorrendjében következnek.

Források és irodalom. Lőkös I.: Zrínyi eposzának horvát epikai előzményei. Debrecen, 1997; *Ivšić S.*: Posjedanje i osvojenje Sigeta u glagoljskom prijepisu... Starine JAZU (Zagreb), 1918; *Črnko, F.*: Posjedanje i osvojenje Sigeta. Zagreb, 1971; *Ruzsás–Angyal közl.*: Cserenkó és Budina. Századok (Budapest), 1971; Tóke Ferenc históriás énekei. Budapest, 1996; *Szegedy R.*: Zrínyi Miklós és a Szigeti veszedelem a horvát költészetben. Itk (Budapest), 1915; *Bajza J.*: A szigetvári hős a horvát népepikában. Itk, 1937; *Vujicsics–Kiss*: Zrínyi énekek. Budapest, 1956; *Jung K.*: Újonnan felfedezett horvát hősné Szigetvár elestéről. Itk, 1987/88; *Kekez, J.*: Sigetska bitka u usmenoj književnosti i usmena književnost u sigetskoj epopeji... Zadarska revija (Zadar), 1986; *Novalić, Đ.*: Madžarska i hrvatska „Zrinijada” s komparativnog aspekta. Zagreb, 1967; *Mijatović, A.*: Obrana Sigeta. Split, 1987; *Krstić, B.*: Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena. Beograd, 1984; *Lőkös I.*: A horvát irodalom története. Budapest, 1996; *Šojat, O.*: Izbor iz starije kajkavkohrvatske književnosti. Kaj (Zagreb), 1975; *Novak, V.*: Martjanska pesmarica. Ljubljana, 1997; *Hadrovics L.*: Magyar és déli szláv szellemi kapcsolatok. Budapest, 1944; *Bori I.*: Egy kaj-horvát daloskönyv magyar eredetű verseiről. In: Tanulmányok a magyar–délsláv irodalmi kapcsolatokról. Újvidék, 1987; *Kurelac, F.*: Jačke ili narodne pjesme prostoga i naprostoga puka hrvatskoga po župah šoprunskoj, mošonjskoj i železnoj na Ugrih. Zagreb, 1871; *Juraj L.*: Jedna neobjavljena pjesma (jačka) iz zbirke Frana Kurelca. Narodni Kalendar za 1986. Budapest. Az ugyancsak közöletlen Rákóczi-ének magyar fordítása és összehasonlító kommentárjai sajtó alatt: Hungarológiai Közlemények (Újvidék), 2001.

SZIGETVÁR USTROMA

Nyugat-magyarországi horvát epikus ének

Jó uraim mostan mi megemlékezzünk,
Szigetnek várárul, jó Zrínyi Miklósrul,
Sziget várassának nagy-sok veszéssirül,
Utána elpusztult az magyar országunk.
Vólt nagy országgyűlés szépséges Posonban,
Együtt tanácskoztak ország urasági,
Magyari, meg német, horvát uraságok,
Köztük vala maga jó Zrínyi Miklós is.
Az nagy-sok urak közt nem vólt kit tanálni,
Ki Szigetbe menne, ottand bészárkózni.
Önmaguk közt ottand tanácsot tartottak,
Rá Zrínyi Miklósnak eképpen szóllottak:
„Haldd meg Zrínyi Miklós, te magad jól tudod
Minden állapotját, Sziget erősségit,
Szándékunk van téged hittel-választani,
Szigetbe hogy mennél, ottand bészárkózni.”
Legott Zrínyi Miklós maga is fölállott:
„Hála Istenemnek, az én Teremtómnek,
Hogy hisztek hűtlennek ez magyar országban,
Hogy ti nem lennétek, de engem próbáltok.”
Midőn el-ki menne jó Zrínyi Posonbul,
Küldettek királtul sok szép pattantyúkat,
Ólmot meg puskaport Szigetnek mentségbe,
Meg egyéb dolgokat hősöknek jutalmul.
Hogy ezt követően horvát földre értek,
Kit oly nagyon várt, az fiatal úrnak,
Az ő György fiának eképpen beszéle:

„El-be köll most térti erős Szigetvárba,
Minden hőseimmel várat megtartani.
Én jó kedves fiam, tudhatod magadtul,
Hogy Sziget várában lesz főmnek hullása.”
Mikoron el-betért kemény Szigetvárba,
Számos hőseivel, az jó hajdúival,
Mulatának együtt csak egy kis időig,
Együtt mulatának, egymást bátorítják.
Szétnézzvén Szigetbül egy nap kora reggel,
Mást se láttak ottand széles mezőségben,
Mind fehér sátrokat mind az négy égtájban.
Az átkozott terek Sziget ustromában
Mindet betemette Szigetnek árkait,
Földdel meg gyapjúval, átok janicsárok,
S ustromra indultak Sziget vára ellen.
Az átkozott gyapjú égni el nem kezdett,
Lett nagy szomorúság Szigetnek várában.
Egy átkozott német az falon áthágott,
Sziget erősségit menten elárulta,
Lőpornak rejtekit az tereknek elmondta.
Átok janicsárok legott falat ástak,
Szigetnek lőporát menten meggyújtották,
Egek alá szálltak sok sziget hősök,
Maradtak épségben alig háromszázan.
El fogjuk mondani – elejitül végig,
Nagy-sok hőseirül jó Zrínyi Miklósnak,
Bátorsággal álltak Szigetvár falain,
Éltük s fejük vólt is bátorságuk ára.
Zrínyi bizon látta Sziget veszedelmit,
Fölkiáltott ámde nagy-hatalmas hangon:
„Egyetlen Istenem, az magos egekben,
Az te szent kezeddal, ki mindönket büntetsz,
Ustromra indultak átok janicsárok,
Bátran rohamozzák az szigeti várat.”
Nagy ustromba kezdtek terek janicsárok,
Várasba beértek, magukat bevették.
Midőn péntek napján délebedet enne,
Zrínyi egybehívta sok hű vitézeit,
És hozzájuk akkor imígyen beszéllett:
„Költsük el étkünket, kedves testvéreim,

Leszünk e szobában holnap kiterítve;
A mi Istenünkkel, az ő hatalmával,
Jó kedvvel fogadjuk a mi halálunkat,
Mire esküt tettünk, keresztény hitünkre,
Ne féljük mi ittend a mi királunkat,
Ámde féljük Krisztust, királok királát,
Megvéd majd mindünket az gonosz pogántul,
Hát ne panaszkodjunk, jó kedvvel mulassunk.”
Zrínyi Miklós pedig szombat pirkadatkor
Könny selem köntöst magára felöltött,
Az fénylő szablyáját majd erre övezte,
Az tatár szürkéjét maga mellé vette,
Így aztán indultak az ő hőseihez,
Majd kezibe vette ő harci kopjáját,
S imígyen szóla szigeti hősökhez:
„Jó kedvvel induljunk, kedves testvéreim,
Ne hagyjuk, hogy reánk könnyen vadásszanak,
Akár fürjecskére, reánk vadásszanak,
Hanem nagy-jó kedvvel ragadjuk szablyánkat,
A mi Istenünkről meg ne feledkezzünk.”
Jézust kiáltottak jó szigeti hősök,
Az kaput kitárták, Zrínyi nekiindult,
Amerre csak lépett, sok fejek lehulltak.
Ám az janicsárok legott rárohantak,
Mint midőn az égből sűrű eső hullik,
Janicsár puskákból golózápor hullik,
Nagy-sokat meglűttek szigeti hőökből,
Alig is maradtak, aztán megfordultak,
Másodjára szólott nekik Zrínyi Miklós:
„Mostand, jó vitézek, jó kedvvel induljunk,
Mi igaz hitünkért jó kedvvel meghaljunk,
Mi Urunk, Istenünk, megsegít majd minket.”
Aztán Zrínyi Miklós harmadszor elindult,
Sok jó vitézivel, igaz hőseivel,
Átok janicsárok mind rájuk rohantak,
Szigeti hőöket mind meg-le lűtték.

JUNG Károly fordítása

RÉGI MAGYAR ÉS MAGYAR VONATKOZÁSÚ KÖNYVEK A SZABADKAI VÁROSI KÖNYVTÁRBAN

KUNKIN ZSUZSANNA

A száztíz éves és mintegy 270 000 könyvvel rendelkező szabadkai Városi Könyvtár régi és ritka könyveinek gyűjteményével, mely hat évszázad kiadványaival rendelkezik, a vajdasági népkönyvtárak sorában az első helyen áll. Az ötezer címszót tartalmazó régi gyűjtemény tizenöt nyelvű, és világviszonylatban is több ritkasággal dicsekedhet.

Amikor egy könyvtár különgyűjteményeiről beszélünk, főleg amikor a régi és ritka kiadványokról van szó, nem a példányszám, hanem az állomány tartalma a mérvadó. A régi és ritka könyvek részlegében hat ősnymtatvány (a XV. század nyomdatermékei), 154 XVI. századi, 184 XVII. századi és több ezer címszó van a XVIII. és XIX. századból. Ha tudjuk, hogy az ősnymtatványok a Gutenberg találmánya utáni időszakból, tehát a XV. század második felétől 1500. december 31-éig láttak napvilágot, és hogy egy-egy kiadványt ötszáz példányban adtak ki, meg ha számba vesszük, hogy azóta hány háború, tűzvész, árvíz, máglyaláng és tudatlanság pusztított – akkor hat ősnymtatvány egy népkönyvtár típusú intézményben számottevő állományegyüttest jelent. Ezenkívül a XVI. századi gyűjteményben olyan ritkaságok vannak, amelyeket megirigyelhetne néhány nagynevű európai könyvtár is, mint például a párizsi Bibliotheque Nationale azt az 1509-ben Párizsban kiadott, tehát a francia fővárosban helyismereti könyvet, ami ott nincs, de Szabadkán, a Városi Könyvtárban van. Ottjártunkkor 1989-ben 12 millió könyvet tartottak számon, azóta biztosan számottevően gyarapodott állományuk. Könyvtárak a XIV. század második felében alakult meg, egy évszázaddal a nyomtatott könyvek kora előtt. 1536-tól kapja az országban nyomtatott könyvek köteles példányait. A szabadkai Városi Könyvtár régi és ritka könyveinek osztályán van egy postincunabulum, könyvtári nyelven még vetustissima (az ősnymtatványkor utáni

régiség), melyet a párizsi Thielman Kerver adott ki. Ez a nyomdászati remekmű VIII. Bonifác pápa reguláit tartalmazza, melyről kiderült, hogy hiányzik a párizsi nemzeti könyvtárban, pedig meg kellene hogy legyen állományukban, hiszen helyi kiadványról van szó. Ottjártunkkor megtudtuk, hogy VIII. Bonifác pápa 1509-es párizsi kiadása csak a svájci Arauban, az angliai Cambridge-ben, az ausztriai Klosternenburgban, a franciaországi Niort-ban és Strassbourg-ban meg Németországban Nürnbergben van csak meg; összesen hat példányról tudnak. Mondtuk is az ott dolgozó bibliográfus kollégának: tegyen vesszőt Párizs-bibliográfiájukban a hatodik példány után, és írják be, hogy van a világon egy hetedik is Szabadkán.

A XVII. századi gyűjteményben van egy filozófiai mű, Baruch de Spinoza (1632–1677) Descartes filozófiájával foglalkozó latin nyelvű könyve, melyet még Spinoza életében 1663-ban Amszterdamban adtak ki; világviszonylatban is ritka kiadvány. Így sorolhatnánk tovább a ritkaságok százait, de ez a felsorolás túl nagy vállalkozás lenne, hiszen a bőség zavarba ejtő, mert a könyvkiadás kiváló termékei közül, ahol képviselteti magát a német, az olasz, a svájci és a holland ősnymdászati manufaktúra remekbe szabott ritkaságaival, nehéz kiemelni a legjobbakat.

XV. SZÁZAD

Ezúttal a régi magyar és magyar vonatkozású könyveket elemezzük a szabadkai Városi Könyvtár különgyűjteményében. Magyar vonatkozásokat már az ősnymtatványtárunkban találunk, mégpedig abban a gazdagon illusztrált inkunabulumban, melyet Hartmann Schedel (1440–1514) német orvos *Liber cronicarum* címmel 1493-ban adott ki latin nyelven Nürnbergben Antonius Koberger kiadónál és nyomdásznál. Ez a világkrónika az emberiség történetével foglalkozik a bibliai teremtéstörténetől kezdve egészen addig a korig, melyben a mű napvilágot látott. Bár 1492-ben már Kolumbusz kikötött az amerikai partoknál, a világraszóló történelmi esemény még nem került be a Schedel-krónikába. Tehát, az újkor küszöbén született, de még a középkor jegyeit magában hordozó könyvről van szó, melynek kultúrtörténeti értéke felbecsülhetetlen.

A történelmi eseményeket leíró szövegrészeket is mint a bibliai történeteket is fametszetek teszik érthetőbbé és plasztikusabbá. A bibliai szereplők után uralkodók, hadvezérek, tudósok, egyházi személyek, írók, költők portréi is szerepelnek az ókortól egészen a könyv megírásának idejéig. Két térkép is gazdagítja ezt a kultúrtörténeti művet. A térképek Nicolaus Cusa (1401–1464) térképeinek leegyszerűsített vázlatai. Az Európát ábrázolón többek között Buda (Ofen), Dubrovnik (Ragus), Senj (Zeng), Belgrád, Nagyvárad (Wardem)

is fel van tüntetve. Schedel doktor az évszázadokon át észlelt és regisztrált természeti jelenségeket is feljegyezte krónikájában, pl. az üstökösök megjelenését, a nap- és holdfogyatkozásokat, tűzvészeket, sáskajárásokat. A Schedel-krónika nemcsak hogy a XV. század leggazdagabban illusztrált ósnyomtatványa (fametszeteinek száma 1809), hanem a földrajz- és várostörténet-kutatók legértékesebb forrásmunkája az újkorban. A Világkrónikában jelennek meg először Európa és Közel-Kelet középkori városképei. Természetesen nem minden városkép hiteles, sokuk a fantázia szüleménye. Buda látképe igen megbízható, sőt a kutatók Mátyás király híres könyvtárszobáját a budai vár egyik épületrészében is látni vélik a metszeten, mely a krónika CXXXVIII b és CXXXIXa oldalon látható. A fametszeteket Wilhelm Pleydenwurf és Michael Wolgemuth készítette. Ez utóbbinál tanult Albrecht Dürer (1471–1528) fiatal korában. A Világkrónikát kiadó és nyomtató Koberger (1440–1513) az európai nyomdászat legkiemelkedőbb művelője az újkor küszöbén jó összeköttetésekkel rendelkező üzletember, aki kapcsolatban volt az európai nyomdászokkal Bázeltól Lübeckig, Lyontól Magyarországon keresztül Erdélyig, ahonnan valószínűleg megrendelte a városképek vázlatait, melyeket ezután Nürnbergben fametszésre előkészítettek.

Ahogy a városképek egy része a fantázia szüleménye, úgy a történelmi eseményeket illusztráló portrék is. A magyar történelem nagyjai és koruk aránylag nagy teret kaptak a könyvben. Időrendi sorrendben a CLXXXVIb oldalon foglalkozik először a Schedel-krónika történelmünkkel, mégpedig Szent Istvánnal kezdve. A gazdagon illusztrált oldalon IV. Henrik bajor herceg, mellette leánya, Gizella királyné, majd István király és fiuk, Szent Imre portréi. A CLXXXVIIa oldalon ismét Szent István és fia, Szent Imre meg Szent László portréi, és mindhármuk rövid életrajza. Továbblapozva a Schedel-krónikában a CCXXXVa oldalon László (1375–1414) nápolyi király és magyar trónkövetelő uralkodását és Zsigmonddal való viszályait olvashatjuk László fametszetes portréja mellett. A CCXXXIXa oldalon a következőket olvashatjuk: Sigismundus Caroli quarti romanoy imperatoris filius . . . Tehát Zsigmond (1368–1437) magyar királyról és római császárról van szó, akinek életét egy egész oldalon taglalja a Világkrónika. A CCLa oldalon V. László (1440–1457) magyar és cseh királyról olvashatunk, aki a Habsburg-házból származó Albert királynak és Zsigmond király leányának, Erzsébetnek volt a fia. Mivel atyja halála után született, Posztumusz Lászlónak is nevezik. Ő fejeztette le Hunyadi Lászlót. Schedel a király életútját egészen Prágában bekövetkezett haláláig taglalja. Itt is a szövegrész a király portréjával van illusztrálva. Mátyás király (1443–1490) uralkodásáról és hadjáratairól a CCLIIa és a CCLIIIa oldalon olvashatunk és végül, a háromszáz lapos könyv CCLXVIIIb oldalán Magyar-

ország földrajzával, a következő CCLXIXa oldaltól teljes három oldalon foglalkozik Magyarország történelmével.

Visszatérve a CCLIIa oldalhoz, itt Sabatz városképe fontos magyar vonatkozású történelmi eseményt illusztrál.

A XV. században a mai Šabac helyén Zaslon nevű település állt, melynek nevét 1454-től említi a történelem. Miután a törökök elfoglalták Szerbiát, 1470-ben Zaslon helyén II. Mohamed szultán idejében várost építenek. Isaković Isa bég fejlesztette az erődítményt, és Bügürdelen nevet adott neki. Idővel a város a törökök erős támaszpontja lett a Száván túli területek bevételehez. Korvin Mátyás 1476. február 15-én kiűzte innen a törököket, és elfoglalta a várost. A törökök később többször megkísérelték visszafoglalni a jól körülbástyázott erődítményt. Végül, Mátyás halála után, 1521-ben a város újból török kézre került. A vizesárkokkal és fafonatú védőfallal ellátott város képe fölött a Világkrónika részletesen beszámol a történelmi eseményekről. Egy ismeretlen költő még valószínűleg az események idejében versbe foglalta a történeteket, mégpedig olyan ihletettséggel, ami az irodalomtörténészek szerint arra vall, hogy az eposz szerzője vagy Mátyás seregéhez tartozott, vagy a harcoknak szemtanúja volt. A kéziratos elbeszélő költemény címe *Szabács megvétele* (mint *Szabács viadala* is szerepel). 1871-ben találták meg 150 sorát, töredékben. Hadd idézzünk pár sort belőle:

*Mely nagy harczolás volt Szabács alatt!
Menden ott vitzségét mutatta,
Mert királ ököt hozzá nügatta.
Egy idén nagy jeles strumlást tőnek,
Azzal magyarok jó nevet vőnek.*

XVI. SZÁZAD

Ha időrendi sorrendbe vesszük könyvtárunk régi állományát, a XVI. század könyvei között a latin mellett már német nyelvű kiadványokról is számot adhatunk. Ezek nemcsak tartalmilag fűződnek a magyar történelemhez, irodalomhoz és más tudományokhoz; a könyvek írói között már magyarok is vannak. Ebből a korszakból magyar nyelvű könyvünk nincs, viszont szó lesz egy tizenegy nyelvű szótárról a XVI. század végéről, melyben már magyar szöveg, ill. magyar szavak is vannak. Ebben az állományegyüttesben külön figyelmet érdemel a magyar történelem egyik főforrása és a legteljesebb Mátyás-portré *Antonius Bonfini Rerum Ungaricarum Decades quator cum dimidia* című műve 1581-ből. Antonius Bonfini (1427–1503) az olaszországi Patrignóban született, Padovában és Rómában volt tanár. Széles műveltségű tudo-

mányos kutató volt, aki a klasszikusokból való fordításaival európai hírnevet szerzett. 1460 táján ismerkedik meg Olaszországban Beatrixszel. Mátyás király 1485-ben tudósai körébe hívta. Egy évre rá már Beatrix királyné felolvasója és Mátyás történetírója lett, majd megbízást kapott tőle Magyarország történetének megírására a hunoktól kezdve a maga koráig. A monumentális négyrészes mű csak a király halála után, 1495-ben készült el II. Ulászló költségén. A könyv több kiadást ért meg a XVI. század első felétől kezdve. Heltai Gáspár Kolozsvárott 1565-ben adta ki. Zsámboki János, aki újonnan megtalált részekkel bővítette, 1568-ban helyezte sajtó alá. Frankfurtban a XVI. század nyolcvanas éveiben két új kiadása is volt. A szabadkai Városi Könyvtárban az 1581-es latin és az ugyanabból az évből való szintén frankfurti német fordítás is megvan *Ungerische Chronica* címmel.

Werbőczy István (1458 körül–1542) neve a Mátyás utáni köznemességi mozgalmakhoz szorosan kapcsolódik. A mozgalom egy nemzeti irányú humanizmus hordozója, mely erősen jogi színezetű, deákos magyarságnak is nevezik. Werbőczy Budán és több nyugat-európai városban tanult. Jól tudott görögül és latinul. Kiváló teológiai és bölcséleti ismereteiről az is tanúskodik, hogy 1521-ben, amikor Wormsban járt a törökök elleni harcokra szükséges pénzsegély kieszközlése érdekében királyi követként, találkozik Lutherrel, és vitába bocsátkozik vele. Werbőczy nagyban befolyásolta II. Ulászlót uralkodói tevékenységében. Rendszerbe foglalta az akkori törvényeket *Magyarország szokások jogainak hármaskönyve* címen. Eredeti latin címe (első kiadása 1517-ben volt) *Tripartitum opus juris consvetudinarii incliti Regni Hungariae*. A törvénykönyv nem került királyi kihirdetésre, de már a XVI. század második felétől mindenütt alkalmazzák. Több kiadást ért meg. 1565-ben lefordították magyarra. A *Tripartitum* a későbbi *Corpus juris* alapja lett. A szabadkai Városi Könyvtárnak a bécsi 1581-es kiadása van meg. A XVII. századi kiadások közül könyvtárunkban a következő kiadások vannak meg: a debreceni, már magyar–latin kétnyelvű (1611-ből), a bécsi latin nyelvű (1628-ból), a lőcsei magyar–latin (1637-ből)¹ és a nagyszombati latin (1696-os kiadás), mely már a teljes *Corpus jurist* tartalmazza.

A második jogi szakkönyvünk a XVI. századból Baranyai Decsi János (Johannes Decius Barovius Csimor) munkája. A Tolna megyei Decsen született 1560 után. Tolnán, Debrecenben, Kolozsvárott, Wittenbergben és Strassburgban tanult. Doktori disszertációját 1591-ben védte meg Strassburgban. Munkájában rendszerbe foglalta a filozófiát, ezen belül a matematikát és fizikát is. Sokoldalú tudós, humanista történetíró, költő, műfordító volt, aki görög–latin–magyar változatban kiadta Erasmus ötezer szólásmondását; megírta Erdély történetét. Jogi kézikönyvet írt *Syntagma institutionum juris imperialis ac Ungarici* címmel, melyben összehasonlítások útján taglalta a magyar és római

jogot. Művének első kiadása megvan a szabadkai Városi Könyvtár különgyűjteményében, melyet 1593-ban Kolozsvárott adott ki ifj. Heltai János nyomdájában. Ezt a ritka jogi munkát számos fametszet díszíti.

A XVI. századi állományban van egy ritka kiadvány, mely az ismert középkori albán fejedelem Castriota Györgyről (1403–1468) szól, kit Skender bég néven tart számon a történelem. A könyvet 1568-ban Velencében adták ki *Historia del magnanimo et valoroso Signor Georgio Castrioto, detto Scanderbego* címmel olasz nyelven. Skender bég híres törökverő volt, aki I. Ulászló magyar királlyal 1444-ben kötött szövetséget. Sikeres történelmi szerepét és sikeres hadjáratait melyeket haláláig vezetett a törökök ellen, II. Mohamed szultán 1461-ben kénytelen volt elismerni és mint Albánia fejedelmét tisztelni. A XVI. századi kiadványok visszatérő témája a török uralom és a hódítók elleni harc volt. A szóban forgó könyv, melyben I. Ulászlón kívül más magyar vonatkozás is van, mint pl. a Hunyadiak szereplése, még ma is érdekes forrásmunkának számít, hiszen ismert középkorkutatónk, Rokay Péter nemrég örömmel forgatta. Olyankor, amikor a könyvtáros ritka könyvvel tud szolgálni a kutatóknak, maga sem tudja megállni, hogy bele ne nézzen az anyagba, még akkor is, ha olaszul nem tud. Annyit azonban megért, hogy élvezettel fedezze fel ez esetben a törökverő Skender bégről szóló könyvben a következőket: „Hunniade Capitano di gran nome . . .” (209a oldal).

Magyar szöveget, ill. csak magyar szavakat és szókapcsolatokat csupán egy XVI. századi könyvünkben találunk, a Calepinus-féle tizenegy nyelvű szókönyvben, melyet Bázelen nyomtattak ki 1590-ben. A szótár 1973 oldalt foglal magában, szerkesztője Ambrosius Calepinus (1435–1511) olasz Ágoston-rendi szerzetes. Az *Enciklopedia Italiana* szerint ő volt a XVI. század legnagyobb nyelvésze és lexikográfusa. A szókönyv első kiadása egy latin nyelvű tárgyi szótár volt 1502-ben, később bővítették ötnyelvűre, végül tizenegy nyelvű szótárrá terebélyesedett. Lyonban jelent meg 1585-ben az a kiadás, melyben már magyar nyelvi értelmezések is vannak. A magyaron kívül ebben a kiadásban először jelentkezik a lengyel és az angol. A latin–héber–görög–francia–olasz–német–belga–spanyol–lengyel–angol–magyar szótár rendkívül érdekes magyar nyelvtörténeti anyagot tartalmaz. A Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond szerkesztette *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* (Bp., 1890) szövege, mely a régi magyar irodalom szókincsét öleli fel az első nyelvemlékünkötől a nyelvújításig, számottevő része Calepinus szótárából származik. A szerkesztők az előszóban külön megjegyzik, hogy a Calepinus-szótár 1592-es kiadásából merítették, és e szótárnak köszönve régi magyar szavakat mentettek meg a feledéstől.

Ezt a monumentális művet, mely világviszonylatban is ritka, Sebastianus Henricpetrus nyomtatta, a híres bázeli nyomdász. Itt mondjuk el, hogy Gutenberg találmányát és a könyvnyomtató szakmát a bázeli nyomdászok a XV.

század végére már annyira tökéletesítették, hogy az ottani nyomdászok az uralkodótól nemességet nyertek. Erazmus (1466–1536) egy ideig kizárólag Bázélban nyomtatta műveit. Híresek voltak ifj. Hans Holbein bázeli illusztrációi és az itt készített fametszetes címlapkeretek Erasmus művein. A brassói Honterus nyomda is Bázélból hozta felszerelését, sőt egy bázeli nyomdászt is magával vitt Hotnerus János a messzi Erdélybe.

XVII. SZÁZAD

A szabadkai Városi Könyvtár régi könyvei között a XVII. századi állományban még mindig kevés a magyar nyelvű könyv, a magyar vonatkozású kiadványok között azonban rendkívül fontos tudományos műveket találunk idegen nyelven, latinul, németül és franciául. A török–magyar háborúk 1395-től a XVII. század elejéig a témája annak a számos metszettel és térképpel ellátott műnek, melyet Ortelius Hieronimus (1543–1616) német író adott ki Nürnbergben 1602-ben és 1603-ban. A könyv mindkét kiadása megvan a Városi Könyvtárban, sőt a folytatások is 1615-ig. Rendkívül ritka kiadványok. A térképeken többek között megtaláljuk Szabadkát, Ludast, Madarast, Tavanikut. A városképek között kiemeljük Budát, Nándorfehérvárat, Szolnokot, Tokajt és Pápát mint a harcok színhelyét, melyeken a török csapatok helyzetét is berajzolták. Értékes és fontos német nyelvű kézikönyv. Ugyanezt a témát taglalja Nicolaus Reisner latin nyelven *Rerum memorabilium in Pannonia sub turcarum* 1603-ban Frankfurtban kiadott művében, ami az állományt szintén módfelett gazdagítja.

Kiváló értéként kezeljük Istvánffy Miklós (1538–1615) Magyarország történetével foglalkozó latin nyelvű könyvét a XVII. század elejéről. Istvánffy a padovai egyetemen tanult latin nyelvet. Rendkívül tehetséges nyelvész volt, aki több európai nyelvet beszélt. Külföldi tanulmányai után katonáskodott, később kancelláriai tisztviselőként dolgozott. Erdemeiért királyi tanácsosi és alnádori címet nyert. Mint költőt is számon tartja az irodalomtörténet, főleg alkalmi verseket írt. Jegyzeteket írt Thuróczy krónikájához, összegyűjtötte a XVI–XVII. századi kortörténeti munkákat. Fő műve a *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXVII*. Ez a kéziratos könyv a magyar történelemmel foglalkozik 1490–1613 között. 1598-ban kezdte írni. Nagyon lassan haladt az írással, majd 1614-ben abbahagyta. Végrendeletében a könyv kiadását Pázmány Péterre (1570–1637) bízta. Pázmány két kísérletet is tett a könyv kiadására, végül Anton Hierat költségén jelent meg 34 könyv *Pannoni Historiarum de rebus Ungaricis* címen. Nekünk ez az első kiadása van meg (Köln, 1622). A 35–37. könyv kiadatlan maradt. A monumentális történelemkönyv 852 oldalt tesz ki, és névmutatóval van ellátva, ami rendkívül fontos. Istvánffy forrásanyaga kitér

a diplomáciai eseményekre, hadi jelentésekre, Magyarország útvizonyaira, időjárására stb. Gördülékeny latinsággal megírt műve a mai napig használható.

A XVII. századi magyar vonatkozású könyvek között említésre méltó egy francia nyelvű, 1686-ban Kölnben kiadott könyvecske, a *Le royaume de la Hongrie* (A magyar királyság), mely a magyarok történetével foglalkozik a török hódoltság idején, valamint Han *Alt und neu Pannonia* (Nürnberg, 1686) 22 ritka metszettel.

Időrendi sorrendben érdemes belelapoznunk Jacobus Theodorus Tabernaemontanus (kb. 1520–1590) német orvos és botanikus *Neu Kreuterbuch*jába (Új füveskönyv), melyet 1687-ben adtak ki Bázalban. Ez egy igen jelentős, gazdagon illusztrált növényhatározó, melynek első kiadása 1588-ban volt, és legalább két évszázadon át használták fontos kézikönyvként. Kazinczy Ferenc és családja is használta a könyvet, erről a széphalmi Kazinczy-mauzóleumban bizonyosodtunk meg egy nemrégii nemzetközi könyvtárosi összejevetelkor. A füveskönyv végén tíz különböző regiszter található a növények görög, latin, arab, olasz, spanyol, francia, angol, lengyel, német, holland és más „barbár” nyelvek megfelelőivel. Érdekelt, hogy melyik az a barbár nyelv a mutatókban. Több ismeretlen növénynév között a következő „barbár”, ill. magyar név olvasható: golyakorom, gyeken, Isten faya, kapor, kewkewrchin (kőkörcsin), Teu sugorito fiu (fű), Torokbuza, Varyulab, zab stb. Tehát itt is még csak magyar szavakról beszélhetünk egy többnyelvű szótáron, illetve növényhatározón belül.

Régi és ritka állományunkat, igaz, hogy véletlenül folytán, de ma is gyarápíthatjuk. Hat évvel ezelőtt egy piacoló szabadkai férfi egy igénytelen külsejű, mondhatnánk rongyos fedelű kis formátumú könyvet hozott eladásra. Hamarosan kiderült, hogy Emmanuel Alvarus (Alvarez) (1526–1582) portugál nyelvész latin–szlovák–magyar háromnyelvű grammatikájáról van szó. Néhány napi kutatás után kiderült, hogy Alvarez ezen, Nagyszombatban 1688-ban kiadott könyve a magyarországi könyvészet számára ismeretlen példány, nincs meg egyik könyvtárunkban sem, nem is tudtak róla. Ez a felfedezés óriási sikerélményt adott a könyvtárosnak, hiszen megvételével ezzel a XVII. századi hungaricummal az összmagyar könyvészet gazdagodott.²

Egy kiváló műveltségű jezsuita bölceleti és teológiai író által szerkesztett enciklopédiával is dicsekedhet a szabadkai Városi Könyvtár, mégpedig Szentiványi Márton (1633–1705) jóvoltából, aki 1674-től a híres nagyszombati Egyetemi Nyomda vezetője volt, és Grazban, Münchenben, Bécsben meg Nagyszombatban tanított. Lexikonának címe: *Curiosa et selectiora Variarum Scientiarum miscellanea*. Művét, melyben a korabeli tudományokat taglalja, három kötetben 1689 és 1702 között adta ki Nagyszombatban.

Külön figyelmet érdemel Náray György (1645–1699) esztergomi kanonok énekszerző ritka kottás énekeskönyve, mely *Lyra coelistis* címmel szintén

Nagyszombatban jelent meg 1695-ben, még Náray életében. Az énekeskönyv mintegy 100 magyar, és közel 40 latin éneket tartalmaz. Kultúrtörténeti értéke komoly jelentőséggel bír. 1923-ban Harmat Artúr és Sík Sándor átdolgozásában a könyvből harminc ének újra megjelent. Hadd idézzünk most a Sz. István Királyrul való Enek-ből melyet a Gyo^enyo^erko^edyél Szu^ez Maria, Istennek Sz. Anyja dallamára kellett énekelni: „Sz. István Magyar Országának leg első Királya, Kit pogányság irtójának ugyan ez ország vallya, Es hogy igaz hitre nemzetu^enket vitte, mindenik o^etet áldgya.” A tizenöt strófás ének első királyunk életét és uralkodását mondja el; az első versszak lekottázva.

XVIII. SZÁZAD

A XVIII. században napvilágot látott könyvek között tulajdonunkban számos latin nyelvű, Magyarországon kiadott tankönyv van. Ezekén kívül a *Corpus juris* több XVIII. századi kiadása is megvan. Időrendi sorrendben első helyen említjük Szörényi László (1670–1752) *Vindiciae Sirmienses* című, Budán 1746-ban kiadott ritka könyvét, mely még ma is újat tud nyújtani a történészeknek. A sorban Czvittinger Dávid (1676–1743) lutheránus teológus által szerkesztett *Specimen Hungariae Literatae* című irodalomtörténete következik. Ez az első magyar irodalomtörténet, bár latin nyelven íródott, és Németországban adták ki, nélkülözhetetlen forrásmunkája a magyar bibliográfusoknak és irodalomtörténészeknek. Címe magyarul: A tudós Magyarország tükre. Czvittinger azzal indokolja munkájának megjelentetését, hogy az ő koráig már minden nemzet összegyűjtötte jelentős íróinak munkásságára vonatkozó adatait, csak a magyarok nem. A Specimen egyben válasz is volt Reinmann Jakab Frigyes véleményére, mely szerint „a magyaroknak már mindig olyan volt a természetük, hogy egy jó paripára vagy egy pusztá kardra többet adtak, mint egy érdekes könyvre”. Ez a kijelentés hazafias buzgalommal telített nemzeti becsületvédelemre ösztökélte Czvittingert, és sok küzdelem árán, megbízható kézikönyvek és források híján, de megírta irodalomtörténetét, mely végül az adósok börtönébe juttatta. Innen sikerült 1713-ban megszöknie és hazatérnie Magyarországra. Irodalomtörténete, mely német mintára készült, 296 írot említ betűrendben, vázlatos életrajzokkal és a művek felsorolásával. A szerzőkről rövid értékelést is ad. Érdekes, hogy dalmát, horvát és boszniai írók munkáit is beleszerkesztette magyar irodalomtörténetébe, viszont jelentős magyar írókat hagyott ki, mint pl. Zrínyit és Gyöngyösit.

Allományunkban a XVII. századi magyar könyvek között kronológiai sorrendben elsőként Pázmány Péter (1570–1637) *Igazságra vezérlő kalauz* című könyvét említjük, mely a hitvitázó fő műve. Első kiadása 1613-ban volt Pószonyban; nekünk az 1766-ban megjelent nagyszombati kiadása van meg. Régi

magyar nyelvezete gyönyörű. A század könyvterméséből továbbra is számottevők a magyar történelemmel foglalkozó művek latin nyelven, mint pl. Horányi Elek (1736–1809) *Rerum Hungaricarum*, Pozsony–Kassa, 1788 (első kiadás), valamint híres írói lexikona, a *Memoria Hungarorum* bécsi, 1776-os első kiadása. Nem szabad szó nélkül hagynunk Katona István (1732–1811) jezsuita történész évrendbe szedett és kritikai megjegyzésekkel ellátott alapművét, a *Historia criticát*, vagy Bél Mátyás (1684–1749) a század legjelentősebb földrajzi írójának ritka, négykötetes monumentális művét, a *Notitia Hungariae nova historico geographicát* (Bécs, 1735–1742). Figyelemre méltók még Kovachich Márton György (1744–1821) történész, egyetemi könyvtárőr kultúrtörténeti és történelmi forráskiadványai a század végéről és a XIX. század első éveiből.

A XVIII. század második felétől kezdve megjelennek azok a magyar szépirodalmi művek, melyek regényirodalmunk úttörő munkái voltak. Dugonics András és Gvadányi József ma már ritka, de nálunk jól megőrzött regényei is gazdagítják ezt a gyűjteményt.

A századvégi magyar kiadói tevékenység a XIX. század küszöbén kitér már a népszerű tudományos könyvek nyomtatására, így eljutottak az olvasókhoz azok a szakkönyvek, melyek a folyamatos polgárosodás elkerülhetetlen kísérői lettek. Itt emeljük ki az állományból Haeckel *A salétromfőzésnek legkönnyebb és legbiztosabb módgya* című szakkönyvét (Buda, 1783), Tolnay Sándor *Barmokat orvosló könyvét* (Pest, 1795) és Benkő Ferenc *Magyar mineralógiáját* (Kolozsvár, 1786). Végül még egy német nyelvű hasznos kézikönyvről szólunk, mely Magyarország statisztikájával foglalkozik: Schwartner Márton (1759–1823) *Statistik des Königreich Ungern*. Pest, 1798.

Ezzel négy évszázad magyar és magyar vonatkozású könyvtermését vettük számba. Munkánk közben természetesen foglalkoznunk kellett a korrallal, amelyben a kiadványok születtek és szerzőikkel, akikről elmondhatjuk, hogy sokoldalú, tanult, világot látott emberek voltak, akik szent célul tűzték ki maguk elé a művelődést, művelést és oktatást, mérhetetlen és bámulatos szorgalmukkal kitörölhetetlen nyomot hagyva műveikkel maguk után.

XIX. SZÁZAD

Eljutva így a XIX. század (könyvtárunkban 1867-ig gyűjtjük a régi magyar könyveket), a század elejéről hadd húzzuk alá az előbb elmondottak igazolására Budai Ézsaiás (1766–1841) filológus és történetíró életének egy-egy mozzanatát, pl. azt, hogy ő is mint az előző századok magyar írói és tudósai, több külföldi híres egyetemen tanult: ő Göttingenben nyert tudori oklevelet, majd Hollandiában és Angliában képezte magát. Fő műve, mely nálunk is megtalálható, *Magyarország históriája* három kötetben (Debrecen, 1805–1812). Ez

a munka az *Új Magyar Irodalmi Lexikon* szerkesztői szerint „gazdag anyagával és világos előadásával az első tudományos értékű magyar kézikönyv, noha stílusa régies”. Természetesen régies, és pont ez az, ami érdemleges és mi, régiségkedvelők, pont ezeket a patinás dolgokat szeretjük, és erre akarjuk felhívni az érdeklődők figyelmét. Most is idézni szeretnénk Budai Ézsaiás *Régi tudós világ története* című művéből, mely még 1802-ben jelent meg Debrecenben: „A’ XV-dik Század közepe táján az olvasni és tanulni szeretőknak mondhatatlan könnyebbségére, feltalálódott a’ Nyomatás mestersége, vagy a’ Typographia; mellyet, az írás után, az emberi elmének méltán legbetsesebb és hasznosabb találmányának tarthatni.”

Továbbra is a bőség zavarával küszködve a kiegyezésig terjedő könyvállományunkból csak rövid áttekintést nyújtunk régi magyar könyveinkről, melyek már természetesen nem annyira régiek és ritkák, de Vajdaságban viszont annak kell tekintenünk őket, fejet hajtvá értékük és patinájuk előtt.

Kezdjük a sort Diószegi Sámuel–Fazekas Mihály *Magyar fűvészkönyvével*, mégpedig annak első kiadásával, melyet Debrecenben adtak ki 1807-ben. A mű címe magáért beszél: *Magyar fűvész könyv*. Melly a’ két magyar hazábnan talátható növényeknek megismerésére vezet, a’ Linné alkotmánya szerént.

Érdemes kézikönyvünk ebből a korból Pápay Sámuel *A magyar literatúra esméretének* első kiadása (Veszprém, 1808-ból). Itt találjuk Berzsenyi Dániel verseinek első, pesti kiadását 1816-ból, majd következik Széchenyi István a *Lovakról, Hitel, Világ, Hunnia és Stádium, A’ Kelet népe*, valamint a *Magyar játékszínről* első kiadásai. Külön érdekesség Mokry Benjámin (1774–1826) *A’ régi Római nevezetesebb klasszikus írókon és ezen könyvnek ki-terjedéséhez szabott kritikán épült deák-magyar etymologiai lekszikon* (Pest, 1823) vagy Kassai József (1767–1842) *Származtató, ’a gyökerésző magyar-diák szó-könyv, a’ melj a’ magyar szokat gyökeröknél fogva nyelv-tanítólag, ’s itéletesen adja elé . . .* (Pest, 1835–1836). Még egy lingvisztikai gyöngyszem: Csató Pál (1804–1841) *A’ magyar nyelvbeli ragasztékok és sóképzők* (Buda, 1834).

A magyar irodalom klasszikusainak első kiadásait külön kell számba venni: Batsányi János, Czuczor Gergely, Vörösmarty, Táncsics Mihály, Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Petőfi fordításai (*A koros hölgy* és a *Robin Hood*), Fáy András, Tompa Mihály, Kriza János műveit, és a regényírók közül Kemény Zsigmond, Vadnai Károly, Jósika Miklós, Podmaniczky Frigyes meg Jókai regényeinek első kiadásait. Végül, de nem utolsósorban említsük meg azt a két hasznos kézikönyvet, melyeket Toldy Ferenc írt *A magyar nemzeti irodalom története* (Pest, 1851) és *A magyar költészet Zrínyiig* (Pest, 1854).

Nem szeretném, ha beszámolóim katalógusszerű jegyzékké válna, ezért lezárom a válogatást abban a reményben, hogy ha egyszer a szabadkai Városi Könyvtárnak pénze lesz, majd katalógus alakjában megjelentetjük kincseinknek teljes jegyzékét.

JEGYZETEK

- ¹ Idézet (41. szakasz): „Mit kell cselekedni, ha atyai ház ko^obo^ol csinált lészen, avagy sok ko^oltséggel építetet.” A 98. szakaszból: „Aszszonyi állatokat, a o^o Urok jószágából miképpen tehetik ki, és miképpen nem, és azoknak ingó bingó marhájokról.”
- ² Emmanuelis Alvari, e Societate Jesu Grammaticarum institutionum liber primus . . . Tyrnaviae, 1688

IRODALOM

Horváth János: *Szabács viadala*. Magyar Nyelv, 1955. dec.

Käfer István: *Az Egyetemi Nyomda négyszáz éve (1577–1977)*. M. Helikon, Bp., 1977

Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Radics Ferenc. Athenaeum, Bp., 1906
Régi könyvek és kéziratok. Bp., OSZK Könyvtartudományi és Módszertani Központ, 1974

Rónai Horváth Jenő: *Magyar hadi krónika*. Bp., 1895

B. Szabó György: *A régi magyar irodalom*. Magyar Tanszék, Újvidék, 1960

A FORDÍTÁS BÖLCSESSÉGE

Találkozások: Hamvas és Babić

J A R A R I B N I K A R

Fordítunk. Szüntelenül fordítunk, és fordításokat hallgatunk. Gyermekekünkkel kiskorában a legalapvetőbbeket is személyes nyelvére fordítva közöljük, gyakran ismételve egyes hangokat, s gyermeki találmányokat használunk az egyes gyermek számára fontos élettörténések megjelölésére, s tudjuk, hogy mindenkihez alkalmazkodnunk kell, nemcsak a gyermekhez, hanem a szeretett személyhez, szüleinkhez, nagyszüleinkhez, jó barátainkhoz, hangokat, megjelöléseket, tónust, intonációt keresve a könnyebb, illetve teljes megértés érdekében.

Szerte a világon fordítunk, hazairól idegen nyelvre, idegen nyelvről hazaira, annak tudatában, hogy a lényegét megcsonkítottuk, tudva, hogy a szilvaszemek hamvasságát durván eltüntettük. A leghűbb fordítás is híján van az eredeti nyelvi lélek hangszínének és intonációjának. Anya és gyermeke kapcsolata, az anya nyelvének a gyermek nyelvére való fordítás képességétől függ . . . A nemzetek közti megértés, közös fejlődésük, az elméleti gazdagodás s bölcsességbeli gyarapodás nem létezhet fordítás nélkül.

A legszámottevőbb károsodást épp szenzibilitásunkat kifejező szövegek szenvedik.

Minden vallás hordoz egy vágyat, tehát egy arra irányuló kísérletet is, hogy a vég nélküli isteni kreativitás nyelvét egyszerű, korlátozott emberi lény nyelvére fordítsa le.

Úgy gondolom, eddig még senkinek sem sikerült érthető nyelvre fordítania az Embert.

Tudta ezt Hamvas Béla, a könyvtárában évekig bújva a legrégebb s legújabb bölcsék sorait, a tudósokét, művészekét, s a szíve fájt, mert mindvégig azon tűnődött: vajon ki érthette őket? Amíg éltek, s azután? S ma? S hitvévé téve

azt, hogy léteznek, akik hajlamosak másfajta bölcsességhez s szenzibilitáshoz alkalmazkodni, szorgos méh módjára kezdte egybegyűjteni a legtehetségesebbek s a legokosabbak tömör kijelentéseit. Önmaga s mások előnyére fordított számos eredeti nyelvből. Így ajánlotta fel nekünk Antologia Humanáját, amelyet, mint más Hamvas-műveket is, Sava Babić ültetett át szerbre kifinomult éleselméjűségével s kitartó, türelmes munkával. A bölcsesség ötezer éve. Az ember lényegbehatolási képességének skálája, mértéke, mellyel fátylanként, rétegenként hántja le a finomabb s durvább függönyöket, amelyek a Lét Titkát fedik.

Hogy az ember kozmikus lény, ahogyan ma már a tudósok s papok egyaránt állítják, Hamvas Béla Antológiájában tisztán látható, Hermes Trismegistostól kezdve Cioranig. Benne idézetek szerepelnek a Montagne-ból, a Bhagavad Gitából, Plotintól, Eckhart mestertől, Erazmustól, Rousseau-tól, sőt Romain Rolland-tól is, akiről sokan meglepedeztek; s természetesen Dosztojevszkij és Shakespeare is képviseltettek a Föld sok más jeles alkotójával egyetemben.

Valóban, Hamvas ezt írja valahol: Amikor eszembe jut, hogy egy Tolsztoj is létezett, máris megkönnyebbülök. Mi is ezt érezzük Hamvas Antológiáját olvasva.

Sok fordítás lesz kiállításunkon. Ha önök is megtisztelik jelenlétükkel, kukkantsanak e fordítás fordításába.

KUBÁT Gábor fordítása

IRODALMI MÚZEUM

HOGYAN ÉS MIÉRT ÍRTAM TIBOLD MÁRTON CÍMŰ REGÉNYEMET?

MOLTER KÁROLY

Mindjárt száz éve, hogy Petőfi fölvette a magyar honvédruhát, és elesett Erdélyben a világszabadságért. S mindjárt fél százada, hogy két német nagypám – mindegyik volt negyvennyolcas honvéd – egymást multa fölül a magyar szabadságharc európai tündöklésének kiszínezésében. Egyik ősöm hallotta még Pozsonyban Kossuthot szónokolni. Dél-Magyarországon meséltek nekem olyan németek utódai, akiknek ősei 1785-ben települtek át a Rajna mellől és Zürichből a Bácskába, ahol a törökirtotta, lakatlan, mocsaras földet kellett benépesíteni. Apai ükapám, egyik bácskai elsőtelepes, II. József császár, a „kalapos király” alatt nyolc fiával kezdte a gyarmatosítást fekete-televény újhazájában. Kisgazdák, kisiparosok, később értelmiek vertek gyökeret az ősi magyar földben, a század végén már zenész is akadt közülük, végül édesanyám, egy falusi kovács felesége, olvasta már Schopenhauer¹ *Die Welt als Wille und Vorstellung*-jét is. És bár hibásan beszélt magyarul, mégis inkább magyar nép- és műdalokat énekelt a gyermekeivel. Mire a múlt század végén a népi öntudat nélkül élő németek közt egy félig magyar elemi iskolába kerültem, egyszerre kaptam az anyanyelvi német és az országos magyar műveltséget. Aztán a Bácskában akkor már nem is igen volt német népdal, csak a hősi és népi magyar. Ez utóbbiakat tanultam meg először, és nem is tudtam még, hogy akinek nyelvén énekelek, annak nemzetéhez tartozom.

A Habsburg-ház kétségtelenül azért hívott be annyi németet a török által kipusztított vidékekre, hogy Magyarországot körös-körül és a közepén németté tegye. De a magyarság XIX. századbeli hirtelen lendülete, műveltségének feszítő ereje meghiúsította a bécsi szándékot, a magyar föld géniusza másként határozott. Azért is nem renegát s nem janicsár, hanem két népi kultúra közt önkénytelenül és érdek nélkül választó lélek a regényem főalakja. Olyan, tudat

alatt magyarnak induló lateiner, akinek már a szülei is német nyelvű magyarok voltak. Gyermekkoromban az öregebbek közt nem volt ritka ilyen felemás, átmeneti lélek azon a területen, ahol – mint például szomszéd falunkban, Kucorán – ötféle nyelven beszéltek a különböző nemzetiségek: magyarul, németül, szerbül, szlovákul és kisoroszul. Azért mondta nekem egy atyámfia, amikor Londonba mehettem angolul tanulni, hogy hasznosabb volna, ha Kucorára, a szomszédba mennék tanulmányútra. S hány közép-európai, tapasztalt fő bölintott már akkortájt, hogy bizony, jól meg kell tanulni magyarul, mivel a Duna körül alighanem ez lesz a népek érintkezési nyelve.

Tízéves koromban jártam Bulkeszin, a Dél-Bácskában, egy Gerholt nevű rokonomnál. Vén, megrögzött racionalista volt ez a nagygazda, a francia enciklopédistákat falta németül, és a művelt paraszt érdeklődésével szólított fel, hogy beszéljek előtte magyarul, mert jólesik a fülének. S én magam a kovácsműhelyben magyar parasztlégények, zsellérek és kocsisok nyelvét hallgattam tiszta gyönyörűséggel . . . Íme, egy küzdelmes népnek, a magyar népszellemnek jóhangzásában és a magyar népjellem vonzásában lettem magyar gyermekké: magyar szegények közelében és az egyetemes szabadságért rajongó tömegek ígázatában! Ahogy Petőfi énekelte: „Ha nem születtem volna is magyarnak, e néphez állanék ezennel én, mert a legárvább . . .” A legmélyebb lelki romantika volt, hogy sok ezer német eredetű társammal együtt belenőtünk a magyar életbe, Szent István birodalmában, ahol a többnyelvű ország erőttöbbséget mondta ki ezer év előtt a királyi szó. Azután a színmagyar Kecskeméten végzett középiskola, utána a pesti magyar egyetem befejezte a zsenge gyermekkoromban megkezdett folyamatot: ezért később Párizsban is magyarul kuszálódtak álmaimban a gondolatok . . .

Váltott lelkek voltunk? Dehogy. „Lelket cseréljen az, aki hazát cserél”, őseink honcseréje után mi voltunk az első zajtalan, de határozottan asszimilációs nemzedék. Sem érdemnek, sem bűnnek nem tekintettük, én már a németes nevemet is magyarnak éreztem, s eszembe se jutott, miután soha föl se szólítottak rá, a névmagyarosítás. Ami ma a magyarországi németlakta területeken a hitleri világáramlat hatása alatt lefolyik, már a század elején megindult. Csakhogy az akkori megmagyarosodottak már a magyar műveltség boldog fiaiként közömbösen álltak a „Verein zur Erhaltung des Deutschtums im Ausland”² munkájával szemben, anélkül, hogy megfogytak volna tiszteletük az egyetemes és világraszóló német műveltség iránt. Szívük és lelkük már a magyar oldalon küzdött, annál is inkább, mivel szemmel láthatóan közeledett az első világháború, amelyben a magyarság léte és függetlensége volt végveszélyben. És aztán Trianonnal nemcsak a vérségi magyarság, hanem az egész áthasonult magyar világ is kérdésessé lett: Nagy-Magyarország szélein az asszimiláltaknak is el kellett bírniuk a kisebbségi ember nemzeti érzésének

próbatételét. A kisebbségi sorsban derült ki legvilágosabban, hogy melyik áthasonult újmagyar maradt örökké magyar . . .

Mert magyarnak maradni most már nem az uralkodó faj dicsőségét jelentette, hanem a kisebbségi elnyomatás balkáni válfaját: az üldözöttséget, a gazdasági elszegényítetést és a gyermekek reménytelen jövőjét. Szinte új honfoglalás volt a helyzet az imént megszerzett magyar jelképek mellett, s a *Tibold Márton*ok életregénye ilyen körülmények közt keletkezett. Ha üzleti okokból, érdekből olvadtak volna egykor a többségi magyar nemzetbe, saját nemzetiségüknek piszkos elhagyásával, akkor most siethettek volna a magyar környező népek karjaiba, ahová nemcsak várták őket, hanem bele akarták kényszeríteni. Az új impériumok bosszúérzése és mohó hatalmi vágya rohamos disszimilációt követelt, e sorok írójának fiait például nem akarta olyan magyar iskolába engedni, ahol apjuk már huszonkét éve tanított. Szerencsére a magyar műveltség óriási megtartó erőnek bizonyult, a vérséggel versenyző erőnek: a *Tibold Márton*-típus ebben a kisebbségi tűzben edződött tűzálló magyarrá. Magyar történelmi hagyományt szerzett, részesévé lett az egyéni magyarságon túl a nemzeti összeérzésnek, főként önvédelmének!

Természetes, hogy a *Tibold Márton* számos jelenete, részlete életrajzi eredetű. De az egész könyv, művészi milyenségétől eltekintve, bizonyíték akart lenni a mellett az európai tétel mellett, hogy a vér szava nem minden. A lelki ember is van annyi, mint a testi, sőt a bajban is fölér a könnyebben hanyatló, bár mássá lenni nem tudó természeti magyarsággal. Nehéz ma ezen vitatkozni, mikor a fajelméletek az egész régi kontinensen tudományos szint őlöttök már. De a magyarság története és helyzete az Árpádok óta igazolja, hogy kottából is lehet az ember jó magyar, nemcsak mint naturalista. Hogy hideg a fénye az ilyen szerzett és nemzedékeken keresztül még át nem élt magyarságnak? Hány kis és nagy kivétel cáfol erre a gyanúra, olyanoké, akiknél hó lett a fényből és energia. Olyan az egész asszimilációs folyamat, mint a csillagporzás: az égitest, amely befogadta az idegen anyagot, magába is olvasztja. A magyar és finn sok germán elemet dolgozott fel magába, lehet, hogy módosult is ezáltal, de népi és nemzeti jellege sohasem került komoly veszélybe a beolvasztás által.

Komikus, igaz, ha a jövevény nagyzási hóbortba esik, és hirtelen jobb magyar szeretne lenni, mint az egyszerű, ősi magyar. Talán jó néhány áthasonult túlbuzgalma okozta a sok vitát, mely az asszimiláció körül folyik a mai általános fajzavarban. A híg- és mélymagyarság vitája is innen kezdődött. Azonban aki becsületes szándékkal és fenntartás nélkül élte át a magyarodást, aki nem akart új és jobb törvény lenni a meglevő ezeréves helyett, az nem vitatkozik, inkább megélt életét állítja oda érvek: íme, ez történt velem! Az élet a perdöntő érv az igazság serpenyőjén, nincsenek világnézetes szemellenzői, nincsenek rögeszméi, csak szürke hétköznapjai és nehezen kiküzdött ünnepei, több a

tévedése, mint a rajongása, több a szenvedélye, mint a szerelme. Az élet embereket fejleszt, nem az eszmék szörnyetegeit. Igaz, a regényekben ilyenek is vannak, de lám, Tibold Márton helytállása egyrétű és szimpla, nincs neki „quos ego”³ póza, nem a magyarság mellett, hanem *abban* vívja meg a közösség harcát, s közben elvész a magyar mély- és középrétegben, mint a hal a vízben. Egyrétűsége megrakódik aztán, amint évgyűrűi szaporodnak, egész népe bújával és örömeivel s népével egyszerre, egyetlen emberöltő alatt eljut a gyermekkori „hígmagyság”-ból az olcsó, jelvényviselő hurrá hazafiságból a kecskeméti hallgatag paraszt, vagy az erdélyi magyar kisebbségi huszonkét év férfivá érlelő „mélymagyság”-ába.

Magyarország szétदारabolásakor, 1918-ban Tibold Márton székely nőt vesz feleségül, tehát az ungarissimi ungarorum⁴ közül házasodik. S mint a magyar nyelv tanára áll elébe a nemzetietlenítő román fürgetegnek. Író lesz egy nyelven, amelyet nem egészen édesanyjától tanult, és jól tudja, hogy nem ő az első, kivel ilyen csuda megesett. A legnagyobb csuda maga az élet, amelynek bármily könyv csak halvány visszfénye lehet. Az élet sima egymásután, a gondolat görkse utánérzés, melynek meggyőző ereje mindig halványabb a keringő vér melegénél. Amíg életünk és halálunk egyformán az erdélyi hazáé, a magyar műveltség asszimiláltjai még egyre jók az európai rendeződni akaró összevisszaságban: cáfolhatatlanul bizonyítják a magyarság finom vonzóerejét, az ősi magyar fiatalos élet erejét, azt a mágiát, mely árából turánit alakít, mégpedig erőszak és zökkenő nélkül. S végső eredményképp még annak is bizonyítékai, hogy az európai ember mennyire azonos már, hiszen németből játszva magyarrá lehet valaki anélkül, hogy értékéből, emberségéből és becsületéből jottányit is veszített volna. *Tibold Márton* feje fölött annyiféle nemzet repülője zúgott már el, s ezek a gépek – mióta Issy les Moulineaux-ban Blériot-t látta repülni – csak növelték kontinentális vagy egyetemes jóérzését.

Mert már nemcsak a jót és rosszat, hanem a nagyszerűt is elsősorban magyarul érzékeli. Fiai pedig már csak a családfán veszik észre, hogy németek is voltak őseik között.

JEGYZETEK

¹ Schopenhauer – Arthur (1788–1860) német filozófus *Die Welt als Wille und Vorstellung* című művének magyar címe: *A világ mint akarat és képzet*.

² Verein zur Erhaltung des Deutschtums im Ausland – fogjunk össze a külföldön élő németiség megtartására.

³ Quos ego – majd adok én nektek!

⁴ Ungarissimi ungarorum – a legmagyarabbat a magyarok közül.

A VIDÉKI STRATÉGIA ÍRÓJÁRÓL

BORDÁS GYŐZŐ

Nem könnyű megválaszolni a kérdést, mit mond a mai olvasó számára Molter Károly neve. Nyilván csak a legszűkebb „szakma” tud róla valamivel többet, s ismeretünk akkor is legfeljebb a joggal Verbász-regénynek titulált *Tibold Márton* címűre korlátozódnak, s talán a *Metánia RT-re*, amelynek ajánlásában olvashatjuk, hogy a regényben „jókedvű Anjja, harcos Nénje és komoly Öccse árnya jár”. De az életrajznál ne sokat időzzünk, mert majd idézni szeretnénk Balogh Edgár szócikkét a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* harmadik kötetéből (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1994), viszont itthoni elhallgatásának több oka is van. Mindenekelőtt, hogy itt született ugyan, de 1913 óta Marosvásárhelyen élt, és még Szenteleky Kornélnak sem sikerült megnyernie ahhoz, hogy tartsa fenn a kapcsolatait szülőhelyével. Tudtunk szerint csak a *Vajdasági Írás* közölte tőle írást 1928 karácsonyán, s aztán semmi többet. Az pedig már csak a filológia számára mondhat valamit, hogy amikor 1972-ben e sorok írója fölkereste, örömmel egyezett bele, hogy a *Magyar Szóban* közöljük az akkor frissen megjelent *Komoly korunk derűje* című anekdotakönyvének a Verbászra, a Bácskára és a szélesebb szülőhazára vonatkozó írások csokrát.

Az okokat kereshetjük ugyan, de választ ad rá Marosi Barna, az író fia egy hozzánk intézett 1982-ből, Molter halála utáni levele, amelyben ezt írja: „Ténynek tekintette, az is lehet, hogy eleve magától értetődőnek találta ízig-vérig erdélyinek, vásárhelyinek érezte lelkileg magát. Erről beszél különben egy hosszabb interjúban, amelyet feleségemmel (Marosi Ildikóval), tehát a menyével folytatott, a szöveg a *Közelségekben* (Kriterion, 1974) jelent meg. Valószínűleg nem került el hozzátok ez a kötet, ez a kötet se. Olyan keveset tudunk mi is rólatok, olyan esetleges az, hogy egy-egy vajdasági, újvidéki könyv

a kezünkbe kerül. Egyszóval, Verbással minden kapcsolatunk szigorúan családí volt . . . Rajtuk kívül csak Herceg Jánossal van kapcsolatunk, járt nálunk kétszer is, vele levelezek. Mással senkivel. És most megszólalt mégis valaki. Aki verbászi! Hát persze, hogy meglepetést okoztál. Kellemes meglepetést okoztál már előbb az írásoddal is, és ezt mindenfajta udvariaskodás és elfogultság nélkül írom neked: mert tájékozott volt a szöveg, megfogalmaztál egy merőben új megállapítást, megrajzolva egy műfaji ívet Mikszáthtól Örkényig, és aztán a legelső értékelés és végtisztességtéves volt az írásod halála után a szülőföldjén. (Arra nem tudnék válaszolni, miért alakult úgy, ahogy alakult az Apám viszonya annak idején Szentelekyékkel, föllapoztam most a Bori Imre cikkében említett levelet, leveleket, megkerestem a *Helikon*ban az Apám beszámolóját, de mindezek még nem magyarázzák a kapcsolatok minimális szintjét és hűvösségét.)”

Ennyit a terjedelmes, sok apró részletre is kitérő, 1982. március 3-ai keltezésű levélről, illetve még csak egy mondat belőle, amelyben Marosi Barna, aki egyébként elsősorban riporterként ismert a romániai magyar kulturális életben, még megjegyzi: „A *Tibold Márton* ellenére, Apám elsősorban kritikus és tanulmányíró volt, a *Buborékharc* nagyon szűk válogatás a publicisztikákból . . .”

Talán éppen ez a mondat világít rá számunkra, hogy a meny, Marosi Ildikó, maga is neves szerkesztő, néhány évvel ezelőtt miért találta fontosnak beindítani Molter Károly műveinek újrakiadását, hiszen „Molter Károly elfelejtett szövegeiben, kritikáiban, jegyzeteiben, tanulmányaiban nemcsak a kortárs írókat, költőket, novellistákat fedezhetjük föl: sokkal inkább a születő erdélyi irodalmat . . . Áprilyt (aki akkor még Jékelyként szignált), Tompa Lászlót, Reményik Sándort, Olosz Lajost, később az angyali Dsidát, a keleti állomáson Kuncz Aladárt, Tamási Áront, Karácsony Benót . . . Volt egy évtized, amikor mindegyik kezdő volt, egykönyves, induló fiatal . . . Molter nemcsak a transzszilvanistákat mutatta be, bátorítva őket, hanem a háttérvilágukat is föltérképezte: szeretete és támadta a Szépmíves Céhet, a rangot adó Erdélyi Helikont, a Pásztorotzuet, a Cimborát, a zászlós várat, Marosvécset, elegánsan ítélezett a vidékiesség elkerülhetetlen tünetei fölött, vitatkozott a könyvkiadás mércéivel, indulatosan sürgette a fiatalok befogadását, hiszen ajtót nyitni számunkra a jövő kérdése volt; ugyanakkor minden írása a kisebbségellenes, mostoha bukaresti kultúrpolitikát marasztalta el, a vidéki stratégia-nélküliséget, a kisebbségi intézményrendszer támasztalanságát, a hatalom gátlástalanságát, idézzük a molteri szójátékot, a »balkáni mosolyt« . . .”

Nyilván nem véletlen, hogy amikor ezeket a sorokat olvassuk, eszünkbe jut mindaz, amit ma teszünk, az irodalomtörténet-írásunk, a lexikonkészítésünk, a délvidéki olvasókönyv életre hívása: lapozzunk bele Molter Károly eddig megjelent tanulmány- és esszégyűjteményének eddig megjelent három köte-

tébe, s meglátjuk, ugyanezek a kérdések izgatták Szentelekyt és Szirmait, B. Szabót és Herceg Jánost, hogy most csak a már nem élőket említsem. Tanulmányos tehát a most előttünk is kibontakozó Molter-életmű, amelyet még csak teljesebbé tesz levelezéseinek eddig kezünkben tartott két kötete, amely az 1914 és az 1932 közötti időszakot öleli föl (egyelőre). A sorszámozás révén azt is tudjuk, hogy több mint hatszáz levélről van szó. Számunkra az is érdekes, hogy akkoriban, a tízes és húszas években sűrűn járt a posta Marosvásárhely és a szülői otthon, Verbász között, s mintegy kuriózum, hogy az első Molter-levél Belgrádban fogalmazódik meg, későbbi feleségéhez, Marosi Zsófiához, és így hangzik: „Miért nincs itt, kis sasfiók? A szerb lányok lehet, hogy illedelmesebbek, de nem olyan huncutok, mint Maga! Legyen jó!” (Belgrád, 914. VI. 1.)

S amikor ez a levél itthoni tartózkodása folytán a szerb fővárosban megfogalmazódik, Molter – huszonnégy évesen – már Marosvásárhelyt a Református Kollégium magyar–német szakos tanára. Íródinasztiává kinőtt családjának a tagjai is ma édesanyjuk lánykori nevén lettek ismertek. S ezen a ponton akár kapcsolódhatnánk is Irodalmi Múzeumunkba átvett Molter-íráshoz, amely bevallom, nem kis meglepetést okozott, hiszen amíg az *Erdélyi argonauták* (Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2000) és az azt követő *Erdélyi rozsda* tanulmány- és esszékötet két előző darabjában nincs szinte semmi személyes jellegű írás, addig a múlt év őszi marosvásárhelyi könyvnapokra megjelent harmadik kötetben, *A keleti állomáson* címűben ott a *Hogyan és miért írtam Tibold Márton* című regényemet. A Marosi Ildikó szerkesztette kötet kakukktojása is ez az írás, mert a kötet egyetlen kéziratban maradt szövege, s keletkezésének évszáma is kérdéses, hiszen az időrendi besorolás folytán 1939 és 1941 között kellett keletkeznie.

A gyógykezelésen levő Marosi házaspárral, Ildikóval és Barnával csak telefonbeszélgetés révén tudtunk értekezni, s szerintük ez az önéletrajzi valloásnak is beillő írás minden bizonnyal egy Helikon- vagy Kemény Zsigmond-körútra készült szöveg volt, esetleg a Baumgarten-díj erdélyi tagjának a jelölése pillanatában születhetett. Tény viszont, hogy írásos formában nem jelent meg mindeddig. Marosiék viszont úgy vélik, egyvalami nem kétséges: ők 1943-ban „magyarosították” nevüket, azaz vették föl édesanyjuk lánykori nevét. S mivel erről említés nem történik, az írói megnyilatkozás megszületésének időpontja követi az egyéb írások időrendjét. S még valamire intettek szerkesztőtársként. Ha a Vajdaságban is egyszer napvilágot látna Molter Károly fő irodalmi műve, a *Tibold Márton*, csakis az 1944 előtt megjelent kötetek alapján közöljük, mert minden későbbi (romániai, magyarországi) „tarka” a szerkesztői beavatkozásoktól. És akkor e jegyzet legvégén idézzük Balogh Edgárt, az írói társat a lexikonból:

„*Molter Károly* (Óverbász, 1890. dec. 2.–1981. nov. 30. Marosvásárhely) – író, kritikus, irodalomtörténész. Marosi Péter, Pál és Barna apja. Kecskeméten érettségizett (1908), a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett magyar–német szakos diplomát (1912). A marosvásárhelyi Református Kollégium tanára (1913–45), majd a Bolyai Tudományegyetemen doktorált (1945), az egyetem német irodalom szakos professzora (1945–51). Tevékeny résztvevője az 1918 után önállóan kialakuló erdélyi magyar irodalmi életnek, 1920-tól a KZST tagja, a Zord Idő társszerkesztője, 1926-tól rendszeresen jelen volt a marosvécsi helikoni találkozókön, az Erdélyi Szépművés Céh irodalmi lektora.

Írói sajátossága a bácskai sváb kovácmester-családból örökölt 48-as magyar öntudat demokratizmusa: elutasít minden faji kizárólagosságot. A néptestvériség gondolata vezette a magyar októbrizmus radikális táborába, s írói pályáján a szociális haladás szószólója is lett. A marosvásárhelyi *Tükör* hasábjain kifejtett újságírói tevékenysége során (1918–25) »a helyi ügyek szinte észrevétlenül világproblémákká tágulnak és súlyosodnak« – írja fél századdal később a *Buborékharc* címen kötetbe foglalt esszékről Kovács János, a kétkedés fölényét értékelve e korai publicisztikában.

A szülőházból hozott gondolatvilágból indul a szépírói pálya is. A fiatal tanárnak az Erdélyi Helikon 10 éves jubileumára kiadott antológiában megjelent *A gomb* (1934) c. novellájában a hős vita közben leszakítja a hazafiaskodó alispán mentegombját, s míg az repatriál, a beszármazott az államfordulatkor helyben marad . . . A rejtett önéletrajznak tekinthető *Tibold Márton* (1937) c. regényről maga a szerző vallja, hogy a fajörület vérségeszméje hozta ki belőle: a svábból lett magyar regényhős hazafisága sokkal igazabbnak bizonyul számos törzsökös harsány nacionalizmusánál. Láng Gusztáv írja e mű egy későbbi kiadásával kapcsolatban: » . . . a Tibold Márton-féle humanista nemzetköziségnek egészséges népi hagyományai vannak, s hősünkben is egyre világosabb a felismerés, hogy a nemzetiségek problémájának megoldása elválaszthatatlan a társadalmi alapkérdésektől; hogy a faji góg mindig osztálygöggel, népellenes reakcióval párosul«. Nem véletlen, hogy az éles szemű Móricz Zsigmond a Kelet Népe szervezése közben erről a néptestvéri humánumról kér cikket a marosvásárhelyi tanártól, aki azt *Erdélyi vérkeveredés* c. alatt meg is írja (1941).

Az antifasiszta vonulathoz tartozik *Baj van Metániában* c. cikke a Brassói Lapokban (1933), mely a régebbi *Metánia* RT szatirikus-szürrealista regény logikai folytatásaként az uralomra jutott Hitler rendszerének a gázhalállal való borzalmas összefüggését jelzi előre. Nem véletlen, hogy az I. világháborút követő német humanista írók, egy Thomas Mann, egy Ernst Toller írásait bemutató, a szász Klingsor transzszilvanista íróit fogadó marosvásárhelyi tanár hamarosan a német nemzetiszocialisták támadásainak pergőtüzébe került.

Megkapta az Igaz Szó kritikai és irodalomtörténeti díját (1968), s érdemeinek előtérbe helyezésével a bírálóbizottság kiemelte, hogy írásaiban átfogóan igazolta szellemi haladásunk hasznos irodalmi pluralizmusát. Amit hirdetett és vallott, az a humánnum találkozása a Korunktól az Erdélyi Helikonig, a munkásotthon szociális tüzzű irodalmi életének felkarolásától A Hírnök katolikus irodalmi estjeinek méltatásáig vagy a népi-konzervatív Pásztortűz hagyományörző íróinak fogadásáig.

70. születésnapja alkalmából az Igaz Szó külön összeállításban ünnepelte tizenkét író megemlékezéseivel. Születésének 100. évfordulóján a Helikon időszerűnek érezte 1924-ben írt *Calais-i polgárok* c. esszéjét újraközölni, amely Georg Kaiser drámája nyomán »sok-sok önfeláldozást« követelt Erdélyünkben egy »meddő katasztrófavárás« helyett.

Munkái: *Harámbasák* (vígjáték, Mv. 1920); *Majdnem hősök* (novellák, Mv. 1925); *Özvegyország* (színdarab Lénauról, Mv. 1926); *Tank* (színmű, Mv. 1926); *Metánia RT* (regény, Kv. 1929); *Faluszerző* (kisregény, Brassó 1935); *Tibold Márton* (Kv. 1937, 2. kiadás 1958); *Bolond kisváros* (elbeszélések, Kv. 1943, 2. kiadás Kv. 1976); *Reformáció és magyar műveltség* (tanulmány, Kv. 1944); *Deutsche Literatur im XX. Jahrhundert* (egyetemi jegyzet, Kv. 1946); *Der Bürger in der deutschen Literatur* (egyetemi előadások, Kv. 1948); *Csaló is csalódik* (vígjáték, 1955); *Harci mosolyok* (karcolatok, elbeszélések, Mv. 1956); *Iparkodj, kisfiam!* (elbeszélések, Izsák József bevezetésével, RMI, 1964); *Szellemi belháború* (tanulmányok, cikkek, kromik, 1918–1944, RMI, 1968); *Metánia RT – Tibold Márton* (két regény, RMI, 1969); *Komor korunk derűje* (anekdoták, 1971); *Örökmozgó – Tank – Csaló is csalódik* (három színmű, RMI, 1974); *Buborékharc* (publicisztika, 1980).”

FÖLDINK, TIBOLD MÁRTON

Egy könyv lelkéről

NÉMETH ISTVÁN

Ha nem lennénk olyan szegények, mint a templom egere, meg lehetne indítani egy könyvsorozatot, amely a Délvidéki Magyar Képtárhoz hasonlóan büszkén viselhetné a Délvidéki Magyar Könyvtár címet. Persze amaz se nyílik meg egyhamar, s emez se indul meg talán soha. Pedig vészesen múlik felettünk az idő; ha nem sietünk, itt nem lesz kikért és kiknek létrehozni szép és nemes magyar dolgokat. Ami ugyan a könyvsorozatot illeti, van már egy s immár a tizenhetedik kötetnél tart, az általunk javasolt azonban ennél jóval bővebb lehetne. Föltétlenül helyet érdemelne benne Molter Károly *Tibold Márton* című regénye.

Csak most került a kezembe, pedig a főhőse szülőfalum szomszédságából indul s vidékünkéről olyan dolgokat mond el a könyv, amilyeneket kevés innen kisarjadt műben találunk. A regénybeli történet akkor kezdődik, amikor Verbáson – mert ez a helyszín – még együtt éltek németek, szerbek és magyarok. Aki valaha járt ebben a városban – a szerző még falunak titulálja vagy nagyközségnek, új és ó résszel, tizenkétezer lakóval – azonnal ráismer, jöllehet a helység neve sehol sincs említve. Kishegyesé viszont szó szerint: „Menyus . . . jól szavalta a kishegyesi honvédelelműnél a Talpra magyart.” Megtudjuk továbbá, hogy a lutheránus és a kálvinista templom egy alagúttal van összekötve, hogy a két torony óraszerkezetét egy helyről irányítsák. Megtudjuk, hogy abban az időben, tehát a huszadik század elején errefelé a magyarságba asszimilálódott az itteni kisebbség, beleértve a svábokat is. Így a regény főhőse is, Tibold Márton, akit a szerző, Molter Károly, valószínűleg önmagáról mintázott meg. S ő mondja egy helyütt: „nem olyan könnyű magyarnak lenni, ha az ember már otthonról nem az”. Bizony szerbnek se s angolnak se, tesszük hozzá mi . . . Bácskában vagyunk – de lehetnénk Bánátban is –, ahol a mérnökök

szabták ki a nyílegyenes, német utcákat, *ahol van civilizáció, de nincs történelem*. Folyt azonban visszánémetesítés" is. Egy szegény verbászi varrónő férje Hamburgba vándorolt ki munkát vállalni s azon van, hogy visszánémetesítse a családját, hogy mindnyájan visszatelepedjenek az óhazába.

A regényben felbukkan Pechán Pepi, a „kezdő festőművész” neve is. És még sok minden. A könyv többek között épp ezért, az ilyen „találkozásokért” izgalmas olvasmány. Legalábbis nekünk, akik olyannyira szülőföldcentrikusak vagyunk.

A könyvből még csak egy idézet. A főhőst már Kecskeméten találjuk, a kollégiumban. Egyik ottani diáktársa kérdezi tőle:

„–Te Martin vagy, vagy Márton?

– Mindkettő.

– Nehéz is vóna választani. Elvégre némötnek szült anyád.

– Nem a'. Embernek. Aki az lesz, ami akar. Nem beszélt rá, hogy német legyek, arra se, hogy magyar. Elindított annak, hogy én tudjak legjobban németül a faluban.

– Hát magyarul?

– Azt is.

– Itt Kecskemétön felejtöd az anyanyelvöd?

– Nem én. *Csak hitvány, vagy szerencsétlen ember felelji el.*” (Kiemelés tőlem, N. I.)

Nemrég szűk baráti körben volt egy „könyvbemutató”. Néhány napja került ki a nyomdából Bori Imre Délvidéki olvasókönyve. Írók társaságában az a szokás, hogy mindenki saját magával, a saját mondanivalójával van elkeveredve. Én is eldűnnyögtem a könyvvel kapcsolatban a mondanivalómat. Azt ugyanis, hogy ha már nyolcvan évvel ezelőtt ilyen könyvet adhattunk volna az olvasó kezébe, ma egyenesebb derékkal járnánk szülőföldünkön. És akkor is, ha Molter Károly szóban forgó regénye nemcsak Magyarországon és Erdélyben jelent volna meg, hanem idehaza is, nálunk, ahonnan a könyv lelke vétetett.

A napokban Szegeden járva a Kárász utcai antikvárium kirakatában megpillantottam a *Tibold Mártont*. Ezerkétszáz forintért kínálták. Sajnálom, hogy nem vásároltam meg. Az ugyanis, amit olvasok, kölcsönkért. Ez viszont „alapanyagul” szolgálhatott volna, ha jobb időben mégis megindul a Délvidéki Magyar Könyvtár sorozata a Papp Dániel, Herczeg Ferenc stb. társaságában előkelő helyet kap Molter Károly jeles regénye is.

KRITIKAI SZEMLE

KÖNYVEK

HEGYEK, BÖRTÖN, HATÁRHELYZETEK

Bodor Ádám: *A börtön szaga*. Válaszok Balla Zsófia kérdéseire (Egy korábbi rádióinterjú változata). Magvető, Bp., 2001

Sinistra, Dobrin, Kolinda-erdő, Pop Ivan. Midia rét, Bogdanski Dolina, Bogdanski Nyíres, a Pop Sabin erdeje. A helyszínek a *Sinistra körzet* és *Az érsek látogatása* című Bodor-művek (irodalmi, fiktív) térképén keresendők.

„A völgy alján, a folyó kanyarulatai mentén füzes sötételet, túlsó partján ritkás házsor kígyózott, a messzi napsütötte lejtőkön zsindefedelek csillogtak, leghátul, a fenyves fekete gallérja fölött villóztak a Pop Ivan és a Dobrin jeges tornyai. Mögöttük üveges zöld idegenséggel az északi égbolt. (. . .) keleten hatalmas, narancsvörös felhő. Még sítalpaím régi nyomai is ott kanyarogtak a Kolinda-erdő felé. A felhő visszfényében a zöldellő fűvön, a tisztások zugát, gyanús fatörzseket beragyogva párás márványpántlika tekerőzött a homályba. (. . .) a Dobrin mögött a hold is készülődött, rezes fénnel árasztotta el közelében az eget. (. . .) Éjnek évadján a lenyugvó hold csöndjében érkeztem a tetőre, sítalpaím ezüst szalagja most is ott kanyargott tisztásokon át a Kolinda-erdő bűvópatakjai felé.” A szenzuális tájleírás a *Sinistra körzet* különféle szöveghelyeiről származik. Az idézetet az analógia hívta elő, *A börtön szaga* című interjúkötetben (a könyv egyik legszebb – novellisztikus – részleteként) ugyanis ez olvasható:

„Nos, a székely hegyvidék meghitt, verőfényes lankái mellett megmaradt a régi szerelem is: a Radnai-havasok. Sorsdöntő pillanat volt az életemben, amikor egy nyári hóvihart követően először néztem le gerincéről északra, és megpillantottam Máramarost varázslatos fényeivel, sziporkázó égboltjával. És egy közeli kopár völgykatlanban, jó magasan, már az erdőhatár fölött, egy csillogó foltot, amely

világított az ereszkedő esti homályban. Elhatároztam, megnézem, mi az. A Puzdra menedékház ázott zsindegyfedele volt.

Jó tizenöt éven át ez lett az én menedékhelyem is. Nyaranta mindig ez volt az első állomás, a téli síszezon két hónapját évről évre itt töltöttem, ezerhatszáz méter magasan, ahol az északos lejtőkön és a még magasabban fekvő katlanokban a hó május közepéig is kitartott. A rozzant, omladozó kicsi menedékházat csak a legelszántabbak látogatták, akik kibírták az elszigeteltséget, és megbékéltek a remetéknek való zord viszonyokkal. A ház messzi volt, omladozó falai között átjárt a szél, valamint a menyéttársadalom apraja-nagyja, ellátást nem biztosítottak, élelmiszert nem tartottak, csak néhány konzervet, olcsó rumot, mégis ez az elemektől sűrűn látogatott magaslati völgykatlan valami eredendő egzisztenciális nyugalmat árasztott. (. . .) Nagyon jól bírtam a magányt, azt hiszem, ilyen körülmények között teljesedhet ki igazán az ember kapcsolata a természettel. Amikor huzamosabb ideig közöttük él az ember, közeli ismerőssé válnak, megszemélyesednek a fák, a kövek, a forrás csobogása pedig nem zaj többé, tele van megfeythető jelekkel, ha nem egyébbel, azzal a fontos üzenettel, hogy az ember által nem érintett környezet mennyire tökéletes.” (169–70., 171.) (Pozsvai Györgyi Bodor Ádám-monográfiája utolsó lapjainak egyikén pedig ott a szövegben említett kedvenc menedékhely, a Radnai-havasok lejtőjén a hóval borított Puzdra fotója.)

Azt gondolnánk, a *Sinistra*-beli sziporkázó téli fények, hó és sínyomok, a Kolinda-erdő, a Pop Ivan, vagy akár *Az érsek*...-beli Pop Sabin valóságbeli forrásvidékén járunk. Referencialitás és fikció fogalomkettősének egyébként is problematikus viszonya azonban Bodor prózaművészetében sem problémamentes – az összefüggések, analógiák ellenére is inkább zavarba ejtő, mint nyilvánvaló. *A börtön szagából* bőven sorolhatók azok a szöveghelyek, ahol az író Balla Zsófia mikrofonjába arról beszél, mennyire tudatosan került, kerül a életvalóság közvetlenebb műbe vitelét, az (ön)életrajz konkrét eseményeinek, a családtagok, önmaga vagy a barátok, ismerősök megjelenítését, mennyire tartózkodott, tartózkodik a megélt események közvetlen műbe plántálásától. „Ösztönösen kerülöm minden konkrét esemény fölelevenítését, mindig csak olyasmit írok meg, amit magam ötlöttem ki. (. . .) Kitalálás az egész (. . .) minta, amelynek az elemeiből [a szerző] egy újat életre bír hívni, és amitől ha kell, el tud vonatkoztatni. (. . .) A posztmodern próza világában szokatlan módon az én fikciómba ismerős személyek nem illenek be, nem kellően talányosak ahhoz, hogy rezignált üzeneteimet közvetítsék. Az ismert táj sem jelenik meg, és az időjárás jelenségek leírásánál is jobbra képzeletemre hagyatkozom. (. . .) A Pop Ivan nevű hegyorom az egyetlen, amely fellelhető a térképen.” (183., 186.) Dobrinról pl., ahol az író egyébként sohasem járt, s amely a *Sinistra*-regényben egy sejtelmes körzet színhelye, utólag derül

ki, hogy egy jelentéktelen patakocska neve... Valóság és fikció találkozásának, egybejátszásának keskeny, billenékeny sávját Bodor Ádám ily módon jelöli meg: „Úgy vélem, ahhoz, hogy az ember alkotni tudjon, kettős látással kell bírnia a világról. Kell egy inspiráló környezet testközelen, és valahol a képzelet messziségében annak elvonatkoztatott mása. A két kép között foglal helyet a novella.” (18.) A szerző halála? Azaz: Bodor Ádám prózaművészetét szemlélve fokozottan el kell különítenünk valóság és fikció, az (ön)életrajzi én és az (egyébként is visszafogott) szerző (elbeszélő, hősök) világát, az élet- és művilágot – mondhatnánk: Bodor Ádámot és az ebben a könyvben is említett, *Sinistra*-beli Andrej Bodort. E termékenynek bizonyuló tudathasadás következtében *A börtön szaga* beszélgetőszövege az olvasót két egymáshoz simuló, de egymástól el is különülő portré vonásaival ismerteti meg. Balla Zsófia kérdései nyomán ugyanis a könyv lapjain egyrészt egy Bodor Ádám nevű magánszemély, másrészt egy azonos nevű prózaíró (elbeszélő) arcképe készül. A hamisítatlanul novellisztikus vallomás igazi meglepetése pedig, hogy a megélt életnek, az életvalóságnak nem kell feltétlenül és egészében epikus anyaggá válnia. Vagy ha igen, többszörös áttétel útján válik azzá. Bodor Ádám műveinek olvasója eddig is tudta, hogy rejtőzködő, visszafogott, vallomásosnak igazán nem mondható szerző alkotásait tartja a kezében, amelyek kreált világán belül nehezen lel fogódzókat a szerző személyével összefüggésbe hozható életbeli reáliákhoz. *A börtön szaga* előzőleg folyóiratközlés formájában is napvilágot látott beszélgetéssorozatából azután nyilvánvalóvá válik: egyik oldalon ott a novellák és a regények fikcionált, mimetikus világa, a másikon a szerző magánemberi világa. S a kettő között nincs mindenhol átjárás. Vagyis: a többszörös áttételek elfedik a magánemberi világ rajzolatát.

Nem véletlen hát, hogy az olvasói érdeklődés (bármiféle hiányérzet híján is) fokozottan fordul az eddig ismeretlen magánuniverzum irányába: a művekben elfedett, többszörösen átrajzolt vagy épp elhallgatott magánvilág részletei felé. Már amiatt sem, mert az a kelet-(közép)-európai régió, amely stilizált formában Bodor Ádám epikus világának origója, valós mivoltában is fordulatokban, meghökkentő részletekben, epizódokban bővelkedik, bizonyítván, hogy „ott, a végeken, a földrész egyik keleti szegletében egy egészében komor korszakban mégsem búskomorságban teltek napjaink”. Az idézet az ún. „sepsiszentgyörgyi véres éjszaká”-ra vonatkozik, amikor Bodor egy tyúk lefejezését követően a regénybe illő nevű Strömpel Migdál még véres tyúkölő késével a kezében a gyanútlan baráti társaság előtt kijelenti, hogy megölte Migdált, s a katartikus jelenetet csak tetézi, hogy a társaság döbbenetével egy időben a mennyezetről az üvegcsillár is leszakad. A lét „e különleges szférájában” azonban nemcsak megjátszott tragédiák és ellegendásodott vicces epizódok zajlanak. Az ötvenes évek Romániájára legalább annyira dermesztő atmoszféra

telepedett rá, mint Sinistra név helyett bádoglepocskákat viselő lakóira. A beszélgetőkönyv egyik legterjedelmesebb epizódja az Illegális Kommunistaellenes Szervezet alapító tagjaként rendszerellenes szervezkedés miatt két évre elítélt (mindössze tizenhét éves) Bodor börtönélményeinek elbeszélése. A börtönlét az emberi tartás, a morál megőrizhetőségének lakmusza, próbatétele („ahol szint kell vallani, ahol szembesül az ember saját esendőségével, egyszersmind az önbecsülés fogalmával” – némi iróniával: „a zárt intézet igen fontos hely, még a világirodalomban is – elég, ha Dosztojevszkijre, Musilra, Llossára vagy Ottlikra gondolunk –, remekművek színtere”) – egy életre szóló léttapasztalat. Azon ma már az íróval együtt derülhet az olvasó (valamiféle végső – isteni? – igazságszolgáltatás hitében?), hogy a fiatal szervezkedő Bodor Barkas elvtárs zsebébe a kapukulcs mellé egy egész üveg mustárt ürített, hogy a kollégium főbejratánál álló Lenin-mellszobor kapott egy kis kénsavat vagy hogy az ellenállók a (köz)biztonság kedvéért utólag szigorúan betiltott gyermeknyomda (?) segítségével gyártották lázító szövegű röpcéduláikat. Am a felnőttkoron is inneni Bodor és társai börtönéveit közvetlenül megelőző évek, a „politikai átnevelés véres korszaká”-nak ép ésszel felfoghatatlan és hihetetlen borzalmi ugyanazt a néma döbbenetet és viszolygást keltik, mint régebben pl. Konrád György *A cinkos* című regényének idevágó részletei. „A közvélemény máig nem tud semmit arról, ami ezerkilencszáznegyvenkilenc és ötvenkettő között a romániai börtönökben történt” – mondja Bodor, s önéletrajzi vallomása e szöveghelyeken túlnő akár az „egy ember élete”, akár Románia sztálini korszakának térbeli keretein, miközben Recsk, Goli otok és a Gulág térségei között húzza meg virtuális átlóit. Mint ahogyan a romániai kisebbségi lét és kettős kirekesztettség/kivettség is általános érvényt nyer, s a Trianon utáni határokon túl rekedt összes kisebbségi léthelyzetére alludál. E témakörön belül Bodor legalább annyira kíméletlenül pontos láttelepet ad a börtönfalakon kívüli bezártság, ördögi kör állapotáról, mint Sinistra vagy Bogdanski Dolina stilizált világáról: „Trianon (. . .) már csak mint történelmi pech él az emlékezetben (. . .) a legrosszabb történet a legrosszabbkor. (. . .) Meglátásom szerint ennek a nem kívánt eseménynek igazi átka nem is az országnyi területek elvesztésében érzékelhető (. . .), inkább abban, hogy a provinciák elcsatolásával maga az anyaország vált a szó igazi rossz értelmében provinciává. Az anyaországi gondolkodás beszűkült egy ördögi körbe, amelynek mozgásaiból már nem bírt könnyedén kilépni, és a csonka ország megrendítő képével teljes diszkrepanciában még valami ostoba, diszkriminatív gőg is áthatja, amelynek köszönhetően az erdélyi magyart most már nemcsak szülőföldjén tekintik másodrendű állampolgárnak, ahol kisebbségi sorban maradt, hanem másodrangú magyarnak tekintik az anyaországban is. Bár nem vitás, a butaság egy különös kategóriájáról van szó, ez is az identitás része, ha nem éppen az maga.

Van ebben bizony, valami fojtogató sivárság.” (29–30.) Különösen mellbevágó, amit egy őt érintő plágium kapcsán vall az erdélyi irodalom számkivetettségéről: „A garázdálkodás lehetőségét a történelmi helyzet, az abból eredő közérkölc állapot magában hordozta, úgy tűnt, hogy itt bizvást, különösebb kockázat nélkül lehet méríteni a peremvidéken rekedt alkotókból. Az erdélyi irodalom jó része vakvágányon vesztegelt, s az otffelejtett rakományt bárki megdézsmálhatta. Csak egy kis züllöttség kellett hozzá.

Ha erdélyi irodalomról volt szó, itt évtizedeken át mindig ugyanaz a két-három név hangzott el, ezek méltatlan módon elfedték a többiekét. Az anyaországi illetékesek mindig valami diszkriminatív leereszkedéssel tekintettek a határokon túlra, megengedve maguknak azt a fényuzést, hogy az odaát keletkezett alkotásokból, illetve szerzőik közül szelektív elvek alapján válogassanak. Félelmetesen buta és kártékony dolog volt, ám kétségkívül kényelmes. Kialakultak a kapcsolattartás legitim vonalai, ezekről kényelmetlen lett volna leterni. (. . .) Valahol, egy házban, egy szalonban el lett döntve, ki kicsoda, és ez a dolog természeténél fogva tartotta magát évtizedeken át. Tetszett ez így az elnezetietlenítő hatalomnak is, mintha az egészet ő találta volna ki. És ezzel akaratlanul is, messzemenően eleget tett természetesen a román hivatalosságok elvárásainak is, hiszen mindez egybevágott azok elképzeléseivel. Nagy megelégedéssel tapasztalhatták, hogy a kisebbségi művelődés potenciálját az anyaországból is sorvasztják.” (204–205.)

Az interjú vége felé mindinkább elkomorul a kép. Egy feltételezett (és az író által nem vállalt, tagadott) Kafka-párhuzam kapcsán felmerül, hogy talán maga a világ vált Kafka óta és után kafkaivá. A romlás s a kultúra (nálunk is tapasztalható) leépülésének tudomásulvétele rakja itt fel sötét tónusait az emlékezés vásznára. A romlása, amelyet ugyan a diktatúra, „egy betegesen hiú házaspár” irányított és kezdeményezett (ki tudna ellenállni az analógiának?! – I. még és vö.: „a román belpolitika elsősorban románellenes volt . . . Ez a politika igazából, miközben büszke szólamaiból nemzeti elfogultság áradt, az élet minden területén a butaság és a szegénység ígéretével és távlataival elsősorban tulajdon nemzetének ártott”), ám máig tart. A folyamat következménye pedig Bodor Ádám-i képlettel fogalmazva, hogy akár az elmenők, akár a maradók közös negatív élménye, hogy „a szülőföldnek a kontúrjai vannak elhalványulóban”. S bár a honvágy „bizonytalan, süppedékeny talaj, (. . .) intimitásaink része, jobb nem bolygatni”, mindennél fájóbb érzés egy kultúra kimúlása (akár távoli, akár közeli) szemtanújának lenni, megtapasztalni, hogy „a részvétlenség és közöny lomha körkörös áramlásában, mint lassú örvényben, fokozatosan elmerülnek otthoni létünk emlékei.” (214.)

A beszélgetőkönyv másik nagy tematikus köre a Bodor-féle művilágot járja be. Balla Zsófia kérdezőként és az életmű alapos ismerőjeként az író opusának

kulcspontjaira tapint rá: a hősök nem mindennapi, ritka, különös hangulati aurával rendelkező nevére, a Bodor-féle névadás misztériumára, a többnemzetiségű, keverék-alakok szerepeltetésére, a határvidék sajátos topológiájára, az alkotás lélektani és formai kérdéseire, mely kérdések kapcsán a szerző felsorakoztatja írói életútjának állomásait és életművének alapvető, meghatározó vonásaira reflektál. Az elhallgatás szemantikai többletére, a talány, a kétség üresen hagyott helyeinek erejére („Manapság minden rettenetesen túl van írva . . . Az idegen test fertőzi a környezetét, megmérgezi a szomszédos szövegeket is . . . Főlemelő érzés fölösleges és terhes dolgoktól idejében megszabadulni.”), a fiktív, időtlen térség, a rezignált légkör, a groteszk belső viszonyok rajzára, az írói egzisztencia kockázatának és e kockázat előnyeinek kérdéseire, az „elszánt, konok italozás” honában az önfegyelemnek és ironiának nemcsak az alkotás, de az élet terén is kívánatos jelenlétére stb.

A kultúrákat egyaránt megosztó és átszivárogtató határok között, a határövezetben élés persze nemcsak e novellavilág és hőseinek szempontjából, hanem a szerzőt mint magánembert körülvevő életvalóság szintjén is releváns mozzanat: az izgalmas, gazdagító tarkaság a másság nyilvánosságának, a különbözőség nyílt vállalásának esélye, a közös örökség feltésének és a közös tisztelet próbaköve, nem utolsósorban pedig egy árnyalt és nem kizárólagosságon alapuló nemzeti öntudat megalapozója is. Az erre vonatkozó írói valomás is tanulsággal szolgálhat – pl. a populista nemzetieskedés (bármely nemzethez tartozó) szószólói számára: „Mivelhogy én más nemzetekkel közös szülőföldön nőttem fel, egy igen robusztus német kultúra és a nem kevésbé virulens ortodoxia közvetlen szomszédságában, bizonyára igen fontos ismereteim gazdagabbak, árnyaltabbak, így nagy valószínűséggel alapvető dolgokról sokkal többet tudok honfitársaim e kirekesztő társaságánál. Akkor pedig elképzelhető, hogy nemzeti önismeretem is megbízhatóbb, és ehhez mérten higgadtabban, több tárgyilagossággal és méltósággal viselem magyarságomat is.” (31–32.)

A börtön szaga az eddig megtett életút izgalmas története, amely, bár a művel szemben az életről szól, nem nélkülözi az írói fordulatokat, esszenciális látásmódot. Csak épp valóság, nem fikció, amely néhány hajszáleret meghagy a művilág felé és kiszélesít, néhányat pedig elmetsz vagy bűvópatakává változtat. „Ezért nem írok börtönregényt sem. Nekem a börtön, Szamosújvár túl konkrét, túl közeli, és még annyira erőteljes, hogy egyelőre nem is bírom költői mását kitalálni. Ami abból fontos, előbukik magától is.” (184.)

A kötet tartalmazza Bodor Ádám életrajzi adatait, műveinek jegyzékét, a művekre vonatkozó válogatott szakirodalom tételeit (határon innen és túl), az idegen nyelven megjelent művek és szakirodalom, valamint a megfilmesített alkotások jegyzékét is.

RÉGI/ÚJ MOLNÁR-KALAUZ

Györgyey Klára: *Molnár Ferenc*. Magvető, Budapest, 2001

Ha nem lenne otromba, a nyelvi humor nagymesteréhez méltatlan, legszívesebben azt írnám, alakul a Molnár Ferenc-i életmű feldolgozása, recepciója, mint púpos gyerek a prés alatt. Mert tényleg alakul, hiszen egy marxistának nevezett irodalomtörténeti kismonográfia (Vécsei Irén: *Molnár Ferenc*, Irodalomtörténeti Kiskönyvtár Magyar Írók 3, Gondolat, Bp., 1966), két életrajz (Molnár Erzsébet: *Testvérek voltunk*, Magvető, Bp., 1958 és Sárközi Mátyás: *Színház az egész világ*, Osiris–Századvég, Bp., 1995) és több tanulmány, illetve számos kritika után újabb Molnárról írt kötet jelent meg, és azért is, mert az életmű feldolgozása, értékelése mindeddig valóban fölöttébb felemásra sikeredett: az egyik legjelentősebb magyar drámaírói opus mindeddig nem kapott értő, korszerű történeti és elméleti bemutatást.

Ezt szerette volna/szeretné pótolni kötetével Györgyey Klára, az 1957 óta az USA-ban élő (ahogy az UMILből tudjuk) professzor, fordító, szerkesztő, producer, rendező, a Nemzetközi PEN Klub Amerikai Emigráns Centrumának elnöke, angolul írt, 1980-ban Bostonban kiadott és két évtized után magyar fordításban is olvasható Molnár-könyv szerzője. A Szabó T. Anna tolmácsolásában megjelent kötetet a szerző a Molnár-recepcióban régóta esedékes „józan, elfogulatlan kiértékelés”-nek szánta, amely egyensúlyban tartja „a kritikai kommentárt és a pusztá cselekményleírást”, s ilyen értelemben valóban felettébb fontos munkaként kell fogadni, jöllehet, mivel eredetileg angol olvasók számára készült könyvről van szó, az emberben, az írói szándék helyeslése mellett óhatatlanul felmerül a kérdés, vajon egy nem magyaroknak készült áttekintés a legmegfelelőbb alkalom-e a nagyon is szükséges recepció-revizíó elvégzésére. Nyilván nem, vághatjuk rá a választ minden különösebb fontolgatás nélkül. De most már Györgyey Klára Molnár-könyve magyarul is hozzáférhető, ezek szerint teljesítheti írója tiszteletet érdemlő szándékát, hogy Molnár Ferenc ellentmondásosan megítélt életművéről leválassza a „korábbi kritikusok mértéktelen subjektivitását, és legalább részben pótolja Molnár kritikai értékelésének hiányosságait”? Elvben igen, csakhogy, szerintem, ehhez nagyobb mértékben kellene támaszkodni az életmű magyar fogadtatására, mint ahogy a könyv írója teszi, aki – érthetően – inkább az angol Molnár-rajongók és -olvasók ismeretére, illetve tájékoztatására gondol, amikor az amerikai és az angliai fogadtatást idézi. A Molnár-recepciónak éppen azt a szegmensét, amely a magyar után kétségtelenül a legfontosabb – bár a német recepció sem mellőzhető, ahogy ezt Nagy György könyve tanúsítja (*Molnár Ferenc a világ-siker útján*, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2001) –, amely nélkül az opus teljesebb megítélése semmiképpen sem képzelhető el, és amelyet a könyv valóban

pedánsan dokumentál. S ez, megítélésem szerint, Györgyey könyvének leglényegesebb hozadéka. Megtudjuk, melyik Molnár-műnek hány angol fordítása van, melyik jó s melyik, miért kevésbé sikerült, hány változatban játszották, játszották-e egyáltalán, mikor volt sikere, s mikor nem, filmre vitték-e, van-e zenés változata, és ki, mikor, mit írt róla. Hogy a könyv talán lefrappánsabb ilyen vonatkozású adatát idézzük, amely *Az ördög* Broadwayen tartott 1908. évi bemutatójához kötődik, s amely szerint „csak az Egyesült Államokban »nem kevesebb, mint harminc társulat játszotta a darabot« a színházi évad tetőpontján”.

Ugyanakkor sajnálhatjuk, hogy a könyv szerzője nem tér ki a magyar és angol nyelvű fogadtatás közötti eltérések okának vizsgálatára. Ha kitérne, abból a Molnár-életmű alaposabb átvilágítása, lényegének jobb megismerése is következ(het)ne. Érthető, hogy az idegenek számára készült áttekintés, annak ellenére, hogy a szerző szándéka szerint a monográfia és a kritikai megközelítés szempontjait ötvözi, nem térhet ki a részletekre. De ha a Molnár-könyv írója történetesen figyelembe veszi az életmű kétségtelenül legjobb és legértőbb magyar méltatója, Schöpflin Aladár előadás-elemzéseken alapuló felismerését, miszerint a Molnár Ferenc-darabok sajátos működésének titkát a reális és irreális közötti váltástechnikában kell keresni, a molnári dramaturgia értéséhez azt a pillanatot kell megragadni, amikor a reális átlendül irreálisba, mert akkor az angol nyelvű fogadtatás értésének fokáról is megbízhatóbb adataink lennének. Ha már Schöpflin nevét említettem, akkor nem kerülhet meg az a tény sem, hogy a könyv írója mintha nem a legszerencsésebben válogatna a magyar nyelvű Molnár-recepcióból. S nem csak arra gondolok, hogy zömmel mellőzi az életmű egészét vagy ennek egy-egy részletét elutasító (valóban otromba) véleményeket, holott ha célja a fogadtatás felülvizsgálása volt, akkor ezt nem tehetette meg, még ha idegen ajkúak számára írta is könyvét, s nem is arra, hogy az eredetit húsz évvel később követő magyar változatban feltétlenül fel kellett volna tüntetni a cikkek jegyzékében az utóbbi két évtized legfontosabb tanulmányait, kritikáit, arról nem szólva, hogy a téma jelentősége megkívánt volna egy utólag írt fejezetet is a legújabb Molnár-recepcióról, hanem arra gondolok, hogy Schöpflin esetében nem a Nyugat-beli közlést választotta forrásul, hanem a mindössze két Molnár-kritikát tartalmazó, alaposan megszürt *Válogatott tanulmányokat* (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967).

Valóban hősies vállalkozásnak tekinthetjük, hogy a könyv szerzője „átfogó képet” kívánt adni „az egész életműről”, s érthető, hogy nem törekedett minden mű alapos elemzésére. Logikus, hogy Molnár prózáját és publicisztikáját egy tömbben tárgyalja, ugyanakkor dicséretes, hogy mind a két területről van lényeges mondanivalója, kivált a prózára vonatkozó fejezet tarthat számot a

műfaj története iránt érdeklődők figyelmére, mivel ma, amikor az irodalomtudomány újra felfedezte a századvéget és a századelőt, Molnárról, érthetetlenül, szinte tudomást sem vesznek.

Hasonlóképpen logikus, hogy szinte a könyv fele a színpadi művekkel foglalkozik, s hogy a negyvenkét darab közül néhány elemzése kap(hat) nagyobb terjedelmet. Mindenekelőtt azok, amelyek bekerültek a „nemzetközi drámairodalomba és a világ színházi vérkeringésébe”, nevezetesen *Az ördög*, a *Liliom*, *A hattyú*, *A testőr* és a *Játék a kastélyban*, melyek közül a szerző a Liliomot tartja az igazi molnári mesterműnek, ezért tárgyalja külön fejezetben. S ezzel a választással többnyire egyet is lehet érteni, bár számomra a kiemeltek között helye lenne a *Marsall*nak, a *Valakinek* és *A császárnak* is, jöllehet a két utóbbi valóban körön kívül maradt. Hogy miért, arra csupán a *Valaki* vonatkozásában egyszerű válaszolni: mert az 1932-ben írt mű más, mint Molnár addigi drámái. Ebben is sokat mutat meg Molnár önmagából, de a kellékekből összeszerelt, nem létező s ezért kitalált férjről szóló történet mégis elsősorban a korról szól. A harmincas évekről, amikor Molnár megkezdte európai utazásait, hogy a körút végén végleg Amerikában kössön ki. Az egyéniség nélküli emberről szól a *Valaki*, ahogy Molnár élete is saját új azonosságtudatának felleléséről szól ekkortájt. Györgyey Klára szerint azonban csupán „az abszurdot súroló szalonkomédia” ez Brecht átszerelés-drámáját, az *Az egy fő, az egy főt* idéző, éppen Berlinben, s talán Brecht-hatásra is írt mű. Azt hiszem, Molnár a *Valaki* írásakor közelebb került a valósághoz, mint előtte bármikor. Hogy a *Marsall* nemzetközi sikerét mi gátolta, azt valóban nehéz megmagyarázni, hiszen – ahogy a könyvben áll – „a hatásos minidráma megmutatja Molnár kedvenc témáit, felvonultatja legkedvesebb szereplőit, és felsorakoztatja színpadi fogásait is. /.../ a darab a drámaírás iskolapéldája”. Kár, hogy a könyv szerzője nem vállalkozott a mérsékelt siker okának vizsgálatára, mert ha ezt megteszi, akkor nemcsak egyetlen Molnár-mű, hanem talán az egész Molnár-opus recepciójára vonatkozóan is kaphattunk volna gondolatébresztő észrevételeket.

Viszont másról árulkodnak a *Marsall*ról írt könyvbeli sorok. Arról, hogy a könyv írója – legtöbbször – megelégszik olyan megállapításokkal, amelyek pontosak ugyan, de túl általánosak, s ezért csupán a téma, a molnári dramaturgia felszínét érintik, mélyére nem hatolnak.

A dolgozat szerencsére nem ismétli meg a magyar kiadáshoz írt előszó szövirágait, de olvasóközönsége nem is vállalkozik mélyreható, oknyomozó elemzésre. Azt viszont eléri, hogy hatására újra kézbe vesszük Molnár műveit, ami viszont – ha már a legpestibb íróról van szó –, pestiesen szólva: nem semmi.

GEROLD László

SZIRMAI KÁROLY IRODALMI DÍJ – 2001

MERRE TART AZ ELBESZÉLÉS?

1.

Hogyan meséljünk (írjunk) ma elbeszélést? Ahogy ötven évvel ezelőtt íróink nem voltak képesek regényt írni, ma éppen úgy mintha nem tudnának többé elbeszélést írni. Ha ugyanis ma egy író nekikezd elbeszélést írni, abból valami olyasmi kerekedik, aminek a neve próza, azaz regény. A regényírás technikáját olyannyira elsajátítottuk, hogy bárki megírhat egy regényt. Mi több, mindenki regényt ír.

Ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy ma könnyű jó regényt írni, talán még nehezebb is: a regényírás technikája még nem szavatolja a jó regényt. De az elbeszéléssel is ugyanez a helyzet: nem könnyű ma jó elbeszélést írni.

Vajon az élet lett bonyolultabb, s ezért nehéz elbeszélésbe foglalni, megfelelőbb erre a regény? A regény olyan illúziót kelt, hogy magában foglalja a teljes életet, míg az elbeszélés a legjobb esetben is csak arra számíthat, hogy eljuttatja majd az élet egy szeletéig.

Úgy tűnik, hogy mi nem elbeszélésben, hanem regényben élünk. Az európai ember mindent regénybe zsúfol, megtette ezt a mai író is, de ugyanezt várja az írótól az olvasó is, az az európai, amelyik még egyáltalán megteszi, hogy könyvnek nevezett szépirodalmi művet vesz a kezébe.

Milyen elbeszélés lehetséges ma?

2.

Vasa Pavković költő, kritikus, antológiaszerző, irodalmi kutató, kitartó elbeszélésíró, s végül regényíró is. De mégis, négy elbeszéléskötet és egy regény után, íme, nem új regényt, hanem elbeszélések új gyűjteményét jelenteti meg. Huszonöt elbeszélés kapott helyet a *Poslednji šticeńnik noći* című gyűjteményben (*Az éjszaka utolsó véence*. Glas srpski, Banja Luka, 2001).

És mindjárt az elején a *Poslednji šticeńnik noći* (*Az éjszaka utolsó véence*) című kitűnő elbeszélés. Azután újabb meglepetés: olyan elbeszélések követik, amelyek melléfogások. Hogyan lehet ez: színarany, majd meddő?

A folytatásban szinte ugyanolyan ismétlődés. Három rendkívül jó elbeszélés (*Za Esperencu Madjado – Esperanza Maggiadóért, Jedna od priča koje za sebe pričamo – Az önmagunknak mesélt történetek egyike, Ubistvo na ostrvu – Gyilkosság a szigeten*), majd két gyengébbnek tűnő másik. S így váltakoznak a könyv végéig. De hadd említsük a későbbi kitűnő elbeszélések címét: *Neparna*

strana ulice – Az utca páratlan oldala, Povratak noći u stvarnost – Éjszakából a valóságba, Uporno ponavljajući: sada, sada... – Állhatatosan ismételve: most, most...

Vagyis az egész gyűjteményből hét elbeszélés marad meg az emlékezetünkben. Eppen elegendő. De megmarad a rejtély: az író, akinek megvan a saját világa, a meglelt kifejezőmódja, vajon miért változtat a saját világán, a saját kifejezőmódján? Valahol hiba keletkezett, nyilvánvalóan, csak az a kérdés, hogy az olvasónál-e, vagy pedig az írónál. Az előbbi a hihetőbb, bár az utóbbi sem lehetetlen.

3.

A kiválasztott elbeszélések mindegyikénél meg lehet indokolni, miért jó és emlékezetes. Ezekben az elbeszélésekben a leggyakoribb az uralkodó keresztetés: mégpedig legalább két folyamaté. Az érzéki és az elvont (gondolati) egyesül, s beleivódik az olvasóba. Mindig így van. A szöveg két felvetőszála, függetlenül attól, hogy az egyik csak háttérben marad; legyen szó szerelemről, amelynek háttérében ott van az anya temetésének párhuzama, vagy megint a szerelemről és a barátról, aki sofőr és nem a feleségével van, vagy olyan gyilkossági történetről, amelyet tíz év múltán elevenítenek fel, esetleg a Milorad Pavićtyal keresztezett álmatlanságról, netán egy kis provinciális témáról, amely az egykor és most párhuzamára épül... Billegés a reális és a valótlan választóvonalán, amikor nem tudni, tulajdonképpen melyik is a reális, amikor minden kérdéssé válik.

Azok az elbeszélések pedig, amelyeknél nincs meg ez a kettősség, a keresztezett elbeszélésekkel kerülnek kapcsolatba, mintha leegyszerűsítettek, naivak lennének, mintha nem érnék el a szerző igazi magaslatait.

4.

Ha régi módon vizsgáljuk ezt a könyvet, elbeszélést elbeszélés után olvasunk, s úgy ítéljük meg az értékeiket, olyan következtetésre jutunk, amely általában arra korlátozódik, hogy – ezek tetszenek, ezek meg nem.

Vasa Pavković azonban nem egyenként írja az elbeszéléseket, hogy amikor egy gyűjteményre való összegyűljön, megjelenesse őket. Ő projektumként írja a könyvet, az elbeszélések gyűjteményét. Ha az ilyen művet a saját poétikánk szerint értékelünk, valószínűleg melléfogunk. Legelőször az író szándékát és az ő poétikájának a megvalósulását kell meglátnunk.

A szerző ezeket az elbeszéléseket öt egységbe sorolta (Fikcije – Fikciók). S hogy ezt szándékosan és figyelmesen végezte, abból is kitűnik, hogy azok, amelyeket kiemeltünk és kimagasló értékű alkotásnak minősítettünk, az em-

lített egységek mindegyikében ott vannak. Mintha minden egység meg szeretné ismételni az előzőt: tematikusan, stílusában, kifejezőeszközeiben... de az ismétlődés mégsem mechanikus, rejtélyes marad.

Posztmodernizmust látunk mint eljárást.

S hogy projektumról van szó, abból is látszik, hogy az öt egység, mintegy csattanóként, Appendixszel fejeződik be, s ezek a függelékek egészen szokatlan fényt vetnek minden egységre és az összes elbeszélésre. (Valami hasonlót alkalmazott M. Pavić is az elbeszélésköteteiben.) Ha ehhez hozzáfűzzük, hogy a gyűjtemény végén ott a felsorolás, a „Könyvek, amelyek közvetlen kapcsolatban állnak ezzel a könyvvel”, hazai és külföldi írók egész sor könyve, akkor többé nem választhatjuk ki egykönnyen a különösen sikerült elbeszéléseket, mert szervezett gyűjteményről van szó.

Az ilyen Könyvben pedig vonalak, vonulatok sokasága felelget egymásnak, amelyek olykor könnyen felismerhetőek, másszor meg rejtettek, s csak a legfigyelmesebb olvasók számára nyílnak meg sajtóságtól jutalomként. A szerző nem habozik, hogy felhasználjon más hazai és külföldi írókat és műveiket, sőt még saját korábbi alkotásait is alkalmazza irodalmi célokra. Nem vonakodik a különféle eljárásoktól, mint olyan mester, aki elsajátította a különböző ügyességeket. Semmi félelem, hogy ily módon kérdéssé teheti a saját alkotói integritását.

Elképzelhetjük, milyen fogadtatása lett volna egy ilyen gyűjteménynek, ha harminc évvel ezelőtt jelent volna meg!

Ha nem vesszük figyelembe azokat az írókat, akiket maga a szerző nevezett meg segítőtársakként, akkor itt több Pavkovićot találunk! Mintha már régen beleunt volna, hogy saját meglelt és elsajátított stílusa, saját miliője, saját darab földje legyen, amelyet gondosan és alázatosan megművel. Egyszóval – zabolátlanná vált mint elbeszélő. Merheti és teheti!

5.

Minden iskola, minden stílusbeli csatlakozás valamelyik mozgalomhoz csupán kiindulópont; minden alkotónak túl kell haladnia, maga mögött kell hagynia az iskolát, amelyhez tartozott. Végül egyedül a tehetség és a megvalósultság marad.

Mindenek ellenére, még akkor is, ha az író módszerét próbáljuk megérteni, mégis csak hét kiváló elbeszélés marad, akár egészében nézzük a gyűjteményt, akár elhanyagoljuk azt.

Ha csak ezt az elbeszéléskötetet szemléljük: Pavkovićnak újra sikerült megvalósulnia. A posztmodernizmus ellenére is. Felmutatta a mai elbeszélés sikeres lehetőségét. Meglehet, hogy ez a mesélés titka, a művészet titka általában.

Pavković több folyamatot keresztezett, tehát nem regényben, hanem elbeszélésben. A sikeresen megvalósított elbeszélés mindegyike mintha kicsiny regény volna. Nem a meseszöveg, nem a fordulatok ötletessége által, hanem éppen a bonyolult élet mennyiségével, amely az elbeszélésbe belefért.

És láss csodát, az ilyen elbeszélés nem hullott szét, nem olvashatatlan; az alkotói erőfeszítés eljutott a megtestesülésig.

2001 decembere

Sava BABIĆ
KARTAG Nándor fordítása

VASA PAVKOVIĆ, AZ ÉJSZAKA UTOLSÓ VÉDENCE

Rendkívül termékeny és elkötelezett író áll előttünk, aki komoly nyomot hagyott a letűnt évszázad két utolsó évtizedének és az új század hajnalának szerb irodalmában. Termékeny, hiszen a bibliográfiája az irodalmi kritikák, versek és elbeszélések tizenhat eddig megjelent kötetét tünteti fel. Elkötelezett, mert állhatatos irodalomkritikusként, antológiakészítőként és szerkesztőként leginkább az irodalmi alkotók egy új nemzedékének az érvényesítéséhez járult hozzá. Vasa Pavković a poetikájával Mihajlo Pantić, David Albahari, Đorđe Pisarev, Sava Damjanov irodalmi köréhez tartozik, azaz a posztmodern íróihoz, akik a szerb irodalom hagyományos folyamatával szembezegülve, az elmúlt évtizedekben függetlenül léptek az irodalom színterére.

Pavković *Az éjszaka utolsó védencében* eljátszadozik a realitással, az őt körülvevő világgal, a mindennapokat egy új valósággá alakítva át, amely szilárdan fennmarad az irodalom síkján – miközben a prózai részletek harmonikus egységgé, az apró kavicsok egységes mozaikká állnak össze. Ennek a játéknak a csapdája, pókhálója megragadja magát az olvasót is, aki kísértést érez, hogy ellenállva kétségbe vonja és elvesse a részeket, vagy pedig átengedje magát az elbűvölő kihívásnak, hogy tovább képzelje, tovább álmodja, tovább írja a sejtetett valóság befejezetlen részletét. Íroniájával még maga az író is bíráló távolságot tart ezekkel a fragmentumokkal, a valóság töredékeivel szemben. Vajon ez a részekre bontás egyfajta menekülés a valóságtól, tragikus korunk és égtájunk egységes képétől? Hogy nem így van, igazolja a kötet *Magunk között* című másik elbeszélése – az általános borzalomról, amely koncentrikus körökben szűkül, mind jobban szorító abroncsot vonva külön-külön mindannyiunkra a rettenetes üzenettel: „Felettünk a jövőben is a gonoszság és a szerencsétlenség, a rémség és a nyomor, a járvány és a katasztrófa uralkodik.”

Pavković tulajdonképpen állandó párbeszédet folytat a korrallal, az írókkal és a könyvekkel, a költészettel és a zenével, a képekkel és tájakkal, amelyek a többi tartalommal egyenrangúan jelennek meg művészi prózájában. Maga a szerző is rámutat, hogy ez a könyve közvetlen kapcsolatban áll a szerb és a világirodalom sok alkotásával. *Az éjszaka utolsó védencében* mintha folytatná a ki tudja, mikor és hol elkezdett, majd megszakadt párbeszédet ezekkel az írókkal és a műveikkel. Voltaképpen párbeszéd ez a világgal, a kortársakkal, a saját korával folytatott. Olyannyira fontos párbeszéd a még mindig tériszonnal küszködő közvetlen környezetünkben.

A halál és az erotika, a félelem és a szorongás, az emberi létezés értelme és értelmetlensége – alapvetően ez foglalkoztatja Pavkovićot ebben a prózájában. *Az éjszaka utolsó védencében* az író alapjában két ellentétes és elválaszthatatlan örök elv között ingadozik, Erősz és Thanatosz között, amelyek összefonódnak, s ezzel az egybefonódásukkal képeznek egységet. A gyermekkorra, az ifjúságra való visszaemlékezésben is ott van az „örök sötétség”, a halál árnyéka. A halál mindenütt jelen van – „minden a halálba vezet, minden nap, minden egyes szó”.

Ezt az elbeszélésanyagot természetesen sajátosság kísérletnek is tekinthetjük, amely csak sejteti a valóságot, megragadva egy pillanatát, bemutatva egy mozzanatát, az akvarellhez hasonlóan.

Pavković *Az éjszaka utolsó védencében* összevonja a költői és a prózai szöveget, az álmodást és az ébrenléteket, a valóságot és a képzeletet, éppen úgy, ahogyan maga is meghatározza a poetikáját, azzal a törekvéssel, hogy megteremtse az illúzió hitelességét és a hitelesség illúzióját – mint azt egyik irodalmi beszélgetőtársa leírta, egy más alkalommal.

Az elbeszélés, ez a rendkívül összetett szerkezet, magában foglalja mind az epikát, mind a lírát, mind a drámát – a modern elbeszélő próza megteremtőjétől, Anton Pavlovics Csehovtól kezdődően. Az elmúlt száz évben nálunk is és a világban is kanyargott a medrében. Időnként megrekedt a sekély holtágakban. Az alapvető értékrend azonban változatlan maradt, amit az elmúlt huszonhat évben immár hagyományossá vált Szirmai Károly Irodalmi Díj kitüntetőjei is bizonyítanak – az elsőktől, Aleksandar Tišmától és Boško Petrovićtól kezdve Pavle Ugrinovon és Milica Mičić-Dimovskán át Salgó Juditig és Jovica Acínig, akikhez a mai napon teljes joggal csatlakozik Vasa Pavković is.

Miroslav RANKOV
KARTAG Nándor fordítása

VASA PAVKOVIĆ LEVELE

Tisztelt Uram,

a Szirmai Károly-díj, amellyel a bírálóbizottság engem tisztelt meg, úgy tűnik, sokkal jobban, mint más irodalmi díjak, visszavisz bennünket – a közösséghez. A közösség pedig mindig is az irodalom lényege volt.

A művek és az olvasók egysége, az írók és az olvasók közössége. A világ-irodalomnak mint jelenségnek a közössége.

Az irodalmi művek összekötik a különböző, távoli korok embereit, de a különféle térségek, fajok, kultúrák, nyelvek, vallások embereit is. Nem is szólva a sorsokról és élettörténetekről.

S ha már a történetet említtem, természetes, ha megállunk egy pillanatra Szirmai Károly prózai műveinél, ebben az ő emlékének szentelt pillanatban. A vajdasági magyar irodalomnak ez a „verstelen poétája”, ahogyan Bori Imre nevezi, igazi megtestesítője az expresszionista írónak, aki az embernek „a létből való kimaradását”, a fekete égbolt halvány csillagai alatti magányos bolyongását szemléli. Szirmai a talán legjobb elbeszéléseit, novelláit a két világháború között írta, szabálytalan időközökben, az emberi szenvedés és bánat iránti erős humanista érzéssel. Az ő bolyongó, a szülőföldre visszatérő emberei egyre az eltűnő idő sötét moráját hallják, és barátságtalan, hideg, meglehetősen sivár tájat látnak. Léptek koppanása a csendben, elmosódó árnyék a szürkületben – nekem ezek tűnnek tipikus jelképeknek Szirmai művészi víziójából. Valahol itt érintkeznek az övéivel az én vízióim az ember sorsáról és végzetéről. Természetesen itt van a látszólag végtelen síkság is, meg a legelők, cserjék mellett, külvárosokon át húzódó utak és ösvények hosszú vonalai, míg a vajdasági égbolton felhőkkel takarva vonul a fehér hold.

Ha pedig a Vajdaságról van szó, a közösséghez térünk vissza – ahhoz, ami egyik értelme az irodalomnak és az olvasásnak.

Remélem, hogy a vajdasági zöld mezőkön és szelíd dombokon a következő korokban is béke és közösség, az emberek közötti tolerancia és együttműködés uralkodik majd. És hogy ehhez a szerb és a magyar irodalom, valamint az itt velünk együtt élő többi nép irodalma is hozzájárul. Figyelembe kell vennünk az elődök különféle tapasztalatait, és amennyire tőlünk telik, náluk bölcses-beknek kell lennünk. Kívánom, hogy ez az alkalom is bizonyítsa Szirmai Károly irodalmi művészetének időszerűségét, az engem ezzel az elismeréssel megtisztelő bírálóbizottságnak és mindannyiuknak pedig köszönöm a bizalmat és figyelmet.

Belgrádban, 2001 decemberében

KARTAG Nándor fordítása

KRÓNIKA

IN MEMORIAM

ELHUNYT JOSIP BULJOVČIĆ (1932–2001) – Tanár, esszéíró, kritikus, műfordító, közéleti és kultúrmunkás volt, a vajdasági, illetve a szabadkai Irodalmi Kör idősebb írói közé tartozott. A nyelvtudományok területén védte meg magiszteri munkáját 1980-ban, Szarajevóban. Számos szakmai, tudományos és irodalmi folyóirat, újság és más kiadvány munkatársainak sorába tartozott. Számos cikkében, tanulmányában, elemzésében széles látókörű esszé-kötetében figyelmét a szülőföldi témákra összpontosította, vagyis az itteni bunyevác-horvátok, magyarok és a szerbek irodalmi, művelődési és nyelvi kérdéseire. Magyar nyelvből lingvisztikai szakirodalmat fordított, valamint többnyire vajdasági magyar szerzők szépirodalmi műveit. Írt versekről, prózáról, drámaírók műveiről, irodalmi alkotások színpadi feldolgozásairól, színházak alakításáról.

DÍJAK

SZIRMAI KÁROLY IRODALMI DÍJ – A 2001. évi Szirmai Károly Irodalmi Díjat Vasa Pavković *Poslednji štićenik noći* (Az éjszaka utolsó védence) című novelláskö-

tetének ítélte oda. A bírálóbizottság (Sava Babić elnök, Bordás Győző és Miroslav Rankov) megállapítása szerint a pancsovai származású író ezzel a novelláskötetével a modern szerb irodalom mérföldkővét építette meg, beépítve mindazt, amit Pannóniának és urbánusnak nevezhetünk. (A díjnyertes kötet címadó novellája szépirodalmi rovatunkban, a méltatások pedig a Kritikai Szemlében olvashatók.)

MEGJELENT

Sinkó Ervin levelezése I. 1914–1944. Új Magyar Múzeum Irodalmi Dokumentumok Gyűjteménye 19. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Kovács József. TA Irodalomtudományi Intézete, Argumentum Kiadó, Budapest, 2001

Molnár Csikós László: *Nevek és szavak nyomában.* Nyelvművelő írások. Nyelvészet 5. kötet, JMMT, Újvidék, 2001

drMáriás: *Ürboksz madrigálok.* Versek. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2001

Polyvás József: *77 nap Újvidéken.* Napló. Családi Kör, Újvidék, 2001

Molnár Rózsa: *Rábéi történetek.* Adomagyűjtemény. Családi Kör, Újvidék, 2001

Református énekeskönyv. A Horvátországi Magyar Református Keresztyén Egyház és az újvidéki Forum Könyvkiadó közös kiadása, Kopács–Újvidék, 2001

Vicei Károly: *Nyolc napon túl gyógyuló közhírtel.* Szabad jegyzetek, börtönlevelek. Present, Budapest, 2001

Zlatna greda. A Vajdasági Íróegyesület szerb nyelvű (cirill betűs) irodalmi, művészeti és művelődési folyóirat első (2001. novemberi) száma. Fő- és felelős szerkesztő Jovan Zivlak.

RENDEZVÉNYEK

NEGYVENÉVES A DUDÁS GYULA MŰZEUM- ÉS LEVÉLTÁRBARÁTOK KÖRE – A zentai Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre 40 évvel ezelőtti alakult meg, s e jelentős jubileumot a kör névadójának születésnapja alkalmából tartották meg. A Történelmi Levéltár dolgozói az alkalomra a civil szervezet névadójának munkásságát bemutató dokumentumkiállítást rendeztek a Munkásegylet előcsarnokában. Az olvasóközönség megismerkedhetett a legújabb kiadványokkal és szerzőkkel (Molnár Tibor *Az I. világháború áldozatai*, Pejin Attila *Magyarok Kanizsa 1848–49-ben*, Tari László *Zenta előjárói*).

NÉMETH LÁSZLÓ-ESTEK – December 7-én Kanizsán, 8-án Zentán, 9-én pedig Újvidéken tartottak Németh László születésének 100. évfordulója alkalmából megemlékezést. Az estek vendége az író lánya, Németh Ágnes és Lakatos István irodalomtudós voltak, akikkel Hornyik Miklós irodalomkritikus beszélgetett.

B. SZABÓ GYÖRGY-NAPOK – December 12-én, 13-án és 14-én tartották meg a nagybecskereki Petőfi Sándor Művelődési Egyesületben a hagyományos, XII. B. Szabó György-napokat. A rendez-

vénysorozat keretében megkoszorúzták B. Szabó György síremlékét az újvidéki Futaki úti temetőben, képzőművészeti kiállítást nyitottak a nagybecskereki Petőfi ME nagytermében a Kárpát-medencei képzőművészek alkotásaiból, és ünnepi műsort rendeztek. *A B. Szabó György-vízió* cím alatt megtartott esten Csáky S. Piroska, Ispánovics Csapó Julianna és Németh Ferenc tartott sajtótörténeti előadást, majd Káich Katalin a becskereki magyar színhátszászról szólt. A rendezvény utolsó napján ünnepélyesen átadták a B. Szabó György-díjat Rác Szilviának, az egyesület népdalénekesének és néptáncosának.

MAJTÉNYI-CENTENÁRIUM – December 19-én az Újvidéki Rádió M Stúdiójában véget ért a Majtényi Mihály születésének 100. évfordulója alkalmából tartott rendezvénysorozat, melyet a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság szervezett. A megemlékezések júliusban, Majtényi halálának évfordulóján koszorúzással kezdődtek, azután Kanizsán Hóza Éva és Csányi Erzsébet emlékeztek meg elemző írásaikkal, Koncz István pedig az írótaborbéli találkozásait elevenítette fel. Az M Stúdióban tartott emlékest e sorozat zárórendezvénye volt. Ezt megelőzően az első emeleti előcsarnokban megnyitották az Ispánovics Csapó Julianna rendezte *Csendes tisztelgés a száz éve született becskereki mesemondó előtt* című kiállítást, majd Utasi Csaba, az újvidéki Magyar Tanszék tanára foglalta össze Majtényi pályafutását. Ezt követően előbb a műsort is vezető Krnács Erika a *Puli* című novellát olvasta fel, majd Majtényi egyik színes írását hallhatta felvételről a közönség. Ábrahám Irén, Balázs Piri Zoltán és Fischer Károly a *Harmadik ablakból* és a *Száműzöttből* adtak elő részleteket. A műsort Franyó Zsuzsa szerkesztette.

SZÍNHÁZ

BERTOLT BRECHT: A SZECSUÁNI JÓEMBER – December 7-én az Újvidéki Színházban bemutatták Bertolt Brecht *A szecsuanai jóember* című darabot (Nemes Nagy Ágnes fordítása alapján). A művet Zsótér Sándor rendezte. Szereplők: Nagypál Gábor, Szorcsik Kriszta, Jaskov Melinda, Német Attila, Magyar Attila, Mezei Kinga, Faragó Edit, Krizsán Szilvia, Gircz Attila, Ábrahám Irén, Figura Terézia és Körösi István. Közreműködtek még: Ungár Juli m. v. (dramaturg), Szöllösi László (fénymester), Szabó Margita (sminkmester), Mezei Kinga (munkatárs), Salamon József (hangmester) és Gyarmati Kata (rendezőasszisztens).

TITANIC VÍZIREVÜ – December 20-án a szabadkai Népszínház magyar társulata bemutatta a *Titanic vízirevü* című darabot, melyet Tasnádi István így jellemezte: „Vadromantikus katasztrófaszínház nem kevés zenével.” A rendező Hernyák György, a szereplők pedig Mess Attila, Vicei Natália, Mezei Zoltán, Pesitz Mónika, Budanov Márta, Szilágyi Nándor, Gál Elvira, Káló Béla, Rablovskzi Csaba, Törköly Levente, Fridrik Gertrúd, Körmöci Petronella, Katkó Ferenc, ifj. Szloboda Tibor, Sziráczy Katalin, Szőke Attila, Pálfi Ervin, Kocsis Endre, Péter László. A zenészek: Harkay Márta, Dejan Đorđević, Lakatos Mátyás, Lakatos László, Zsiga Pál. Zenei dramaturg Verebes Ernő, segédrendező Bakos Petra.

MACBETH ÚJVIDÉKEN – December 21-én az újvidéki Szerb Nemzeti Színház bemutatta Giuseppe Verdi *Macbeth*-jét. Az operát Darjan Mihajlović rendezte, karmester Mladen Jugušt, díszlet Antal

Csaba, kosztüm Kristina Ignjatović. Két külföldi neves szoprán neve kapcsolódik még a darabhoz: az amerikai Kathleen McCallé és az ukrán Svitlana Dekarté.

KIÁLLÍTÁS

BUTTERER KISS MÁRTA ÖNÁLLÓ TÁRLATA – Az újvidéki IZBA kiállítótermében december 7-étől 2002. január 15-éig volt megtekinthető Butterer Kiss Márta *Szülföldem* című önálló tárlata. Hagyományainkat, a feledésbe merülő motívumokat, egykori használati tárgyainkat gondozta, formálta újjá ősi ösztönnel, beleágyazva gondolatait a természetes anyagok kínálta lehetőségek világába, s teremt belőle újat, meghittet. Alkotásainak lelke ismét a fa, természetes és őseink által már megformált alakban.

OLÁJ IBOLYA ÉS BUGYI LAJOS KÉPEINEK TÁRLATA – December második hétvégéjén nyílt meg az Újvidéki Színház előcsarnokában Oláj Ibolya és Bugyi Lajos csókai amatőr festők tárlata. Oláj a folyóparti táj és a pannóniai csend festője. Csendéletei, tájképei vidám hangulatot, ősi energiát, ösztönös életerőt sugallnak. Bugyi Lajos tájképein a művész gondolatai, érzései is formát öltenek: a festményt bátran ötvözi a grafikával, és így lehel lelket a látványba. Ugyanakkor szívesen rajzol karikatúrákat is, melyeken a vonalvezetés ügyességét fedezhetjük fel.

PANNÓNIA FÉNYES OLDALA – Ezzel a címmel nyílt meg december 20-án a zombori diákotthon kiállítótermében a helybeli Zsilli Gizella kiállítása, melyen a műkedvelő festő akvarelljeit, olajfestményeit, tájképeit és csendéleteit tekintheti meg a közönség.

SMIT Edit összeállítása

TŐLÜNK – RÓLUNK

TŐLÜNK

Alföld

Pozsvai Gyöngyi: A tragikus individualizálódása és/vagy az individuum tragikumai Rákosi Jenő esztétikájában, tanulmány – 2001. 1.

Bárka

Faragó Kornélia: Megnyilvánulás-formák (Solymosi Bálint: Detináta), kritika – 2001. 6.

Thomka Beáta: Letöltött idő, tanulmány – 2001. 6.

Életünk

Borbély János: A másság élménye Danilo Kiš prózájában, esszé; Írástudók felölőssége, cikk – 2002. 1.

Borbély János fordításai (Aleksandar Tišma, Radoslav Bratic, Mak Dizdar) – 2002. 1.

ÉS

Balázs Attila: Dugongok alkonya, novella – 2001. dec. 21. (51–52. szám).

drMáriás rajza – 2001. dec. 21. (51–52. szám).

Maurits Ferenc rajza – 2001. dec. 21. (51–52. szám).

Végel László: Bizalomerősítő válságtörvény, publicisztika – 2002. január 11. (2. szám).

Forrás

Benes József grafikái – 2001. 12.

Bence Erika: Ismét olvasói jelentkezősek (Fekete J. József: Próbafüzet III.) kritika – 2002. 1.

Gion Nándor: Aranyat talált, folytatásos regény, IV. rész – 2001. 12.

Hász-Fehér Katalin: „Nyolcvan év már alkalmas számadás készítésére”, interjú Gerold Lászlóval – 2001. 12.

Szombathy Bálint: Folyópart és Sziget (Benes József tárlata és installációs kiállítása Baján), esszé – 2001. 12.

Gion Nándor: Aranyat talált, folytatásos regény, V. rész – 2002. 1.

Jelenkor

Lovas Ildikó: Csak egy út, esszénovella – 2001. 12.

Utasi Csilla: Árnyak utcája (Márton László: Árnyas főutca), kritika – 2001. 12.

Thomka Beáta: Próza-Chronograph, esszé – 2002. 1.

Tolnai Ottó: A fejes vonalzó. In memorandum Mészöly Miklós, vers – 2002. 1.

Kortárs

Gion Nándor: Mit jelent a tök alsó?, novella – 2001. 12.

Gobby Fehér Gyula: A föld gyenge füve, novella – 2001. 12.

Korunk

Gerold László és Harkai Vass Éva válaszai a huszadik század legszebb magyar versei c. körkérdésre – 2001. 12.

Műhely

Szathmári István: A jamaicai trombitás, novella – 2001. 6.

Napút

Beder István önéletrajz, vallomás – 2001. 10. (december)

Burány Nándor önéletrajz, vallomás – 2001. 10. (december)

Pannonhalmi Szemle

Thomka Beáta: Mészöly Miklós (1921–2001), nekrológ – 2001. 3.

Parnasszus

Ladik Katalin Pézsmapille, Kabóca, versek – 2001. tél

Tiszatáj

Fenyvesi Ottó: Ostromállapot keresztfonállal, vers – 2001. 12.

Szathmári István: Uram, én máskor is eljövök, novella – 2001. 12.

Sziveri János: Jelek és jelzések, vers – 2001. 12.

Új Forrás

Fekete J. József: Szerb Antal naplójáról, kritika – 2002. 1.

Vigilia

Gerold László: A drámaíró Mészölyről, esszé – 2002. 1.

Szűts Zoltán: Kenyeres Zoltán: Etika és esztétika, kritika – 2002. 1.

RÓLUNK

BENES József

Szombathy Bálint: Folyópart és Sziget (Benes József tárlata és installációs kiállítása Baján) – *Forrás*, 2001. 12.

FEKETE J. József

Bence Erika: Ismét olvasói jelentkezések (Fekete J. József: Próbafüzet III.) kritika – 2002. 1.

GEROLD László

Hász-Fehér Katalin: „Nyolcvan év már alkalmas számadás készítésére”, interjú Gerold Lászlóval – 2001. 12.

SZABADKAI NÉPSZÍNHÁZ

M. K.: Felszínen maradni (Örkény István: Tóték), kritika – *Zsölyge* 2001. 8. (november).

SZATHMÁRI István

Bohár András: „Mozgás/írás a közöttségben”, tanulmány – *Műhely*, 2001. 6.

THOMKA Beáta

Benyovszky Krisztián: „Szövegeinkkel együtt magunkat is rakosgatjuk” (Thomka Beáta: Beszél egy hang), kritika – *Bárka*, 2001. 6.

Hyáry István: Ki beszél? (Thomka Beáta: Beszél egy hang), kritika – *ÉS*, 2002. jan. 4. (1. szám).

ÚJVIDÉKI SZÍNHÁZ

Sándor L. István: Valósággá munkált álom, interjú az Újvidéki Színház színészeivel – *Ellenfény*, 2001. 5.

Urbán Balázs: Lírán át egy komplex világ (Sziveri János: Szelídítések), kritika – *Ellenfény*, 2001. 5.

VÉGEL László

Szekér Endre: Ezredvégi jelentések (Végel László: Exterritórium), kritika – *Forrás*, 2001. 12.

Rácz I. Péter: Láthatatlan háború – önidegen területeken (Végel László: Exterritórium), kritika – *Holmi*, 2001. 11.

A HÍD FEBRUÁRI SZÁMÁNAK TARTALMÁBÓL

Mérey Katalin: Múló időbe zárva

Németh István: Papírszeletek

Judita Šalgo: Testamentum

Pavle Ugrinov: Todor Manojlović fügefája

Tari István naplója

Szeli István: Párhuzamos glosszák – egy könyvről és egy folyóiratról

Pomogáts Béla: Az erdélyi gondolat az ezredfordulón

Virág Gábor: A feketehegyi polgári olvasókör

Irodalmi Múzeum: Csuka Zoltán és Todor Manojlović barátsága

IRODALMI MÚZEUM

- Molter Károly*: Hogyan és miért írtam Tibold Márton című regényemet?
(dokumentum) 133
Bordás Győző: A vidéki stratégia írójáról (esszé) 137
Németh István: Földink, Tibold Márton (Egy könyv lelkéről) 142

KRITIKAI SZEMLE

Könyvek

- Harkai Vass Éva*: Hegyek, börtön, határhelyzetek (Bodor Ádám:
A börtön szaga) 144
Gerold László: Régi/új Molnár-kalauz (Györgyey Klára: *Molnár
Ferenc*) 150

Szirmai Károly Irodalmi Díj – 2001

- Sava Babić*: Merre tart az elbeszélés? 153
Miroslav Rankov: Vasa Pavković, az éjszaka utolsó védenca 156
Vasa Pavković levele 158

KRÓNIKA

Smít Edit összeállítása 159

A *Híd* 2001. évi tartalommutatója

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

E számunk megjelenését a Tartományi Oktatási és Művelődésügyi Titkárság, a Nyílt Társadalomért Alap, Jugoszlávia, valamint a Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának Kulturális Alapprogramja és az Illyés Közalapítvány támogatta

DELTA BANK

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2002. január. Kiadja a Forum Könyvkiadó Kft. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/57–216. e-mail: forumkk@eunet.yu – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 45700–603–8–10750-es zsrószámára; előfizeteskör kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belsőleg egy évre 480 dinár. Egyes szám ára 40, kettős szám ára 80 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EU. – Készült az Agapé nyomdájában Újvidéken. – YU ISSN 0350–9079